

Jog

történeti szemle

2010
1. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

A független belga
alkotmányos monarchikus
rendszer megteremtése

A montenegrói Általános
Vagyonjogi
Törvénykönyvről (1888)

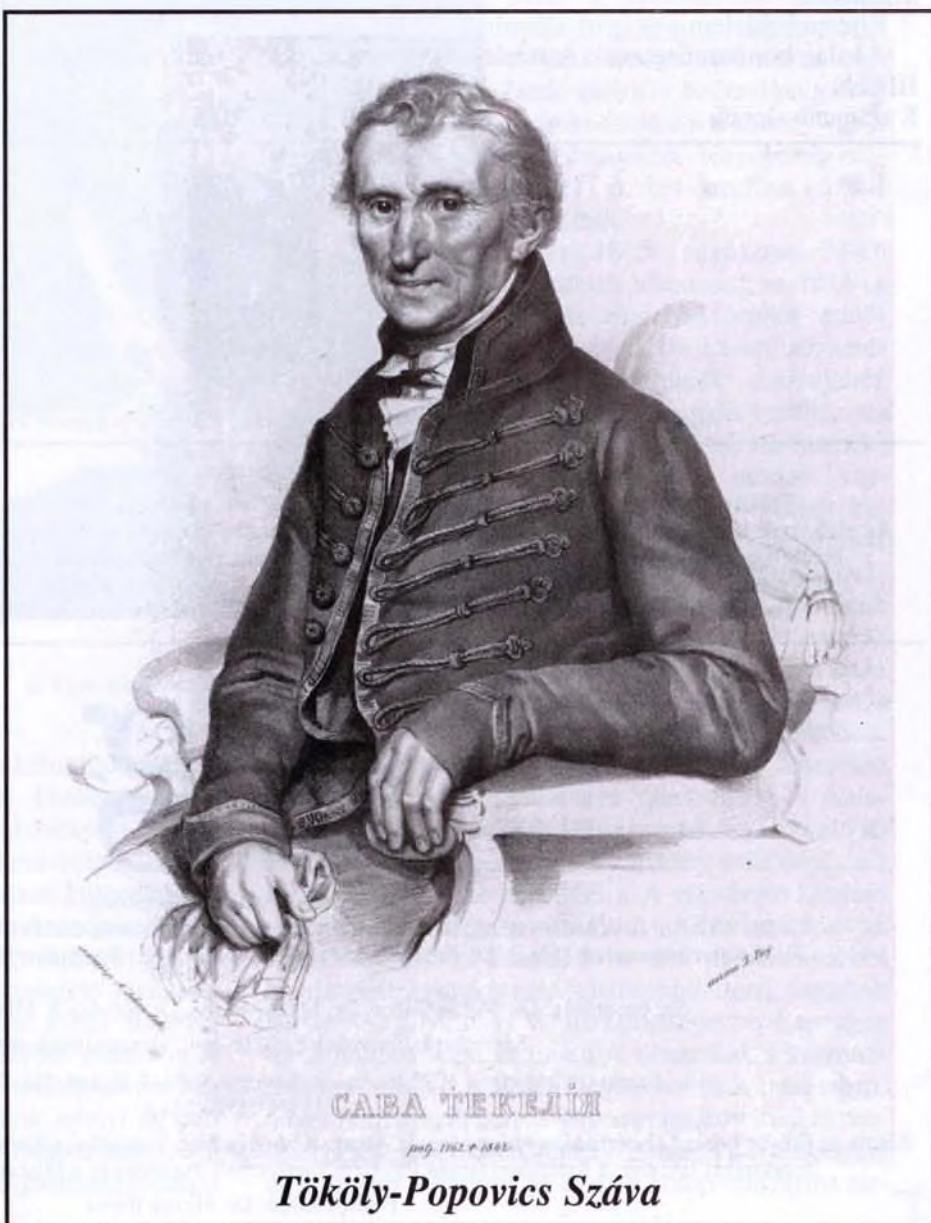
Paradigmaváltás
– kontinuitás?
Magyar kodifikációs
törekvések a család
definíciójára a 18. század
második és a 19. század
első felében

Városrendészeti szabályozás
Kecskemét mezőváros
18–19. századi életében

Parlamenti vita a női
választójogról 1918-ban

A magyar múzeumi rendszer
törvényi szabályozása
1881–1949 között

Az államügyészség
gondolatának megjelenése a
reformkorban

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ERDŐDY Gábor: A független belga alkotmányos monarchikus rendszer megteremtése	1
MADAI Sándor: Paradigmaváltás – kontinuitás? Magyar kodifikációs törekvések a család definiálására a 18. század második és a 19. század első felében	13
SIMÁNDI Irén: Parlamenti vita a női választójogról 1918-ban	19
SZALMA József: A montenegrói Általános Vagyoni jogi Törvénykönyvről (1888)	30
VÖLGYESI Levente: Városrendészeti szabályozás Kecskemét mezőváros 18–19. századi életében	33

MŰHELY

FEITL Írisz: A magyar múzeumi rendszer törvényi szabályozása 1881 és 1949 között	39
NÁNÁSI László: Az államügyészség gondolatának megjelenése a reformkorban	47
RIGÓ KINGA: Pro stabilitate regni. Gondolatok az oktatási intézményrendszer és az oktatásban történő állami szerepvállalás történelmi gyökereiről	53

KÖNYVEKRŐL

Tökölly Száva, az első szerb jogász doktor – GOSZTONYI Gergely	57
Szociálpolitika a két világháború közötti Magyarországon – Egresi Katalin monográfiájáról – RÉVÉSZ T. Mihály	60
A magyarországi nemzeti oktatás állami szabályozása 1945 után – Föglein Gizella könyvéről – KISS Bernadett	63
A magyar alkotmánytörténet egyes kérdéseiről – külföldi kutatóknak – Ruszoly József tanulmánygyűjteményéről – BEKE-MARTOS Judit	64
Egy jogi regulagyűjtemény margójára – Nótári Tamás könyvéről – BÁRDOS Zsuzsanna–MATURA Tamás	66
A francia közigazgatási bírósági rendszer kezdetei – Poitiers-i tanulmánykötet a prefektusi tanácsok történetéről – K. B.	69

SZEMLE

Közrendvédelem a polgári államban – Konferencia az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán – K. B.	70
A világ börtönmúzeumai: A félelem börtöne (Wicklow Gaol, Írország) – ANDRISKA Zsófia	72

HÍREK

E számunk szerzői	76
-------------------------	----

Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

A címlapon:

Tökölly-Popovics Száva [Sava Tekelija-Popović] (1761. augusztus 28. Arad – 1842. október 7. Pest): Az első szerb jogi doktor. A 17. század végén Magyarországra bevándorló szerb család sarja, a szerb–magyar egyetértés elkötelezett támogatója. A Pesten tanuló szerb diákok számára megalapította és haláláig igazgatta a Collegium Tököllyanumot. A Matica Srpska (Szerb Anyácska) elnöke, a szerb és a magyar kultúra, többek között a Magyar Tudományos Akadémia és a debreceni Református Kollégium mecénása. Magyar nemességet kapott.

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti-Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

A holland rendszer bevezetésének zavarai

A szent szövetségi rendezés keretében létrejött Egyesült Németalföldi Királyság megszületésében a győztesek pragmatikus szempontjai érvényesültek, amikor Hollandiát, Belgiumot és Liège-t közös államban egyesítették azzal a céllal, hogy megfelelő ellensúlyt hozzanak létre Franciaországgal szemben. A forradalmakat követő európai útkeresés jegyében Hollandia már 1814-ben konstitucionális útra lépett, a megváltozott helyzetben az új államalakulat 14 tartományának képviselőiből álló bizottság azonban átdolgozta az alkotmányt. Az egyesülés június 21-én vált véglegessé, amikor elfogadták a nagyhatalmaknak a rendezéssel kapcsolatos szempontjait rögzítő „8 cikkelyes konvenciót”. A szerződés, Belgium és

Hollandia egyenlőségét hangsúlyozva, a belga tartományok megfelelő képviselétől rendelkezett az egyesített kétkamarás parlamentben, elismerte a két kultúra egyenrangúságát, deklarálta a polgári szabadságjogokat és a sajtó szabadságát. A közös alkotmány bevezetéséig tartó átmeneti időszakot az Angliából hazatérő Orániai Vilmos azonban kész tények teremtesére használta fel, amikor október 1-jén kötelezővé tette a holland nyelv alkalmazását a közjegyzői iratokban. Intézkedése a hollandok dominanciáját volt hivatott elősegíteni, hiszen királysága lakosságának 75%-át a holland és a flamand anyanyelvűek alkották, ám Belgium északi tartományaiban a polgárság és a nemesség nyelvhasználatában a francia továbbra is megőrizte domináns pozícióját. A trónját 1815 júniusában elfoglaló I. (Orániai) Vilmos uralkodása során mindig

holland maradt, holott országában a kétmillió hollanddal szemben négymillió belga élt. Utóbbiak a két nemzet összeolvasztására irányuló kísérletet külföldi elnyomásaként élték meg, s a holland–belga „érdekházasság” felerősítette a belgák nemzeti különállásukba vetett hitét.² A sokáig közös múlttal rendelkező, ám az utolsó két évszázad során eltérő fejlődési pályát követő két ország újraegyesítését kimondó döntés, a történelmi adottságokat figyelmen kívül hagyva, kényszerközösséget teremtett, amelyből hiányzott a belső kohézió, annál jelentősebb mértékben voltak ugyanakkor jelen a gazdasági, vallási, nyelvi és kulturális ellenérdekeltségek. Észak kálvinista kereskedő mentalitása a szabad cserére épülő gazdaságpolitikát

Erdődy Gábor

A független belga alkotmányos monarchikus rendszer megteremtése¹

preferálta, miközben Dél elsősorban mezőgazdasággal és iparral foglalkozó társadalma a védővámrendszerben volt érdekelt. A belga katolikus egyház kategorikusan a protestáns hollanddal szemben foglalt állást, miközben további konfliktus forrását képezte a nyelvkérdés. Bebizonyosodott, hogy a belgiumi burzsoázia hosszú távon nem hajlandó eltérni a holland polgárság gyámkodását, s a flamand–vallón különbségeknél lényegesen erősebbek a két ország közötti ellentétek.³

Az 1815. augusztus 24-én kihirdetett alkotmány az 1814-es francia chartával azonos minőséget képviselve a korai alkotmányos monarchiák családjához csatlakozott, és saját korához viszonyítva – a dél-német államokhoz hasonlóan – modern kormányzati rendszert vezetett be. Korlátozott jogkörrel felruházott kétkamarás parlamentje arisztokratikus jellegű felsőházának tagjait maga az uralkodó nevezte ki. A 110 tagú alsóház az északi és a déli tartományok azonos számú képviselőjével működött.

A testületet szűk vagyoni cenzus alapján közvetett úton, a tartományi gyűléseken választották. A parlament törvényeket hozott, költségvetést fogadott el (10 évre), de nem ellenőrizhette a kormány működését, azt nem kényszeríthette lemondásra. A végrehajtó hatalom a király kezében összpontosult. Az Államtanácsban az uralkodó által az északi és a déli tartományokból kiválasztott, és csakis neki felelős miniszterek foglaltak helyet.⁴ Az alkotmány vallásszabadságot sértő tartalma felett felháborodott katolikusok tiltakoztak a kálvinizmus prioritását meghirdető egyházpolitikával szemben, mivel reménykedtek az 1814 márciusában kiadott rendelet véglegesítésében, amely kimondta: valamennyi egyházi ügy kizárólag az egyház kompetenciájába tar-

I. (Orániai) Vilmos,
az Egyesült Németalföldi Királyság uralkodója
(Joseph Paelinck festménye)

tozik. Az erő demonstrálása mellett magát elkötelező I. Vilmos azonban megerősítette a belga ellenállás megtörésére irányuló politikája érvényességét, mereven ragaszkodva a katolikus egyházat a kormányzati ellenőrzésnek alávető stratégiájához. Az egyházpolitikai viták mellett az indulást megterhelő további problémának bizonyult, hogy az új alkotmány egyben a holland sajtótörvény bevezetését, azaz a sajtószabadság felfüggesztését is jelentette. Az indulatokat fokozták a francia nyelvhasználat elleni fellépések, így a holland ismeretét a hivatalvállalás feltételének kimondó szabályozás.⁵

A holland rendszer bevezetését a belgiumi társadalom különböző csoportjai eltérően fogadták. A nemesség jelentős része, a trón és az oltár egységének helyreállítását magában foglaló álmait követve, kiváltságainak legalább részleges visszaszerzésében reménykedett. Az 1815-ben beiktatott ideiglenes kormányban a régi „szent társadalom” számos képviselője kapott helyet, a legismertebbnek közöttük Jean-Baptiste-Robert Van Velde de Melroy számított. Az 1794-ben Ruremonde püspökének felszentelt báró, az ellenforradalmi konzervatív irányzat kulcsfigurájaként, Vilmos felkérésére megfogalmazott emlékiratával járult hozzá a holland kormányprogram megalapozásához. A nemesség pragmatikusan gondolkodó, a történelmi realitásokkal számot vető csoportja nevében született meg ugyanakkor a Namur környéki húsz nemes levele, amelyben az aláírók azt szorgalmazták: semmit ne tegyen a kormány, ami ellene hat a 19. század szellemének. Az 1810-es évek második felében a társadalompolitikai viták legélesebben a forradalom által kisajátított birtokok jövője körül bontakoztak ki. Gent hatalmas mozgósító erővel rendelkező püspöke, Maurice Jean Madelein de Broglie, aki kivételes tekintélyt Napóleonnal szembeni bátor magatartásával alapozta meg, egyenesen a „legtermészetesebbnek” nevezte, hogy az egyház újra elfoglalja a hajdani első rend pozícióját. Ennek jegyében szorgalmazta a jezsuiták visszatérését, a polgári házasság eltörlését, a még ki nem árusított volt egyházi tulajdon visszaszolgáltatását, miközben Forgeur püspöki helynök a tized újra bevezetését követelte. A belga katolikus egyház restaurációs álláspontra helyezkedett, és megtiltotta híveinek a hűségeskü letételét az alkotmányra. A példaképüket Louis de Bonaldban és Joseph de Maistre-ben feltaláló püspökök a „tradicionalizmus belga atyja”, az ultramontán irányzat szószólójaként az 1790-es években fellépő de Feller abbé örökségét folytatták. A sajtószabadságot és a demokráciát a katolikus egyházat fenyegető téveszmékkel azonosító Léon de Foere abbé irányítása mellett 1815-ben útnak indították a katolikus ellenállás szócsövét, a *Spectateur Belge*-t. Kedélyüket

különösen felborzolta az egyházellenes fellépésekhez újra „törvényes” alapot biztosító napóleoni organikus cikkelyek 1816-ban történt ismételt bevezetése.⁶

Rugalmasabb, az eskütelét kényszerű elfogadásába beletörődő álláspontot képviselt François-Antoine de Méan. Liège utolsó, 23 éves emigrációjából hazatérő herceg-püspöke 1815-ben meghívást kapott I. Vil-

François-Antoine-Marie-Constantin de Méan érsek

mostól az első kamara munkájában való részvételre, s mivel úgy ítélte meg, hogy parlamenti tagsága lehetőséget kínálhat hazája érdekeinek védelmére, habozás nélkül elfogadta a kinevezést. Felesküldött az alkotmányra, s az uralkodó Mechelen érsekévé nevezte ki. A Vatikán azonban tartózkodott megerősítésétől, s csak azután döntött a pápai bulla kibocsátásáról, hogy a designált érsek 1817. május 18-án deklarálta: működése során elszántan ragaszkodni fog a katolicizmus dogmáihoz. A teológiai pragmatizmust a szabadságesszme elfogadásával ötvöző de Méan beiktatásával minőségi fordulat vette kezdetét a belga katolikus egyház

történetében. Különös jelentőséggel bírt továbbá az a fejlemény, hogy 1827-ben püspöki helynökének későbbi utódját, Sterckx-et nevezte ki, aki a kezdetektől jelentős befolyással bírt a bíboros gondolkodására. A formálódó „mecheleni műhely” további meghatározó jelentőségű tagjának bizonyult Ram, a leuveni egyetem későbbi rektora, valamint Van Bommel, Liège későbbi püspöke.⁷

A konfrontáció legkényesebb területét a kultúra és az oktatás, mindenekelőtt annak egyházpolitikai vonatkozásai képezték. Az egyház állam alá rendelését szolgáló lépések, különösen a püspöki szemináriumok működésének megtiltása egyenesen II. Józsefet idézték. Vilmos civilizatórikus szándékok által is ihletett oktatási reformja a tanítás általános korszerűsítése mellett elsősorban községek által fenntartott, de állami felügyelet alatt álló ingyenes iskolák megnyitását tűzte ki célul, és mindenhol a flamand nyelv előtérbe állítását ösztönözte. Arra törekedett, hogy elszakítsa a belgákat a francia nyelvtől és kultúrától. 1819. szeptember 15-én, rendeleti úton szüntette meg a nyelvhasználat átmeneti szabadságát, és írta elő 1823. január elsejétől minden közhatalóság számára a flamand nyelv kizárólagos és kötelező használatát a négy északi belga tartományban. Az 1823–1829 közötti időszakban fokozatosan haladt előre a középfokú oktatás flamandizálása, miközben az egyetemeken a latin restaurálása került napirendre. Vallóniában a városi gimnáziumokban sor került a kétnyelvűség bevezetésére. Vilmos az állami monopólium kiterjesztésével próbálta visszaszorítani a papságot az oktatásban, és valamennyi középiskolai tanár számára kötelezővé tette a diploma megszerzését valamelyik úgynevezett „nemzeti” egyetemen. A holland kormány

radikális nyelvpolitikája végül azonban bumerángxént hatott az érintettekre, és erős flamandellenes reakciókat generált az 1830-as belga forradalomban.⁸

Az unionizmus megteremtése úján

1825. június 14-én, majd július 17-én I. Vilmos újabb rendeletekkel ajándékozta meg alattvalóit. Provokáció szintű antiklerikális offenzívát nyitva csupán az általa engedélyezett gimnáziumok működéséhez járult hozzá, és minden tanári állás betöltéséhez állami diploma megszerzését előírva érzékeny csapást mért a püspöki latin iskolákra. A püspökök befolyásának további korlátozása céljából megkövetelte, hogy nagyszemináriumra/teológiai akadémiára csak olyan, állami gimnáziumban tanultakat vehetnek fel, akik elvégezték az előírt kétéves előkészítő kurzust az uralkodó által kinevezett munkatársakat foglalkoztató, s kifejezetten erre a célra létrehozott központi leuveni filozófiai kollégiumon. Az egyház átfogó nacionalizálására, a klérus képzésének holland kézbe vételére irányuló lépés különösen Flandriában generált erős visszahatást. A mindig óvatos, s a hatalommal való értelmes együttműködés lehetőségeit kereső de Méan azonnal tiltakozott az alaptörvények megsértése miatt, és határozottan követelte a papság jogainak tiszteletben tartását. A kálvinista uralkodó hatalmas hibát követett el, amikor a felvilágosult abszolutizmus államegyházi politikája szellemében kezelte a katolikus egyházat. Lépései radikális fordulatot idéztek elő az érintettek körében, akik az alaptörvényt taktikai megfontolásokból, s távolról sem egyházi elveik feladása szándékával vették tudomásul.⁹ A papság kritikus magatartása felerősödött. Egyre határozottabban követelték az oktatás és az egyház alkotmányban rögzített szabadságát. Legfontosabb orgánumukként 1826-ban Gentben létrejött a *Catholique des Pays-Bas*. Megindult a katolikusok óvatos, fokozatos liberalizálódása. A liberálisok azonban fenntartásokkal kezelték megnyilvánulásait. Nehéz és meglehetősen lassú folyamat vezetett el a kölcsönös bizalmatlanság áthidalásáig, amelyhez nélkülözhetetlen segítséget nyújtott Vilmos politikája.¹⁰

A változások érlelődése mögött különösen összetett háttér húzódott meg, a belga politikai elitet a folyamat megindulása időszakában különféle hatások érték. A mindennapok szintjén érzékelhették az idegen abszolutizmus aktív provokáló jelenlétét. A felhalmozódott régi és a frissen keletkező új típusú ellentmondások valóságából kiutat kereső politikai tájékozódás ugyanakkor jelentős mértékben ágyazódott a történelmi örökségek világába is. Erősen érezte hatását egyrészt a brabanti forradalom demokratikus tradíciója. Az útkeresés másik lehetséges alternatívájaként erőteljesen érvényesült a francia tradicionalizmus szellemi hatása.¹¹ Az 1820-as évek második felében vette kezdetét ugyanakkor az a szellemi folyamat, amelynek eredményeként *Des progrès de la Révolution* címmel 1829-ben megjelent munkájával Lamennais feladta konzervatív tradi-

cionalizmusát. Átváltozását meghatározó módon ösztönözték az 1820-as évek második felében kibontakozó belgiumi és írországi katolikus mozgalom tapasztalatai. Mert bár a „libéraux catholiques” fogalma először 1831. január 3-án, az *Avenir* cikkében jelenik meg, a liberálisok és a katolikusok együttműködése, az idegen kormánnyal szembeni közös front megteremtése szükségességének gondolata egyértelműen a belga fejlődés eredményének tekinthető.¹²

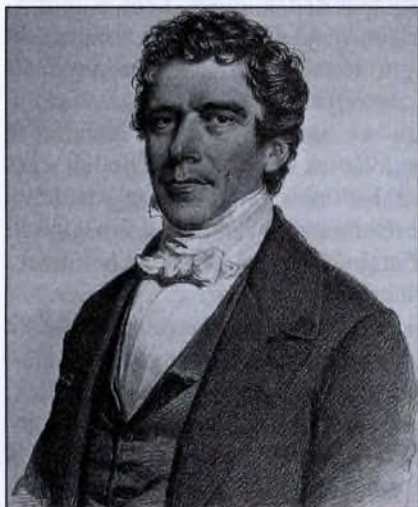
Az 1820-as évek derekán minőségi fordulat érlelődött a belgiumi belpolitikai életben. Új generáció jelent meg, amelynek tagjai az ancien régime bukása után születtek, megtapasztalták gyerekként a terrort, ifjúként a császárságot, majd Vilmos abszolutizmusát, és kellő nyitottságra tettek szert a liberális-polgári eszmék irányában. Az „ifjú liberálisok” és az „ifjú katolikusok” számára az ancien régime visszatérése anakronisztikus gondolatnak számított. Megindult a két ellenzék közeledése. Különösen hatékonyan jelenítette meg a politikai közvélemény mentalitásában megindult változásokat az a fiatal (20–35 év közötti) liberálisokból verbuválódott, a katolikus egyházban a szabadságot a parttalan túlzásoktól megoltalmazó hatalmi tényezőt tisztelő csoportosulás, amelynek fő hangadói Rogier, Nothomb, Devaux, Lebeau, de Brouckère voltak. Gondolkodásukra meghatározó módon hatottak Benjamin Constant-nak az 1814-es francia chartába is beépülő tanításai.¹³ Markánsan kirajzolódtak ugyanakkor a belga katolikus egyházon belüli fordulat jelei, egyre érezhetőbbé vált Lamennais szellemi hatása is. A liberális tendenciákhoz közelítő folyamat mögött a fiatal papok, a tőkés polgárok és a fiatal liberálisok együttműködése húzódott meg, amelynek formálódó keretei között az egyháziak is fokozatosan elfogadták a közös jelszót: „szabadságot mindenben és mindenkinek!”¹⁴

A folyamat Étienne Constantin de Gerlache 1825. december 13-án, a második kamarában elmondott, az abszolutizmus politikáját elutasító, magát a sajtó és a vallás szabadsága mellett elkötelező, zászlóbontó beszédével vette kezdetét. A katolikus érdekeket az alkotmány talaján állva védelmező, a liberálisok felé hídépítő taktikájára épülő törekvése a katolikusokban meglévő ultramontán beidegződések oldására, katolikus parlamenti ellenzék megszervezésére irányult. Legszorosabb munkatársait Bartolomeo Alberto Cappellari bíboros (1832-től XVI. Gergely pápa) római környezete a legveszélyesebb ellenzékiek között tartotta számon. De Gerlache jeladása felgyorsította a lappangó folyamatokat. 1826-tól az egyházi sajtó egyre határozottabban síkra szállt a szabadságért. Adolphe Bartels meggyőző erővel fejtette ki, miszerint a liberálisok politikai célja, a népből kifolyó kormányzási rendszer megteremtése teljes mértékben összhangban áll a katolikus vallással és annak jogrendszerével.¹⁵ Mindezzel párhuzamosan a vilmosi abszolutizmus valláspolitikáját korábban sokban elfogadó ifjú liberálisok felülvizsgálták a kormányt egyházellenessége alapján toleráló voltaire-iánus taktikájukat. Lemondtak a kato-

likus egyháznak az oktatásból történő kirekesztéséről, a társadalomra gyakorolt befolyásának akadályozásáról, és követeléseik középpontjába a sajtószabadságot állították. Mintegy cserében a katolikusok készek mutatkozni lemondani privilegizált állami pozíciókat igénylő követeléseikről, és jelezték hajlandóságukat a szabadságok kivívásának támogatására. Lépésről lépésre formálódott a nagykoalíció alapjait megteremtő kompromisszum.¹⁶

Az unionizmus megszületését előkészítő, meghatározó jelentőségű állomásként 1824. április elején Paul Devaux, Joseph Lebeau, Jean-Baptiste Nothomb és

reagált a liberálisok hívó szavára. Az érlelődő változás jelének volt azonban tekinthető az a körülmény, hogy 1827-ben Engelbert Sterckxet választották meg a mecheleni érsek, de Méan püspöki helynökének. A szakadék áthidalását kínáló megújulási program kidolgozásában kulcsszerepet vállaló Sterckx lankadatlan elszántsággal szorgoskodott a katolikus egyház alapszerződésben biztosított jogainak megvédéséért. Irányzata megerősödését jelentette 1829-ben Corneille Van Bommel kinevezése a liège-i püspöki székbe.¹⁹ 1827. június 18-án a belgiumi liberális-katolikus közeledés ellensúlyozása érdekében a holland uralkodó konkor-

Charles Rogier

Paul Devaux

Joseph Lebeau

Charles Rogier részvételével ifjú ügyvédek és professzorok Liège-ben liberális napilapot alapítottak *Journal politique, littéraire de l'industrie et du commerce* Mathieu Laensbergh címmel. A közeledés kibontakoztatásához Devaux 1827 tavaszán kifejtett kezdeményezései biztosítottak újabb hatékony impulzusokat. Március 21-én induló cikksorozatában a liberális politikus, de Gerlache, 1825-ben elhangzott beszédének két fő követelését megismételve, sürgette az alkotmányos szabadság kifejlesztését, az egyház-politikai vita lezárását, illetve az alkotmányos rendszer létrehozását előmozdító liberális-katolikus álláspont megalkotását.¹⁷ Kezdetben a jelentős katolikusok körök magatartását az örökölt fenntartásokból fakadó habozás befolyásolta. 1827. november elsején azonban a *Courrier de la Meuse* immár egyértelműen a nyitást szorgalmazta Devaux szellemében, amikor kimondta, hogy a katolikusok számára a liberális rendszer lényegesen előnyösebb Vilmos abszolútizmusánál, és sürgette felsorakozásukat a sajtó-, az egyesülési- és a vélemény-szabadság ügye mögött. Egyben a közös program jel-szavát, az unionizmus mottóját is meghirdette: „liberté en tout et pour tous”.¹⁸ A magas klérus visszafogottan

Jean-Baptiste Nothomb

dátumot kötött a XII. Leó által irányított Szentszékekkel. A forradalmi erjedés megelőzése szándékát magán viselő kísérlet részeként megfogalmazott dokumentum fakultatívvá tette a leuveni filozófiai kollégium látogatását, és újra engedélyezte a püspökségek számára a szemináriumok megnyitását. A felkínált engedmények az ellenzékiek szemében azonban nem keltettek pozitív visszhangot. A konkordátum a valóságban nem bizonyult többnek egyszerű „halotti levélnél”, s a közjáték nem-hogy lassította, hanem kifejezetten tovább gyorsította az unionizmus létrejöttét.²⁰

A két ellenzéki mozgalom először Liège-ben és Brüsszelben lépett szövetségre. A következő évtizedek történelmét meghatározó személyiségek szövetkezéséből létrejött, mindenekelőtt Rogier, Devaux, Lebeau, Nothomb, de Theux, de Gerlache névvel fémjelzett „liège-i műhely” a liberális-katolikus unionizmus valódi olvasztó kemencéjeként működött. Hasonló irányban befolyásolta a fejleményeket de Potter, Van de Weyer, Ducpétiaux, Gendebien, Vilain XIII, Jottrand és de Brouckère Brüsszelre koncentrálódó, a *Courrier des Pays-Bas* körül kikristályosodó szoros együttműködése. Jelentős mértékben mozdította elő az unionizmus

kibontakozását az elsősorban Louis de Robiano de Borsbeek, valamint Félix de Merode által megjelenített fiatal liberális nemesi csoport határozott fellépése is. A flamand egyháziak többségének támogatását maga mögött tudó progresszív áramlat irányadó képviselője, Adolphe Bartels 1828-ban írott munkáiban ugyanakkor egyre több olyan megállapítást tett, amelyek megelőlegezték Lamennais 1829-ben meghirdetett elképzeléseit. A klérus legtehetségesebb fiatal képviselői bátran nyitottak a szabadság eszménye felé. Az idegen hatalom abszolutisztikus politikájának korlátozása céljával 1828 végére kikristályosodott a liberális-katolikus unió tartalma, és körvonalazódtak annak keretei: a sajtó és az oktatás szabadságának kétirányú követelése összehálkozott.²¹

Az 1820-as évek a belga történelem különösen ellentmondásos, az egyetemes történelmet sajátos jelenséggel gazdagító periódusát képezték. A holland alávetettségben eltelt időszak jelentős előrelépést hozott a modernizáció megalapozása irányában, és a polgári nemzeti identitás megfogalmazódásához kapcsolódva páratlan minőségű fellendülés előfeltételeit teremtette meg. A folyamat kulcsfontosságú mozzanatát a liberálisok és katolikusok egymásra találása, unionizmusnak nevezett koalíciós együttműködésük formálódása jelentette.

Az 1830. évi júliusi párizsi eseményekhez közeledve forradalmi helyzet alakult ki a dél-németalföldi térségben, holott a gazdasági modernizáció előrehaladása, a társadalmi-politikai helyzet távolról sem determinálta annak bekövetkezését. A rendkívül heterogén összetételű flandriai burzsoázia nagy többsége például nem is támogatta az elszakadást, mivel attól tartott, hogy az új belga állam gazdaságilag életképtelennek fog bizonyulni. A forradalmat követően oranzsista álláspontra helyezkedett, s belső ellenállását csak az 1831–1839 közötti konszolidációs folyamat pozitív eredményeinek hatására adta fel. Vilmos félelmen alapuló, türelmetlen kurzusa azonban ellenfelévé tette az egyházi értelmiséget is, amely a hivatalos politika sokkhatása alatt a liberálisok szövetségesevé vált. A jelzett együttműködésre alapozott, a brabanti és a liège-i forradalom hagyományaiból sokban táplálkozó, 1829–1832 közötti nagy átalakulás „a polgári nemzeti fejlődés protoliberális fokozatát” jelentette, melynek belső kohézióját az idegenekkel szembeni öndefiníció

alapozta meg. A forradalmi erjedés szocio-ökonomiai bázisát az értelmiség, a kis- és középpolgárság adta, melyhez a nemesség, az arisztokrácia és a papság társult, miközben a parasztság és a munkásság nem rendelkezett jelentős befolyással. A változások hátterében meghatározó jelentőségű egyetemes történelmi folyamat, a katolikus nemzet és a liberális reform szimbiózisának sajátosan belga típusú és tartalmú kiteljesedése (az unionizmus) húzódtott meg, amely hamarosan a 19. századi Európa liberális parlamentáris mintaállamának megszületéséhez vezetett el.²²

Az 1830. évi szeptemberi felkelés
(Gustave Wappers festményének részlete)

A patrióta forradalom

Az 1830. július 26-án ki-robbant párizsi forradalom új korszakot nyitott a belga nemzet történelmében, az augusztus 25-én meginduló brüsszeli felkelés pedig az első komoly csapást jelentette a szent-szövetségi rendszerre. Döntőnek bizonyult, hogy a népi kezdeményezésű felkeléshez a polgárság is csatlakozott, s kulcsfontosságú jelentőséggel bírt az arisztokrácia patrióta-nemzeti magatartása is. A többirányú külföldi (francia, holland) fenyegetés a nemzeti kohéziót erősítette, és a társadalmi konszenzus elmélyülése irányában hatott. A belga forradalom kezdetben nem kívánta a dinasztia unióját mindenáron felbon-

tani, s a többség elgondolásait követve késnek mutatkozott beérni a széles autonómiát biztosító közigazgatási szétválasztás követelésével. A helyzet tehát kifejezetten kedvező pozíciókat kínált a trónörökös Orániai Vilmos herceg számára.²³

A brüsszeli események híre országszerte mozgásba hozta az embereket, a zavargások más városokra is átterjedtek. Különösen feszültté vált a hangulat Vallónia térségében. Több körzetben valóságos népi felkelés bontakozott ki, s megszületett a mindent elsöprő új erő, az idegen despotizmussal szembeni nemzeti egység. Létrejött a forradalmi gócpontok (Gent, Liège, Brüsszel) összehangolt együttműködése, miközben a csomópontok között érvényesülő kiegyensúlyozó hatások (forradalmi húzóerő, visszafogó mérsékeltek) kiértelt kompromisszumokat teremtettek. A katolikus befolyás alatt álló, a forradalomra emlékeztető fejleményektől idegenkedő Flandriában mindeközben nyugalom uralkodott. Augusztus 28-án küldöttség

indult Hágába a békés megoldás előmozdítása érdekében, a kibontakozást azonban megakadályozta a váltság kezelésére alkalmatlannak bizonyuló, a fegyveres megoldást választó király magatartása. A francia forradalom példáját követve önkéntesek tömegei özönltek Brüsszelbe, majd szeptember 23-án megérkezett Frigyes herceg intervenciós serege. A brüsszeli park körül lezajló heves csatában az ellenállók kiszorították a mintegy tízezer főt számláló holland csapatokat a városból, a véres ütközzel azonban megszűnt a kompromisszum további lehetősége. A forradalom a ráerőszakolt nemzeti szabadságharc jellegét vette magára.²⁴

Szeptember 26-án, az 1800. augusztus 17-én született, Liège-ben jogi diplomát szerző Charles Rogier vezetésével megalakult az Ideiglenes Kormány. A fiatal liberálisokból verbuválódott csapat a patrióta erők összpontosítását, hatékony hatalmi erők megeremtését és a felizgatott tömegek lecsendesítését tekintette céljának. A kabinet Rogier, de Potter, de Mérode és Van de Weyer részvételével, saját testületén belül létrehozta a liberális-radikális együttműködést a legmagasabb szinten szintetizáló Központi Bizottmányt, s a csúcsmínisztérium mellett megkezdte különböző bizottságok (tár-cák) felállítását. Október 4-én az Ideiglenes Kormány proklamálta a belga tartományok függetlenségét, és bejelentette az új alkotmány ki-

dolgozásával megbízott Nemzeti Kongresszus összehívását. Mindeközben Sylvain Van de Weyer tárgyalásokat kezdeményezett a franciákkal egy esetleges porosz beavatkozás semlegesítésére irányuló szövetségkötés lehetőségéről. Október 6-án Constantin de Gerlache irányítása alatt megkezdte munkáját az alkotmánytervezet kidolgozására felállított bizottság. A munkatársak többsége fiatalabb volt 40 évesnél. Legfiatalabbnak a 25 éves titkár, Nothomb bizonyult, aki a 29 éves Devaux-val közösen írta meg az alapszöveget. 10-én rendeletben szabályozták a kongresszusi küldöttek megválasztásának módját, és még a kongresszus összeülése előtt deklarálták az oktatás, a

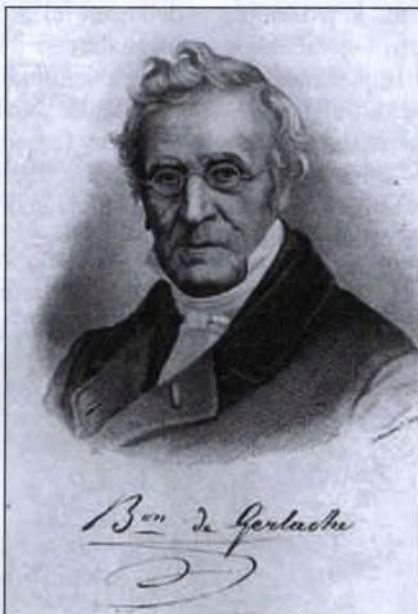
sajtó, a vallás és a gyülekezés szabadságát.²⁵ Október 27-én Antwerpenből kiverték a holland csapatokat, a citadella azonban itt is bevehetetlennek bizonyult, akárcsak Maastrichtban és Luxemburgban. Az éjszaka

folyamán Chassé tábornok kegyetlenül bombázta a várost, így a szakítás az Orániai Házzal véglegessé vált. 1830. november elejére Belgium földjének felszabadítása három „sziget” kivételével befejeződött.²⁶

November 3-án mintegy 30 ezren járultak az urnákhoz a 200 tagú Nemzeti Kongresszus képviselőinek megválasztására. Az alkotmányozó parlamentként működő testület megeremtésére kiírt voksoláson a nép bizalmat szavazott a forradalmat levezénylő politikai elitnek. A mérsékelt centrum számára többséget biztosító társadalmi erőviszonyok alapján megvalósult a tradicionális nemesség, az egyház, az ipar, a kereskedelem és az értelmiség szövetsége. A radikális Louis de Potter bukása egyértelműen megmutatta,

hogy a belga nép elveti a társadalmi forradalmat, és az alkotmányos forradalom útját kívánja követni. A korabeli Európa legliberálisabb törvénye alapján lebonyolított megmérettetésen azok a katolikusok szereztek többséget, akiknek gondolkodását immár a szabadság szellemisége itatta át.²⁷

A választások előkészítésében aktív szerepet vállaltak magukra a püspökök. Novemberben jelent meg a Mecheleni

Étienne Constantin de Gerlache

Az Ideiglenes Kormány

Ülnek (balról jobbra): Alexandre Gendebien, Charles Rogier, Louis-Joseph de Potter, Baron Feuillen de Coppin de Falaën, Comte Philippe de Mérode. Állnak: André-Edouard Jolly, Jean-Sylvain Van de Weyer, Joseph Van der Linden, Emmanuel Vanderlinden Baron d'Hoogvorst

Iskola de Méan bíboros irányítása mellett elkészült közös munkája *Les Considérations sur la liberté religieuse, par un unioniste* címmel. A belga egyház hivatalos álláspontját tartalmazó, Aloïs Simon találó megfogalmazása szerint „az alapszabadságjogok katolikus kétéjét” képező dokumentum leszögezte, hogy olyan megoldásban érdekelt, amelyben az egyház alkotmányos jogait szerződésben biztosító civil hatalom nem korlátozhatja a vallás gyakorlását, továbbá biztosítja az egyház belső függetlensége, valamint a Szentszékhez fűződő kapcsolata teljes szabadságát. Elismerte a kötelező polgári házasság szükségességét, miközben határozottan követelte az alkotmányban

Iskola de Méan bíboros irányítása mellett elkészült közös munkája *Les Considérations sur la liberté religieuse, par un unioniste* címmel. A belga egyház hivatalos álláspontját tartalmazó, Aloïs Simon találó megfogalmazása szerint „az alapszabadságjogok katolikus kétéjét” képező dokumentum leszögezte, hogy olyan megoldásban érdekelt, amelyben az egyház alkotmányos jogait szerződésben biztosító civil hatalom nem korlátozhatja a vallás gyakorlását, továbbá biztosítja az egyház belső függetlensége, valamint a Szentszékhez fűződő kapcsolata teljes szabadságát. Elismerte a kötelező polgári házasság szükségességét, miközben határozottan követelte az alkotmányban

lefejtetendő jogok hatékony biztosítékrendszerének kidolgozását is. A politikailag óriási jelentőségű brosúrát hamarosan újabb intervenció követte. December 18-án olvasták fel de Méan bíborosnak a kongresszushoz intézett levelét (az a Sterckx munkájának tekinthető dolgozat), amely a legmagasabb egyházi méltóság minőségében támogatta a liberális katolikus alapelveket, és kulcsfontosságú megállapításában kinyilvánította, hogy az alkotmány és a polgári intézmények az egyház jövőjének is üdvösségei! A két meheleni dokumentum a belga történelem kiemelkedő jelentőségű forrását képezi. Általuk történt meg a hivatalos belga egyházi álláspont alapvetése, amely messzemenően irányadónak bizonyult valamenyny katolikus hívő és politikus számára az 1830-at követő években.²⁸

Miután a Nemzeti Kongresszus november 10-én megkezdte munkáját, Rogier bejelentette, hogy kormánya visszaadja megbízatását a népszuverenitást megtestesítő testületnek, azaz a forradalom a „törvénytelen állapotot” meghaladva új, alkotmányozó szakaszába lépett. 18-án megtörtént a függetlenség újabb proklamálása, másnap pedig megkezdődött az államforma megválasztásának vitája. A zárószavazáson az alkotmányos monarchia hívei kerekedtek felül, majd a kongresszus a nép nevében örökre elűzte az orániai-nassaui dinasztiát a belga trónról.²⁹

és a liberálisok, az állam és az egyház, a flamandok és a vallonok kölcsönös engedményeken alapuló együttműködése eredményeként megszületett dokumentum a szabadságjogokat, a parlamenti miniszteri

felelősség elvét, az állam és egyház szétválasztását középpontba állítva óvatosan behatárolta az állam feladatkörét, hatékonyan védelmezve a vallás, az oktatás és a nyelvhasználat szabadságát. A liberális parlamentáris szisztéma 19. századi modelljeként megszületett demokratikus monarchiát joggal minősítették példa nélkülinek a korabeli Európában. A Jean-Baptiste Nothomb által használt fordulattal „republikánus monarchiá”-nak nevezett új államformát a liberális katolicizmus remekművének, a kereszténydemokrácia előfutárának tekintjük, amely az európai alkotmánytörténet új korszakát nyitotta meg. A király hatalmának visszaszorításával olyan új, a felelős kormányzati rendszer szilárd alapjain nyugvó államtípus jött létre, amely a népszuverenitás

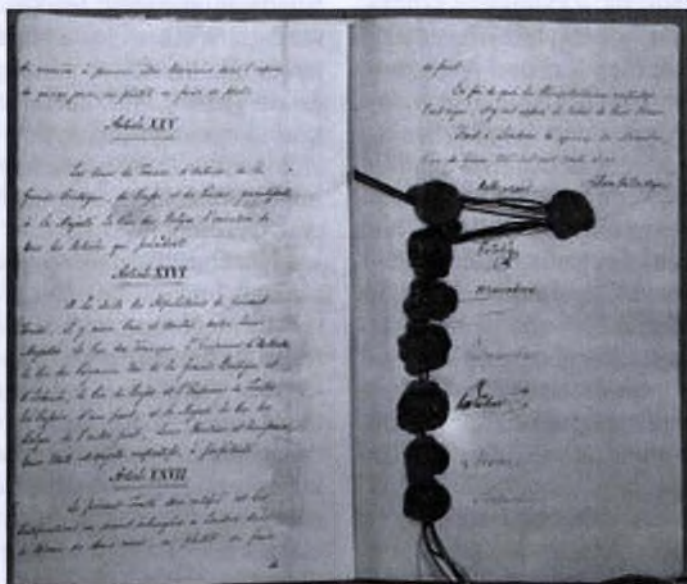
elvét következetesen érvényesítette, ám közben a monarchikus intézményeket is megőrizte. Az 1831-ben elfogadott belga alkotmány az európai liberalizmus történetének az 1830. júliusi párizsi forradalommal és az 1832-ben hozott angliai választójogi törvénnyel egyenértékű sarkköve, amely Belgiumot az európai szisztéma integráns részévé, az európai békerendszer stabilizáló faktorává emelte.

A parlamentáris monarchia³¹ 19. századi „prototípusát” megalapozó

alkotmány forrásait a középkori belgiumi charták, az 1688. áprilisi konvencióban rögzített angol alapjogok, az 1774-ben, Philadelphiában elfogadott Declaration of Rights, az 1789-es alkotmányos nemzetgyűlés határozata, bizonyos mértékben az 1812-es spanyol, és különösen hangsúlyosan az 1815-ös holland alaptörvény, illetve az 1814-es és az 1830-as francia charta képezték. Rendkívül erős kisugárzása volt megfigyelhető 1837–1866 között az alkotmányos fejlődés útját kereső európai országokban. Különösen nagy hatással

A Nemzeti Kongresszus emlékoszlopa Brüsszelben

Az 1831. évi belga alkotmány az aláírásokkal

„Az unionizmus chartája” – a belga alkotmány

Az Amerikai Egyesült Államok 1787-ben, illetve Norvégia 1814-ben elfogadott alaptörvényei mellett napjaink egyik legrégebbi alkotmányát a Nemzeti Kongresszus 1831. február 7-én fogadta el. „Az unionizmus chartájának” elnevezett,³⁰ a brabanti forradalom demokratikus örökségét kiteljesítő, a katolikusok

volt a reformkori magyar liberális ellenzék gondolkodására, s az általuk modellértékűnek tekintett dokumentum rendkívüli segítséget jelentett számukra az 1848. áprilisi pozsonyi törvényhozási munkálatok sikeres lezárásához. A miniszteriális törvénytervezet megfogalmazása során a Kossuth Lajos útmutatásai alapján Ghyczy Kálmán nádori ítélőmester által március 22-én éjjel elkészített, a felelős miniszteriális kormányzás alapjait lefektető III. cikkely az áprilisi törvények egyik legkorszerűbb elemét képezte. A belga alapszöveg egyes részleteinek fontos összefüggésekben alkalmazott szó szerinti átvétele nyolc paragrafus esetében szövegszerűen kimutatható.³²

A kor legmodernebb igényeit a nemzeti tradícióval hatékonyan ötvöző, alig több mint két hónap alatt elkészült „nemzeti charta” felsorolta a belgák alapjogait, az egyéni és a kollektív szabadságjogok deklarálása mellett rögzítette a törvény előtti egyenlőség, a szervezkedés, az egyesülés, a lelkiismeret, az oktatás, a nyelvhasználat, a vallásgyakorlás, továbbá a véleménynyilvánítás és a sajtó szabadsága követelményét, valamint a tulajdon szentségét. Tartalmát, minőségét mindenekelőtt a hatalmi ágak szétválasztásán alapuló parlamentáris monarchia, a decentralizált-unitárius államszerkezet, a cenzusos választójogi rendszer, valamint a népszuverenitás szellemisége határozta meg. Kimondta, miszerint minden hatalom forrása a nemzet, amely utóbbi alatt a választójoggal rendelkező lakosságot, azaz a nemesség, a burzsoázia, a klérus és a középosztály tagjait értette, akik a törvényhozó testületek választott tagjaiként testesítik meg a népet. A hatalmi ágak montesquieu-i szétválasztásából kiindulva valójában a nemzet túlsúlyát érvényesítette. S miközben az igazságszolgáltatás függetlenségét deklarálva a bírók élethossziglani kinevezését előírta, s a törvényszékek hierarchiáját meghatározta, a fékek és ellensúlyok speciális, rendkívül összetett mechanizmusát megteremtve létrehozott egy negyedik ágazatot, a helyi és regionális autonómiák rendszerét.³³

Az új alkotmányos szerkezet központi magját a király és a miniszterek hatalommegosztása képezte, úgy, hogy az alkotmányos intézmények működését inkább kényes egyensúly, mint az egymástól való következetes elhatárolódás jellemezte. A kompetenciájában más európai monarchiákhoz képest erősebben korlátozott uralkodó csak a nemzet által elismert jogokkal rendelkezhetett, mint például a kormányalakító személy kiválasztása, a törvények kezdeményezése, a parlament feloszlatása, a kegyelem gyakorlása. Megillette a hadüzenet, a szerződések, a megállapodások aláírásának és kihirdetésének joga, mindezt azonban csakis miniszteri ellenjegyzés mellett gyakorolhatta. Ő vezényelte a szárazföldi és a tengeri seregeket, köthetett békét, kereskedelmi és szövetségi szerződéseket, a két kamarát megillető tájékoztatás kötelezettsége mellett.³⁴

A törvényhozást a király és a két kamara (a képviselőház és a szenátus) közösen gyakorolta. Az uralkodót megillette a parlament összehívásának, elna-

polásának és feloszlításának a joga, s bár vétőjoggal nem ruházták fel, a törvények szentesítésével, illetve kihirdetésével mégis kezében tudta tartani a folyamatot. Az adótörvény és a költségvetés esetleges el nem fogadásával azonban a képviselőház is kormányt bukathatott, azaz kölcsönösen ellenőrizhették, sakkban tarthatták egymást. A kétkamarás megoldás a parlament elsőbbsége mellett alkalmasnak bizonyult a rendszer stabilizálására. Eredeti belga megoldásként mindkét kamarát népképviselői jelleggel ruházták fel, azok választását ugyanazon elektori testületre bízták, amelynek a 25 év feletti férfiak, megfelelő cenzus fizetése mellett lehettek tagjai. A Képviselőház tagjait négy, a Szenátusét nyolc évre választották. A két kamara közül a képviselőház kompetenciája volt erősebb. A kormány például csak az alsóháznak tartozott felelősséggel. A konzervatív arisztokrata intézmény jellegét magán viselő, egyensúlyozó funkcióval felruházott szenátusba 40 év feletti, havi 1000 Gulden adót fizető férfiak kerülhettek be. Az 1831-ben elfogadott választási törvény a cenzus differenciálásával, s alacsonyabb összeg megállapításával egyértelműen a vidéket részesítette előnyben. A végrehajtó hatalom feje, a személyében szent és sérthetetlen király volt, aki hatalmát miniszterei útján gyakorolta. A kabinet tagjait ő nevezte ki és mentette fel, de csak miniszteri ellenjegyzéssel intézkedhetett. A kormányzati rendszer alapját a miniszterek klasszikus módon szabályozott és félreérthetetlenül rögzített felelőssége képezte. A kormány szerkezetét a szokásjog alakította. 1831-ben öt miniszterből állt: a belügyi, a külügyi, a hadügyi, a pénzügyi és az igazságügyi tárca vezetőjéből. A miniszterek közötti viszonyt alkotmány által megállapított hierarchia nem szabályozta, a kezdetektől létezett viszont a miniszterelnöki tisztség, még ha hivatalosan először csak 1919-ben használták is azt. A hatalmi szférák viszonylatában a valamennyi hatalom attribútumaival felruházott nemzet túlsúlya érvényesült. A szuverenitásától megfosztott uralkodó a pártok és az osztályok felett álló össznemzeti, osztársadalmi neutralitásként létezett, a klasszikus constant-i értelemben. A választók körének meghatározásával a cenzusos demokrácia mindenekelőtt a jómódú osztályok hatalmát biztosította. A kommunális öngazgatási jogok, valamint az alkotmányban biztosított állampolgári szabadságjogok alapján Belgium így is a korabeli Európa legdemokratikusabb országa lett.³⁵

Az 1831-ben elfogadott rendezés olyan, 1970-ig fennmaradt decentralizált unitárius államszerkezetet teremtett meg, amely a központi állami szervek mellett valódi hatalommal ruházta fel a tartományokat és a községeket. Az országot 9 tartomány alkotta, melyek földrajzilag a francia megyék határait követték, de visszakapták a régi belga hercegségek neveit. A területi államszervezet szintjén a „három kör (állam-tartomány-község) elméletét” megvalósítva az önkormányzatok nem csupán az állam területi, közigazgatási egységeit jelentették. A „Hatalmak”-ra vonatkozó szabályozás szerint azok az államtól különálló jogi

személyeknek minősültek. Saját hatáskörben kiadott rendeleteik azonban a magasabb szintű közigazgatási szerv felügyelete alatt álltak, amely felléphetett a törvény vagy a közérdek megsértésének megakadályozására.³⁶

Az alkotmány nem említette sem a flamand, sem a vallon nemzetiséget, és a „két nemzeti kultúránk”-ra történő hivatkozás mellett csupán a belga nép, a belga állampolgár kifejezést használta. Holott a gazdasági, a vallási és a kulturális eltérésektől eltekintve Belgiumot leginkább mégis az jellemezte, hogy lakói nem ugyanazt a nyelvet beszélték. A nyelvkérdés szabályozása kapcsán kimondta, hogy „a Belgiumban divatozó nyelvek szabadon használhatók, ami csak törvény által és csupán a közigazgatási, valamint az igazságszolgáltatási eljárás területén szabályozható.” A nyelv szabadság deklarálása legitimálta a frankofon elit azon kívánságát, hogy az 1830-as status quót megőrizve továbbra is franciául folyjon mindenfajta hivatalos közéleti érintkezés a parlamentben, a kormányzati szférában, az adminisztrációban, a bíróságokon, az oktatásban és a hadseregben egyaránt. A flamand csupán a regionalizmus szintjén, dialektusként létezhetett, mivel a kétnyelvűség térnyerését, esetleges elismerését a közvélemény többsége a nemzeti egységet veszélyeztető mozzanatnak tekintette. A nyelvhasználat kérdése nem váltott ki szenvedélyes indulatokat. A lakosság 55%-át flamandok, 40%-át vallonok képezték, és jelentősebb számban éltek németek Kelet-Luxemburgban. 1831. szeptember 19-én törvényben kapott megerősítést a forradalmi kormány korábbi rendelete, amely a nyelvhasználat szabadsága alapján állt ugyan, hivatalosnak mégis a franciát határozta meg. Érdekes, hogy a Nemzeti Kongresszus munkálatai során senki nem tiltakozott a szabályozás ellen, holott a képviselők többsége flamand területekről érkezett.³⁷

Az 1831-es alkotmányos rendezés rendkívüli jelentőségű, speciális megoldást alkotó elemét az egyház és az állam szétválasztásának módja képezte. A belga modell megalkotása során a brüsszeli alkotmányozó nemzetgyűlés tagjai támaszkodhattak a nemzetközi gyakorlatban megismert példák tapasztalataira. Lehetőségük volt az Egyesült Államokban alkalmazott, a „tisztá elválasztás” jegyében „jóindulatú társbérletet” megvalósító angolszász tradíció követésére, amelyben az állam egyetlen vallást sem preferál, s a beavatkozás, illetve a segítségnyújtás valamennyi formáját mellőző szabadságot biztosít működésükben. Elvben – az 1789-es francia forradalom nyomdokait követve – választhaták volna a szélsőséges szembenállást hirdető, mindekelőtt Franciaországban, Portugáliában, Spanyolországban és egyes latin államokban kipróbált „elleneséges szétválasztás” keserves, az egyházi javak elkobzásával, a vallásos rendek feloszlásával, a világi pap-ság elűzésével kikövezett útját. Mindkét történelmileg ismert alternatívát elutasítva végül a „részleges elválasztás” klasszikus, két szuverén entitás kölcsönös érdekekre és előnyökre alapozott szoros együttműködésének modelljét alkották meg.³⁸

A megszületett dokumentum nem ismert államvalást, másfelől viszont a katolikus egyház teljes függetlenségét biztosító paragrafusokat foglalt magában. A Nemzeti Kongresszus összetétele túlságosan liberálisnak bizonyult ahhoz, hogy a Mecheleni Iskola teljes programja elfogadásra kerüljön. Így az egyház nem kapta meg az általa igényelt garanciákat, de a vallási egyesületek számára szinte korlátlan szabadságot eredményező szabályozás így is a korabeli európai katolicizmus ideáljává vált: „szabadság, mint Belgiumban” – emlegették sokan sóvárogva. Az oktatási és jótékony-sági aktivitás kormányzati ellenőrzés nélkül bontakozhatott ki. Nem terhelte az egyházat ugyanakkor a függetlenség anyagi kockázata sem, mivel a világi papok és a papi tisztviselők fizetésének, továbbá nyugdíjának költségeit állami forrásokból fedezték. A rendezés további sajátos mozzanatát jelentette, hogy az egyházi előjáróságok, illetve szemináriumok közhasznú berendezkedésnek, és nem magánjogi társaságnak minősültek, azaz jogi személyiségként működtek, ezáltal privilegizált helyzetbe kerülve az államban. Törvény szabályozta kapcsolatukat a szükség esetén őket segítő tartományi és a községi igazgatással. Mindez az antiklerikális kisebbség heves kirohanásai ellenére sem jelentette az állam és az egyház összekapcsolását, mivel a polgárok teljes vallásszabadságának megvalósulása mellett az alkotmány egyszerre vetette el a vallási ügyekbe való állami beavatkozást, valamint az egyház bármiféle szerephez jutását az állami felépítményben.³⁹

Az egyházi körök nagy többsége elégedetten fogadta a rendezést. Sok katolikus magatartását azonban továbbra is bizonytalanság jellemezte. Attól féltek, hogy a közéletbe való bekapcsolódásuk esetén keresztény öntudatuk sérülést szenvedhet, ami bizonyos mértékű identitászavart idézett elő gondolkodásukban. A görcsök oldására Sterckx bíboros több levelében is foglalkozott az alkotmány kérdésével. Fellépésével az elsősorban de Merode, de Robiano és Vilain XIII támogatását maga mögött tudó mecheleni érsek békéltető befolyást kívánt kifejteni annak érdekében, hogy hívei alkalmazkodjanak a modern követelményekhez. Rómában viszont Lamennais tanainak érvényesülését olvasták ki az alkotmányból. Lambruschini bíboros egyenesen az ateizmus fegyverének nevezte azt, s a benne foglalt lelkiismereti szabadság elvét a hitetlenség veszélyes eszközével azonosította. A liberális katolicizmus elszánt ellenfele, Francesco Cappaccini államtitkár kérésére a szentszéki körökben ekkor már jól ismert és komoly bizalommal rendelkező Sterckx megfelelő jogi értelmezés kíséretében átadta az alkotmány szövegét. Fáradozásai komoly eredményének tekinthető, hogy a majd 1832-ben megjelenő *Mirari Vos* a belga gyakorlatot közvetlenül nem bélyegzi meg.⁴⁰

A belga alkotmány létrejöttében meghatározó szerepet játszott a liberális katolicizmus szellemi hatása. Sehol nem volt akkora visszhangja Lamennaisnak, mint Belgiumban. A Nemzeti Kongresszusban politizáló 13 pap személyében öltött testet az a pragmatikus fejlődési tendencia, amelyben az ellenzéki unió

keretei között szerepet vállaló katolikusok politikai akarata össztetelalkozott a liberális társadalomtanból táplálkozó szellemi fejlődéssel. A liberális katolicizmus lamennais-i vonulata azonban csupán az egyik irányzatot jelentette 1830 táján. Mérsékeltliberalizmust képviselt a magas klérusban Mechelen érseke, de Méan és környezete. Halálát követően Engelbert Sterckx irányította tovább a konzervatív és a liberális katolicizmus között stratégiai fontosságú szellemi hidat képező „École de Malines”-t. De Haerne abbé már 1830. november 22-én kifejtette: „Katolikusok vagyunk és csakis katolikusok, akarjuk a szabadságot mindenben és mindenkinek” Verteke abbé pedig decemberben fogalmazta meg, hogy: „a szabadság a népek legelementárisabb és legenergikusabb szükségletévé vált. Ezt a szabadságot nem csupán polgárként, hanem katolikus papként is akarom.”⁴¹

A független Belgium nemzetközi elfogadtatása

Az alkotmány létrehozói tisztában voltak azzal, hogy életművük mindaddig kívánságlistának tekinthető csupán, amíg bevezetésének nemzetközi feltételeit a kormány nem tudja biztosítani. A belga pozíciók szempontjából kedvező mozzanatnak bizonyult, hogy a franciák lelkesen fogadták forradalmukat, mert az esetleges ellenforradalmi koalícióval szembeni szövetségest ismerték fel benne. Az egyedül aktívan forradalomellenes cári Oroszországot a lengyel felkelés semlegesítette. Brüsszelnek kedvezett a november közepén megalakuló liberális angol kormányban a belga függetlenség mellett elkötelezett lord Palmerston külügyminiszteri kinevezése is. Az 1830. november 4-én hivatalosan megnyitott londoni konferencia elnyúló munkálatai során az Ausztria követével, herceg Esterházy Pállal szorosan együttműködő Sylvain Van de Weyer által vezetett küldöttség patrióta elszántságát a kompromisszum kényszerét elfogadó pragmatizmusával kombinálta. December 20-án parafálták az új állam szuverenitását és integritását szavatoló angol-francia megállapodást, ám a függetlenség áraként „a régi Belgiumból” jelentős területeket hasítottak ki. A közvélemény felháborodással fogadta a híreket, s a február 1-jén meginduló kongresszusi vitában hevesen tiltakozó küldöttek leszögezték, hogy nem hódolnak be a külföldi kormányok diktátumának.⁴²

A konferenciával egy időben került napirendre az új uralkodó megválasztásának kérdése. Mivel jelentős belga körök és London számára eredetileg nem elfogadhatatlan Orániai Vilmos esélyeit Antwerpen bombázása végérvényesen megsemmisítette, 1831 elején a de Merode, de Bruckère, de Potter, Gendebien támo-

Engelbert Sterckx bíboros

Sylvain Van de Weyer

gátását maguk mögött tudó frankofonok szervezkedésbe kezdtek Nemours hercege mellett, Lajos Fülöp azonban elutasította a törekvés támogatását. A rendkívüli fontosságú kérdés rendezésének folyamatát Joseph Lebeau energikus fellépése mozdította ki a holtpontról, amikor Londonnal is egyeztetve lépéseket tett Szászország-Coburg-Gotha hercege, Lipót irányában. A német fejedelem nem volt ismeretlen a nemzetközi porondon, korábban a görögök is felkérték trónjuk betöltésére, de elutasította kezdeményezéseiket. A brüsszeli hívo szóra adott pozitív válasza ugyanakkor veszélyes válságot zár majd le, és döntő mértékben járul hozzá a konszolidáció megindításához.⁴³

Az államhatalom külföldi irányban is történő megerősítését szolgálta február 24-én báró Surlet de Chokier régenssé választása. A két nappal később kinevezett, Rogier vezette első kormány 22 napig tartó működését követően átadta helyét a második régensi kabinetnek. A Lebeau-Devaux-adminisztráció rettenetesen nehéz helyzetben vállalta magára a felelősséget: a gazdaság romjaiban hevert, s a szervezett hadsereg hiánya ismeretében a hollandok agresszióra készültek. A vál-

ság kezelésében az a Joseph Lebeau játszott meghatározó szerepet, aki a kormánypolitikára zúduló vádakat visszautasító április 2-i programbeszédében leszögezte: „Nem vagyunk angломánok, sem pedig galломánok. A kormány belga, és csakis belga, s azon a napon, amikor nem lenne képes tovább belga lenni, azonnal le fog mondani”. Küldöttséget menesztett Londonba a coburgi herceg szándékainak kifürkészésére, aki válaszában kifejtette: „alkotmányuk nagyon demokratikus, s úgy hiszem, hogy valamennyi fél legjobb szándékával lehet majd haladni”. Limburg és Luxemburg kérdése kapcsán azonban hozzátette: „amit Ön ajánl, az az Európával való konfrontáció. Az önök korlátjai nagy nehézséget jelentenek, de a december 20-i döntés visszavonhatatlan.”⁴⁴

1831. június 4-én a szász-coburgi dinasztiából származó Lipótot a kongresszus elsöprő többséggel választotta meg Belgium királyává. Az 1790. december 16-án született új uralkodó tipikus német fejedelmi kisudvar-

ban nőtt fel, és ott élte meg a napóleoni háborúk keserves tapasztalatait. 1813-ban a német hercegek közül elsőként lépett a cári orosz hadsereg szolgálatába, s így 1814-ben részese lehetett a párizsi bevonulásnak. 1814-től Angliában élt, Viktória hercegnő (a majdani királynő) nagybátyjaként. 1816-ban eljegyezte Charlotte hercegnőt, a walesi herceg (a későbbi IV. György) lányát, és szerelmi házassága keretében megindult az angollá válás útján. 1817. november 4-én, orvosi műhiba következtében, fiatal hitvese azonban váratlanul meghalt, amit Lipót hosszasan megszenvedett. Az új uralkodó a bruges-i ügyvéd, Jules Van Praet jellemzése szerint „Hüvös és szomorú légkört árasztó, egyben meglehetősen szentimentális”, jó modorú személyiség volt, aki „szenvédő arcával” koránál többnek látszott. Franciául lassan és nem túl könnyedén, de hibátlanul beszélt, „érezhető német akcentussal”. Arendt szerint egyécsítette „a gyors és biztos áttekintő képességet a megfontolt taktikával, az igazi államférfi legnélkülözhetetlenebb és leghasznosabb készségét, a megfelelő mértéket az engedékenységekben és az ellenállásban, valamint a lehetséges felismerését, mondhatnánk megérzését, annak tévedhetetlen, határozott megvalósításával.”⁴⁵

A londoni tárgyalások sikeres lezárása a nagyhatalmak által megszabott súlyos feltételek elfogadását feltételezte. A XVIII cikkely drámai légkörben lefolytatott kongresszusi vitájában egyszerre kapott hangot az őszinte patriotizmus és a demagógia, a forradalmi hevület, illetve a vakmerő kockázatok elleni fellépés. Két és félórás beszédével a Rogier, Devaux és Van de Weyer támogatását maga mögött tudó, a harcias kisebbség által halálosan megfenyegetett Lebeau végül meggyőzte a többséget a függetlenség érdekében hozandó területi áldozatok elkerülhetetlenségéről, és július 9-én megtörtént az egyezmény ratifikálása. A Belgium pozícióját stabilizáló nemzetközi siker fényében került sor 21-én Lipót ünnepélyes beiktatására. A 41 éves evangélikus fejedelem trónfoglaló beszédében örömet fejezte ki a felett, hogy a nemzet túljutott a

nehéz válságon, és ígéretet tett arra, hogy mindig a törvények szellemében fog kormányozni.⁴⁶

A bizakodás napjait augusztus 2-án a holland agresszió szakította meg. A válság kezelésében meghatározónak bizonyult, hogy London és Párizs a be nem avatkozás politikáját az aktív beavatkozással kombinálva megvédelmezte a liberális blokkhoz csatlakozó Belgiumot. Október 14-én sor kerülhetett a határok kérdését szabályozó szerződés elfogadására. A túlélésért Brüsszelnek kemény feltételeket kellett teljesítenie: le kellett mondania Zélandról, Észak-Brabantról, Kelet-Limburgról, Luxemburg csaknem feléről, Maastrichtról, Venlooról és Ruremonde-ről. Hollandia továbbra is a Schelde-torkolat ura maradt, sor került a Németalföldi Királyság államadósságainak megosztására is. Vilmos azonban így is megtagadta a szerződés elismerését arra hivatkozva, hogy az Belgium számára jogtalan előnyöket kínál, s döntésével a két ország közötti háborús viszonyt 1839-ig prolongálta. A november

I. Lipót, Belgium királya
(Franz Winterhalter festménye)

15-én hivatalossá vált londoni szerződéssel a nagyhatalmak azonban áldásukat adták a semleges státussal felruházott új nemzetállam létrejöttére.⁴⁷

Az 1830–1831-ben kibontakozó változások mérföldkőnek bizonyultak a belga nemzetképződés folyamatában. A francia forradalommal megszülető modern nacionalizmus dél-németalföldi kiteljesedése eredményeként létrejött a belga nemzetállam. A nemzetközi tendenciához szorosan kapcsolódott a társadalom gazdasági, politikai és kulturális kommunikációs hálójának kiépülése, ami előfeltételét jelentette a kifelé is hatékony nemzeti mozgalom létezésének. A polgári és értelmiségi körök, reformbarát nemesek, és belga specialitásként különös erővel a katolikus egyház által is támogatott folyamat integrációs vezérelvét a liberális alkotmányosság követelménye jelentette. E cselekvőképes „osztályszövetség” biztosította a történelmi változáshoz nélkülözhetetlen belső kohéziós erőt, a társadalmi-politikai dinamikát. A belga nemzet konszolidációja ugyanakkor jelentős mértékben „katolikus olvasztótégelyben” játszódtott le.⁴⁸

Jegyzetek

¹ Részlet a szerző *A magyar 1848/49 belga tükrében* című akadémiai doktori disszertációjából.

² Bitsch, Marie-Thérèse: *Histoire de la Belgique* (Hatier, 1992, 77. p.); Juste, Théodore: *Histoire du Congrès National de Belgique, ou de la fondation de la monarchie belge* (Bruxelles, 1850, I. 27–29. p.); Langewiesche, Dieter: *Europa zwischen Restauration und Revolution 1815–1849*. (München, 1985, 7. p.); Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada* (Budapest, 1994, 59. p.); Pirenne, Henri: *Histoire de Belgique des origines a nos jours* (Bruxelles, 1900. III, 419–420. p.)

³ Dhondt, Jean: *Histoire de la Belgique* (Paris, 1968, 92. p.); Mezei Barna–Szente Zoltán: *Európai parlamentarizmus- és alkotmánytörténet* (Budapest, 2003, 282. p.); Diószegi 1994: i. m., 77. p.; Martina, Giacomo: *Storia della chiesa da Lutera ai nostri giorni* (Brescia, 1995, 82. p.)

⁴ Pirenne 1900: i. m., III. 422. p.; Bitsch 1992: i. m., 77. p.; vö. Mezei–Szente 2003: i. m., 282. p.; Erdődy Gábor: *A 19. századi német liberalizmus* (Budapest, 1993).

⁵ Jürgensen, Kurt: *Der Einfluß des französischen Abbés Félicité de Lamennais auf die Gründung des belgischen Königreichs*. In:

- L'Eglise et L'Etat à l'époque contemporaine* (Bruxelles, 1975, 319. p.); Pirenne 1900: i. m., III. 445. p.
- ⁶ Gadille, Jacques-Mayer, Jean-Marie: *Liberalismus, Industrialisierung, Expansion Europas (1831–1914)*. In: *Die Geschichte des Christentums. Religion – Politik – Kultur*. Band XI. (Freiburg–Basel–Wien, 1997, 200. p.); *Biographie Nationale* (Bruxelles, XXVI. 60. p.); Haag, Henri: *Les origines du catholicisme libéral en Belgique (1789–1839)* (Louvain, 1950, 80–83. p.); Jürgensen, Kurt: *Lamennais und die Gestaltung des belgischen Staates*. Wiesbaden, 1963, 64–67. p.)
- ⁷ Jedin, Hubert (Hrsg.): *Handbuch der Kirchengeschichte*. VI/1. (Freiburg, 1971, 176. p.); Martina 1995: i. m., 82. p.; Jürgensen 1963: i. m., 75. p.; *Biographie Nationale* XIV. 206, XXIII. 805. p.; Simon, Aloïs: *Le Parti Catholique Belge 1850–1945* (Bruxelles, 1958, 34. p.)
- ⁸ Dhondt 1968: i. m., 94. p.; Bitsch 1992: i. m., 79. p.; Pirenne 1900: i. m., III. 473–475. p.
- ⁹ Bitsch 1992: i. m., 79. p.; Jedin 1971: i. m., 177. p.; Pirenne 1900: i. m., III. 450. p.; Martina 1995: i. m., 82. p.; Jürgensen 1963: i. m., 81–82. p.
- ¹⁰ Van Sint-Jan, Robert: *Die politische Presse Belgiens. Zeitungswissenschaft* (Berlin–Leipzig, 1929, 116. p.); Jürgensen 1963: i. m., 83. p.
- ¹¹ Lejeune, Jean: *La principauté de Liège* (Liège, 1948); Maier, Hans: *Revolution und Kirche. Zur Frühgeschichte der Christlichen Demokratie* (Freiburg–Basel–Wien, 1988, 104., 157. p.); Martina 1995: i. m., 171–172. p.; Jürgensen 1963: i. m., 7–9. p.
- ¹² Maier 1988: i. m., 169–170., 173–179., 305. p.; Martina 1995: i. m., 196–197. p.; Jürgensen 1963: i. m., 29. p.
- ¹³ Dhondt 1968: i. m., 95. p.; Maier 1988: i. m., 75., 123. p.; Jürgensen 1963: i. m., 85. p.; Benjamin Constant: *A régies és a modernnek szabadsága*. Kiad. Ludassy Mária (Budapest, 1997, 10–19. p.)
- ¹⁴ Mishaegen, de G. Guyot: *Le Parti Catholique Belge de 1830 à 1884*. (Bruxelles, 1946, 47. p.)
- ¹⁵ Mishaegen 1946: i. m., 48. p.; Jürgensen 1963: i. m., 98. p.; Gerlache, Pierre de: *Gerlache et la fondation de la Belgique indépendante* (Bruxelles–Paris, 1931, 46–54., 61–64. p.); Martina 1995: i. m., 177. p.; Haag 1950: i. m., 100–102. p.
- ¹⁶ Bitsch 1992: i. m., 80. p.
- ¹⁷ Mishaegen 1946: i. m., 47. p.; Pirenne 1900: i. m., III. 456. p.; Gerlache 1931: i. m., 78. p.; Jürgensen 1963: i. m., 86. p.; Juste, Théodore: *Le vicomte Charles Vilain XIII*. (Bruxelles, 1875, 5. p.); Haag 1950: i. m., 103. p.
- ¹⁸ Cordewiener, André: *Organisations politiques et milieux de presse en regime centisitaire. L'expérience liègeoise de 1830 à 1848*. (Paris, 1978, 71. p.); Jürgensen 1963: i. m., 124. p.; Mishaegen 1946: i. m., 48. p.; Gerlache 1931: i. m., 78. p.
- ¹⁹ Jürgensen 1963: i. m., 151. p.; *Biographie Nationale* XXIII. 802. p.; Jedin 1971: i. m., 178. p.
- ²⁰ Gerlache 1931: i. m., 70. p.; Jedin 1971: i. m., 178., 325. p.; *Biographie Nationale* XIV. 210.; Jürgensen 1963: i. m., 93.; Haag 1950: i. m., 103–104. p.; Simon 1958: i. m., 36. p.
- ²¹ Jedin 1971: i. m., 326. p.; *Biographie Nationale* XXVI. 546. p.; Bitsch 1992: i. m., 80. p.
- ²² Juste 1850: i. m., 5. p.; Pirenne 1900: i. m., III. 467. p.
- ²³ Bitsch 1992: i. m., 89–90. p.; Dumont, Georges-Henri: *Histoire des belges* (Bruxelles, 1956, III. 8–11. p.); Pirenne 1900: i. m., III. 482. p.; Dhondt 1968: i. m., 95. p.; Langewiesche 1985: i. m., 15. p.; Diószegi 1994: i. m., 77. p.
- ²⁴ Pirenne 1900: III. 429., 500. p.; Juste, Théodore: *Sylvain Van de Weyer* (Bruxelles, 1871, 67–73. p.); Bitsch 1992: i. m., 91. p.; Dumont 1956: i. m., III. 11–17. p.; Haag 1950: i. m., 114. p.
- ²⁵ Juste 1850: i. m., I. 18–22., 41–44. p., 1874, 5–7. p., 1881, 9. p.; Dumont 1956: i. m., III. 20–25. p.; Pirenne 1900: i. m., III. 502. p.; *Biographie Nationale* XIX. 698., XXVI. 547., XI. 507.
- ²⁶ Dumont 1956. III. 23.; Juste 1850. I. 30–31.
- ²⁷ Dumont 1956. III. 25–26.
- ²⁸ Cordewiener 1978: i. m., 86. p.; Haag 1950: i. m., 151–152. p.; Martina 1995: i. m., 82. p.; Jürgensen 1975: i. m., 315–336. p.; Simon 1958. i. m., 40. p.
- ²⁹ Haag 1950: i. m., 152–153. p.; Pirenne 1900: i. m., III. 523. p.; Juste 1850: i. m., I. 107., 112., 122. p.; Dumont 1956: i. m., III. 30. p.
- ³⁰ Cordewiener 1978: i. m., 77. p.
- ³¹ Jogtörténeti folyóiratról lévén szó, szükségesnek véljük felhívni a figyelmet a történet-, illetve a jogtörténet-tudomány egy eltérő fogalomhasználatára: az 1831. évi belga alkotmány alapján létrejött kormányzati rendszere a történeti szakirodalomban elfogadott parlamentáris monarchia helyett a jogtörténészek az alkotmányos monarchia fogalmát javasolják. [A szerkesztő megjegyzése]
- ³² Huytens, Emile (Hrsg.): *Discussions du Congrès National de Belgique 1830–1831*. (Bruxelles, 1844, I. 192. p.); Mezey–Szente 2003: i. m., 283–284. p.; vö. Juste 1850: i. m., I. XV.–XXVII. p.; Nagy, Miklós: *Ghytzy Kálmán, mint nádori ítélőmester* (Budapesti Szemle, 1930, 219. kötet, 635. p.); Kaas, Albert: *Az alkotmányfejlődés tényezői* (Budapest, 1926).
- ³³ Juste 1850: i. m., II. 409–423. p.; Bitsch 1992: i. m., 122. p.; Mezey–Szente 2003: i. m., 283. p.; Kovács István (szerk.): *Nyugat-Európa alkotmányai* (Budapest, 1968, 227. p.)
- ³⁴ Langewiesche 1985: i. m., 42. p.; Mezey–Szente 2003: i. m., 283. p.; Bitsch 1992: i. m., 122–123. p.
- ³⁵ Bitsch 1992: i. m., 124. p.; Mezey–Szente 2003: i. m., 283. p.; Hymans, Paul: *Frère-Orban* (Bruxelles, 1905, II. 205. p.)
- ³⁶ Bitsch 1992: i. m., 125. p.
- ³⁷ Mishaegen 1946: i. m., 54. p.
- ³⁸ Martina 1995: i. m., 78–79., 82–85. p.
- ³⁹ Simon 1958: i. m., 11–12. p.; Mezey–Szente 2003: i. m., 283. p.; Bitsch 1992: i. m., 122. p.; Katus László: *Liberális katolikusok és katolikus liberálisok Nyugat-Európában a 19. század derekán*. In: *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. Szerk. Sarnyai Csaba Máté (Budapest, 2001, 18. p.); Martina 1995: i. m., 83. p.; Juste 1850: i. m., I. 144–145.; Mishaegen 1946: i. m., 48–52. p.
- ⁴⁰ Haag 1950: i. m., 158–159. p.; *Biographie Nationale* XXIII. 803. p.; Martina 1995: i. m., 82. p.
- ⁴¹ Idézi Huytens 1844: i. m., I. 217., 239. p.; vö. Katus 2001: i. m., 20–22. p.; Jürgensen 1975: i. m., 322., 335. p.; Ludassy, Mária: *„Isten és szabadság.” Lamennais a liberális katolicizmustól a szabadelvű szocializmusig* (Budapest, 1989); Martina 1995: i. m., 196., 199. p.
- ⁴² Juste 1871: i. m., I. 112–118. p.; Diószegi 1994: i. m., 78–80. p.; Lannoy, Florent de: *Histoire diplomatique de l'Indépendance belge 1830–1839* (Bruxelles, 1948, 14., 25–35. p.)
- ⁴³ Juste 1874: i. m., 67. p.; Dumont 1956: i. m., III. 36. p.; Bitsch 1992: i. m., 95. p.
- ⁴⁴ Lebeau beszédét lásd: Dumont 1956: i. m., III. 37–39. p. Lipót választását lásd: Juste, Théodore: *Paul Deveau* (Bruxelles, 1881, 12. p.); vö.: *Biographie Nationale* XV. 916., XI. 510., XIX. 715., XXV. 550. p.
- ⁴⁵ Van Praet jellemzését lásd: Dumont 1956: i. m., III. 40. p.; vö.: Lichtervelde, Louis de: *Léopold Ier et la fondation de la Belgique contemporaine* (Bruxelles, 1929, 17. p.)
- ⁴⁶ Dumont 1956: i. m., III. 42–47. p.; Lichtervelde 1929: i. m., 19–37. p.; Van Sint-Jan 1929: i. m., 137. p.
- ⁴⁷ Lichtervelde 1929: i. m., 42–63., 70–71. p.; Pirenne 1900: i. m., IV. 38. p.; Langewiesche 1985: i. m., 16. p.; Dumont 1956: III. 52. p.
- ⁴⁸ Vö. Stengers, Jean-Gubin, Élian: *Le grand siècle de la nation belge. De 1830 à 1918*. In: *Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918* (Bruxelles, 2002, 25–26. p.); Martina 1995: i. m., 83. p.

Bevezetés

A kodifikációs kihívások minden körülmények között felkeltik az adott állam elméleti és gyakorló szakembereinek érdeklődését. Különösen igaznak tekinthető ez a megállapítás akkor, amikor – szemben napjaink felgyorsult jogalkotási tendenciáival – egy jogszabály előkészítése hosszú időn át tartott. A büntetőjogalkotás során számos olyan kérdéssel szembesül a jogalkotó, amely precíz válaszokat követel meg, hiszen a büntetőjog klasszikusan olyan jogterület, amely jelentősen érinti, érintheti az egyén legszűkebb szféráját. Egy jól átgondolt, alapos előkészítő munkát követő jogalkotás számára – az egyes elméleti, dogmatikai kérdéseken túl – feladat egy, a gyakorlat számára alkalmazható normaszöveg meghatározása is. Ez alól nem kivétel a vagyon elleni bűncselekmények rendszere sem, hiszen rövid történeti vizsgálódások után könnyedén belátható, hogy a büntetőjog sarkalatos pontját képezi – s képezte mindig is – a vagyont támadó bűncselekmények rendszere, akár a vagyon, illetve tulajdon centralizált, akár individualizált formáját tekintjük azok lényegének. Jelen tanulmány a csalás kodifikációs kísérleteinek bemutatására vállalkozik az 1795-ös büntetőtörvénykönyv-javaslat és az 1843-as büntető anyagi jogi javaslat alapján.

Az 1795. évi büntetőtörvénykönyv-javaslat¹

A Tripartitum hosszú évszázadokon keresztül irányt mutatott a jogkereső közönségnek, akár bíróság, akár magánszemély volt az.² A társadalmi fejlődéssel egyidejűleg a társadalmi viszonyok is egyre komplexebbé váltak, érintve a büntetőjog terrénumát is. Korábban „virágzó” tényállások tűntek el, új deviáns magatartásformák jelentek meg, s e körülmények cselekvésre sarkallták a jogalkotót is. Annál is inkább szükséges volt az elhatározás, mert a szabályok nagy száma miatt egyre nehezebb volt a büntetőjogra vonatkozó joganyag áttekintése. Azonban – a magyar büntetőjogban tájékozódni kívánó dolgát tovább nehezítendő – nem csupán a magyar büntető jogszabályok kaotikus állapota jelentett gyakorlati problémát. Rendkívül erős befolyásként volt jelen például az osztrák hatás. A gyakorlatot befolyásolták olyan, magyar jogszabályként nem értékelhető instrumentumok, mint például a Praxis Criminalis, amely III. Ferdinándhoz köthető, s eredetileg Alsó-Ausztria büntetőkódexe volt. 1696-ban azonban felveték a Corpus Jurisba, s így a magyar jogászság számára is már könnyebben hozzáférhető volt; ezek után pedig lehetőség volt arra, hogy egyre inkább befolyásolja a hazai gyakorlatot,³ méghozzá bizonyos esetekben contra legem.⁴ Érthető volt tehát az igény egy olyan alkotás létrehozására, amely rendezett és kiszámíthatóbb viszonyokat teremt.

E folyamat eredményeként alkották meg az 1795-ös büntetőkódex-tervezetet, amely a maga nemében monumentális alkotásnak tekinthető, hiszen az első olyan

Madai Sándor

Paradigmaváltás

– kontinuitás?

Magyar kodifikációs törekvések a csalás definiálására

a 18. század második és a 19. század első felében

átfogó jellegre törekvő munka, amely az anyagi jogi szabályok mellett tartalmaz eljárásjogi szabályokat is.⁵ Bár e tervezet is csupán tervezet maradt, jelentősége determináló volt későbbi jogalkotásunk számára – s ez a magyar büntetőjog történetét legalább valamelyest ismerők számára nem vitás –, gondoljunk csak a rendkívül modern szellemiséget tükröző 1843-as anyagi jogi javaslatra, amelynek egyik kiindulópontja volt a tervezet, s azon keresztül az első magyar kódexre is hatást gyakorolt. Emiatt talán nem felesleges áttekinteni a csalásra vonatkozó rendelkezéseket, ugyanis már ebben a tervezetben is találhatunk ilyen jellegű önálló tényállást.

Az 1795-ös javaslat két részre tagolódott: az első rész eljárásjogi, míg a második rész anyagi jogi szabályokat tartalmazott. Az anyagi jogi részen belül meglehetősen széles körben jelentek meg a vagyon elleni deliktumok. E cselekmények részletesebb szabályozásának igénye a korszak egyik nagy determináns irányzatához, a felvilágosodás eszmerendszeréhez tartozott, mivel annak képviselői egyre jobban hangsúlyozták a tulajdon védelmének szükségességét.⁶ A csalás a második rész XL. szakaszában került megfogalmazásra, a „polgárok javait, vagyonát és szabadságát veszélyeztető bűntettek” között.⁷ A szakasz latin címe „De Stellionatu, seu Falso”, ezt Hajdu Lajos „A csalárdságról, illetve a csalásról” fordulattal említi a magyar fordításban.⁸ Ez alapján kijelenthetjük, hogy Hajdu a stellionatust csalárdságnak fordítja, egy másik helyütt azonban a stellionatus alatt a csalást érti.⁹ Más szerzők szintén a stellionatust értik csalás alatt, ide sorolható például Pauler¹⁰ vagy Schnierer¹¹ is.

Azt feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a *stellionatus* és a *falsum* fogalmak hosszú évszázadokig ha nem is szinonimaként, de hasonló cselekményeket lefedő elnevezésként éltek a jogi köztudatban, így valószínű, hogy a címben szereplő elnevezések a hamisítás-szerű cselekményeket és a csalárdsággal hasznot szerezni kívánó cselekményeket jelölik.¹²

Hosszú időn át elsődlegesen a falsum (illetve quasi falsum) fogalmán értették a csalásszerű cselekmények egy részét is, s ebből következően a falsum és a csalás fogalmak közé egyenlőségjel került.¹³ Álláspontunk szerint e hosszú időn át elfogadott elképzelések részben téves koncepcióból indultak ki, amennyiben elfogadjuk azt, hogy a kontinentális jogrend alapja a római jog. Rómában ugyanis *előbb* létezett a falsum fogalma, mint a stellionatusé. Ezt egyértelműen alátámaszthatjuk azzal, ha a preklasszikus korra gondolunk, amikor is a *lex Cornelia de falsis* a hamisításokat rendelte büntetni, s a stellionatus a klasszikus korban jelent meg csupán, mégpedig úgy, hogy minden olyan csalárd cselekményt értettek alatta, amely nem tartozott más bűncselekményi kategóriába.¹⁴ S való igaz, hogy a falsum alatt csalásszerű cselekményeket is értettek, de azt nem a csalás modern értelemben felfogott lényege miatt tették, hanem mert a falsum a valóság meghamisítása révén a társadalomra nézve veszélyesnek minősült, tehát a hamisítási momentum miatt rendelték büntetni, hiszen a már említett *lex Cornelia* is a hamisítási eseteket büntette elsődlegesen.¹⁵ Tehát a falsum nem a csalás fogalmát jelentette, hanem a falsum fogalma *alatt* szabályoztak csalási cselekményeket.¹⁶ Ebből következően a falsum inkább a hamisítás fogalmát fedte le – legalábbis eredetileg – s a stellionatus az összes egyéb csalárd, csalási cselekményt, így a csalást is.¹⁷ Ez talán következik az 1795-ös tervezetből is: a XLI. szakasz (*De Literalium Documentorum, Sigillorumque Falsificatione*) Hajdu fordításában „Az okiratok és a pecsétek hamisításáról” címet viseli. Ebből is látszik, hogy a falsificatione hamisítást jelent, tehát a falsum csalás értelemben használt fogalmára – mivel, mint utaltunk rá, értettek alatta csalási cselekményeket is – célszerűbb lett volna más magyar fogalmat alkalmaznia a korabeli szerzőknek, elkerülendő a fogalmi félreértéseket, s átvágva a terminológia e gordiuszi csomóját. Ilyen szó lehetett volna – megőrzendő a latin „fals” szótörredék tipikus magyar formáját, a „hamis” kifejezést – például a „hamiskodás”. Ezzel talán visszaadható lett volna az igazság elferdítésére irányuló magatartás és a csalárdság is.¹⁸ Elképzelhető egyébiránt, hogy csupán azért tűnik ilyen jelentős fogalmi dilemmának a kérdés, mert modern jogászai szemmel próbáljuk szemlélni a korszak fogalomrendszerét, s lehet, hogy a mi modern fogalmaink jelentését próbáljuk fellelni a korabeli terminológiában. Talán megnyugtató az a tény, hogy már a 19. században is felmerült a probléma.¹⁹

A szakasz felépítését tekintve három egységre osztható: az elsőben (1. §) a csalás általános szabályozását – ideértve a modern terminológia által alaptényállásnak nevezett esetét – találjuk meg, s ebben említi a kodifikátor azt is, hogy „...ahányféle a más kárára irányuló csalás lehet, csaknem ugyanannyi a csalás büntetnének faja is. Mivel pedig valamennyit felsorolni lehetetlenség, e helyütt a csalásnak legalább néhány példáját soroljuk fel, amelyekből már a többi is értékelni lehet.” A szakasz második egységének tekinthető a csalás eseteinek exemplifikatív jellegű fel-

sorolása (2-4. §), míg a harmadik egység a csalás büntetését tárgyalja (5-6. §).

A csalás tényállását az 1. § így határozza meg: „az igazságnak bármilyen álnok ravaszsággal történő, mások becsapására, vagy megkárosítására irányuló megváltoztatása vagy elkenőzése.” Láthatjuk tehát, hogy bár még a korábban is érvényesülő felfogás – az igazság megsértése – áll előtérben a javaslat szövegében, azonban már megjelenik a modern csalás-fogalom immanens tényállási eleme, a kár, illetve a célzat is, némiképp összefonódva („megkárosítására irányuló”).²⁰

Csalásnak tekintette például a tervezet a korábbi álarcz (névbitorlás) és a vértagadás esetét – különösen az 1723. évi 46. törvénycikk 4. §-ában szabályozotthoz hasonló esetet, amikor is „valaki anyagi haszonszerzés céljából szüleit, fivéreit vagy nővéreit örülteknek vagy dühöngőknek és javaik igazgatására képteleneknek nyilvánította, vagy bármilyen szín alatt akár saját javaik tulajdonából, akár ősi vagyonuk örökléséből ki akarja őket csalárd módon zárni” (3. § c) pont) –, de azt is, amikor valaki „idegen szerző könyvét saját neve alatt nyomtatja ki” (4. § k) pont), illetve aki „más magzatot csempész az igazi helyére” (4. § o) pont).

A fogalom 1. §-beli definiálása kétségtelenül előrelépés a csalásnak a hamisítással szemben – az önállóságáért – vívott harcában, a csalás modern fogalmának kialakítása felé, azonban a 2-4. §-okban említett esetek még részben mutatnak a hamisítási cselekményekre inkább utaló jegyeket is; csalónak tekintette a javaslat azt is, aki „hamis válót állít ki”, aki a „bírósgot a vizsgálat tartama alatt saját státuszát illetően félrevezeti, azt az alkuszt, aki „könyvébe bármit hamisan vezet be” (4. § f) pont). Azért is fontos megemlíteni ezeket a cselekményeket, mert – s ez szintén érdeme a javaslatnak – a XLI. szakasz „Az okiratok és a pecsétek hamisításáról” címet viseli, tehát a kodifikátor akár az említett cselekmények egy részét az XLI. szakaszban is elhelyezhette volna, mint ahogy azt később tette is, mondhatjuk immár visszatekintve e cselekményi kör fejlődésére. Itt is megfigyelhető egyébiránt a jogalkotó elbizonytalanodása a csalás és a hamisítás elhatárolását illetően; talán a jogalkotó erősebbnek érezte e cselekmények megvalósítása során a csalás 1. §-ban említett ismérveit, mint a pusztán hamisítási jelleget, azonban talán még nem fogalmazódott meg elemi erővel a két tényállás elhatárolásának igénye.

A szakasz harmadik egységében a csalás büntetésére, illetve a súlyosbító körülményekre vonatkozóan találunk rendelkezést. Az 5. § szerint a „büntett enyhébb vagy szigorúbb megtorlása főképpen a kísérő körülményektől függ”, eszerint szigorúbb büntetést érdemelt az, aki „tevékenységével akár a köz, akár a magánkapcsolatok jogait is megsérti; ha többször is elköveti a csalást; s ha e büntetért már korábban is büntetve volt”, illetve akkor is, ha „a köz egészének is kárára van”.

A büntetés tekintetében (6. §) a károk és költségek megtérítésén túl a tolvajokra irányadó büntetés alkal-

mazandó,²¹ míg „a szándékosság második fokán szigorításképpen közhírrétételt, harmadik fokán pedig ezen kívül pellengérre állítást is ki kell mondani.”²² Külön szabályokat állapított meg – szankció gyanánt – a javaslat a bányavállalkozókra, a bányatisztekre és a bányamunkásokra.

A károk megtérítésére kötelezés nem jelenti azt, hogy a tervezet a büntetőjog esetleges (vissza)magánjogiasítását kívánta volna elérni, hiszen gondoljunk arra, hogy a modern – tágabb értelemben felfogott – büntetőjogban szintén megtalálható a büntetőbíróságok számára biztosított lehetőség: az ún. adhéziós perekben a büntetőbíróság a polgári jogi igény tekintetében is állást foglalhat. Bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy ez a jogintézmény tipikusan a büntetőeljárás kódexekben kerül szabályozásra. Ezzel szemben az 1795-ös tervezet az anyagi jogi szabályok között tette kötelezővé – s nem pedig lehetővé – a bíróságnak a kártérítésre kötelezést.

A 18. század – tehát a tervezet időszakának – utolsó harmadára vonatkozóan Hajdu Lajos a csalás gyakorlati előfordulását illetően kiemeli, hogy a bűncselekmények száma viszonylag alacsony ugyan, ám egy fokozatosan emelkedő tendenciát vél felfedezni. Tekintettel arra, hogy az általa vizsgált kimutatások – elsődlegesen a szabadságvesztésekre vonatkozó statisztikák – szükséztől fogalmaznak, általában – s a csalás sem kivétel ez alól – nem lehet részletesen feltárni az elkövetés körülményeit, gyakran még azt sem, hogy milyen magatartással valósította meg az elkövető a bűncselekményt. Két kivételt azonban olvashatunk: az egyik egy hamis pénzváltó, akit 20 bottal, örökös kitiltással és pellengérre állítással büntettek Pesten, a másik esetben a 22 éves elkövetőt csalásért ítélték Besztercebányán börtönbüntetésre, azonban az elkövetés körülményei és a büntetés mértéke sem derül ki, mert az elkövető anyja vállalta, hogy a kárt egy éven és egy napon belül jóvá fogja tenni, s mindaddig, amíg erre sor nem kerül, az elkövetőn végrehajtják a büntetést.²³

Az 1843-as büntető anyagi jogi javaslat

Az 1795-ös javaslat – bár sok tekintetben rendkívül progresszív alkotás volt – nem emelkedett törvényerőre. Szellemissége, újító gondolatai azonban inspiráló erővel hatottak a későbbi büntető-jogalkotásra, így következő nagy és előremutató javaslatunkra, az 1843-as anyagi jogi javaslatra is.²⁴ Úgy véljük, hogy a Deák-féle javaslat egészének bemutatását s méltatását mellőzhetjük; jelentősége a magyar büntetőjog-történetben napjainkra már vitán felül áll, ha állt egyáltalán szerepe bármikor is viták keresztútjában.

A javaslat – a csalás szempontjából – ellentmondásosnak tekinthető. Egyfelől az 1795-ös javaslat által megkezdett úton történő előrelépés jellemzi például a hamisítástól való elkülönítés tekintetében – bár még nem teljesen letisztult formában –, másfelől viszont

nem érzékelhető a cselekmény vagyoni elleni jellegét előtérbe helyező markáns jogalkotói álláspont.

A korábban említett nyelvi problémát, amelyet a latin terminológia sajátos jelentéstartalmi változása (is) indukált, a tervezet már kiküszöbölte, mégpedig azért, mert magyar nyelven készült el, s így a falsum-quasi falsum-stellionatus fogalmi körből sikerült kiszakadni, ha a büntetőjogászok által később általánosan elfogadott irányvonalat még teljes mértékben nem is sikerült meghatározni.

A tényállást a tervezet XXXVIII. fejezetében, „A csalásról”²⁵ cím alatt találjuk.²⁶ Az „alaptényállás” a 373. §-ban került rögzítésre: „A ki olly czélzattal, hogy mást valaminek cselekvésére vagy elhagyására álnokul reá vegyen, s az által valakinek kárával magának vagy másnak jogtalan hasznot hajtsa, valamelly dolognak tettegi valóságát tudva és szándékosan vagy elferdíti, vagy akkor midőn azt felfedezni jogszerűleg köteles lett volna, eltitkolja, ha az által valakinek csakugyan kárt okozott, csalónak tekintetik, s ha tette más súlyosabb büntetbe át nem ment, a 295-ik §. rendelete szerint büntetethetik.”

A Csemegi-kódex indokolása egyértelműen haladó szellemiségűnek tartja a csalás illetően megfogalmazását, amikor – a vagyoni elleni jelleg hangsúlyozásával és a csalás hamisítástól való elkülönítésével egyetértve – megállapítja, hogy az „1843-ik évi törvényjavaslatunk tervezőit illeti a dicsőség, hogy e kérdést is alaposan tanulmányozva, elvileg és végleg szakítottak a multnak a helyes rendszert lehetetlenné tevő zavaros fogalmival és téves kísérleteivel.”²⁷

A tervezetben a célzat még összefonódik a valaminek cselekvésére vagy elhagyására való rávétellel, s ehhez képest csupán mögöttes kauzalitásként jelenik meg az ebből következő haszonszerzési irányultság. Az elkövetés módjaként az álnokul történő elkövetést lehetne meghatározni, amivel a jogalkotó jelezni kívánta, hogy nem egyszerű rábíró jellegű cselekményről van szó, hanem egy kvalifikált rábíró cselekményről. Ez a későbbiekben tárgyalandó – a Csemegi-kódexben előforduló – „ravasz fondorlat” előfutárának, történeti előzményének tekinthető. Elkövetési magatartásként a valóság elferdítését, illetve eltitkolását határozhatjuk meg. Ez utóbbi tartalmazza tulajdonképpen a hallgatással történő tévedésbe ejtést is, ugyanis akkor valósította meg az elkövető, ha valaminek a valóságát úgy titkolta el, ha annak felfedezésére „jogszerűleg” köteles lett volna. Erre kerülhetett sor például akkor, ha a cselekmény passzív alanyának semmilyen elképzelése nem volt arról a bizonyos körülményről, amelyet az elkövető eltitkolt; tehát nem tudott valamely tényről, s az elkövető kötelezettség-ellenesen nem is bocsátotta rendelkezésére az információt. Ebben az esetben tehát inkább tévedésbeejtés-szerű a cselekmény. Megjegyzendő, hogy nem feltétlenül csupán tévedésbe ejtéssel valósíthatta meg ez utóbbi fordulatot a csaló. Gondoljunk csak arra, hogy a sértettnek már eleve is lehetett téves elképzelése arról a bizonyos dologról. Ebben az esetben nem az elkövető kergette tévedésbe a sértettet,

mivel ő már eleve abban volt, hanem az elkövető csupán tévedésben tartotta, mégpedig azzal, hogy nem fedte fel a valóságot.

Roppant fontos a tényállás fejlődése szempontjából az, hogy már a tervezet megkövetelte a cselekmény megállapíthatóságához a kár – mint eredmény – bekövetkezését („ha az által valakinek csakugyan kárt okozott”).

Talán – legalábbis kodifikációs szinten – az mutatta a legjobban – még ekkoriban is – a csalás kiegészítő jellegét a hamisításhoz képest, hogy a tervezet szubszidiárius cselekménnyé nyilvánítja a csalást, amikor úgy rendelkezik, hogy az elkövető akkor tekintendő csalónak, „ha tette más súlyosabb büntetbe át nem ment”. Utalnunk kell azonban arra, hogy nem csupán a „hamisításba történő átmenet”-et jelentette az idézett fordulat, hanem bármely más cselekmény is szóba jöhetett, bár elsődlegesen a hamisítás merült fel mint ebben a korban – a csalás tekintetében – kiindulópontnak számító tényállás.

A 374. § arról az esetről rendelkezett, amikor a már tévedésben lévő személyt „akár szóval, akár cselekvése által” – méghozzá a 373. §-ban meghatározott célzattal – megerősítette tévedésében az elkövető. Első olvasásra hasonlóságot vélhetünk felfedezni a 373. § eltitkolással elkövetett fordulata és jelen szakasz között, azonban átgondolva megállapítható, hogy differenciált a tervezet e tekintetben. Fogalmi síkon vizsgálva a kérdést azt mondhatjuk, hogy az eltitkolás az nem nyilatkozás; jelen esetben a már meglévő tévedést szóbeli nyilatkozatával megerősíti az elkövető, s így tartja tévedésben a passzív alanyt, míg a cselekvése által (például megtevésztőleg bólogat vagy éppen rázza a fejét) szintén nyilatkozatot tesz (ráutaló magatartásként). Talán úgy lehetne a két szakasz vonatkozásában az elhatárolás alapját képező cezúrát meghúzni, hogy a 373. §-ban fel sem merül a felek között az a bizonyos információ, nem is utal rá az elkövető, míg a 374. §-ban felmerül ugyan, de kifejezetten – a javaslatban meghatározott magatartással – tévedésben tartja az elkövető a passzív alanyt.

Utalásként megjegyezzük, hogy a 374. § privilegiált eset, ugyanis a büntetés csupán kétharmada a 373. §-ban meghatározottnak. Ebből kirajzolódik az a kodifikációs meggyőződés, miszerint a tévedésbe ejtés – modern fogalmakkal – nagyobb mértékben veszélyes a társadalomra, mint a tévedésben tartás.

Elvi ellentmondást találunk a 373. §-ban meghatározott definíció („magának vagy másnak jogtalan hasznot hajtszon”) fordulata és a 375. § között, amelyben az található, hogy aki a csalást nem azért követte el, hogy magának hasznot hajtszon, hanem „csupán” hogy más megkárosítsa, az is csalás miatt büntetendő.²⁸

A 376. § több szempontból is sajátos a tervezetben. Egyfelől „csalásért büntető közkereset csak magánpanaszra mozdíthatatik” – tartalmazta a tervezet. Másfelől külön rendelkezések vonatkoztak a „terhes szerződésekre”. Ez utóbbiaknál a „magánpanasz” előterjesztése mellett feltétel volt az is – ismét előtérbe

helyezve magánjogias elemeket –, hogy a szerződés a kárt szenvedett fél kezdeményezésére „polgári úton, s egyenesen a csalás miatt bíróiképpen megsemmisített, vagy a károsító valamely a csalás által okozott kárnak megtérítésében elmarasztaltatott.”

Látható, hogy vagylagos feltételként jelenik meg a tervezetben a polgári út igénybevétele szükségessége. Vagy a szerződés semmisségének megállapítása – amely kizárólag a csalás miatti semmisség esetén nyújtott büntetőeljárás kezdeményezésére lehetőséget –, vagy pedig a kártérítés megítélése – szintén kizárólag a csalás miatt – nyitott utat a büntetőeljárásnak. Érdekes szemlélet ez – különösen az utóbbi –, napjaink gyakorlatából kiindulva...

A 377. § elkövetési magatartásként külön is kiemeli a terhes szerződésekkel kapcsolatos cselekményeket, amelyeket akkor rendelte büntetni, amikor a szerződés tárgyait „jobbakkal s nagyobb értékűeknek állította, mint valósággal voltak” és

„a) ha a szerződési tárgyak olyanok voltak, melyeket a nélkül hogy értékben vagy minőségben alább szállottak volna, a szerződés előtt megvizsgálni nem lehetett

b) ha az elsődleges megvizsgálás csak azért nem teljesített, mert aránylag tetemes költségbe került volna

c) ha oly kereskedő, ki drága kövekkel, gyöngyökkel, arannyal, ezüsttel kereskedést üz másnak hamis gyöngyöket vagy köveket igazak és jófélék helyett, más érczet arany vagy ezüst helyett, vagy nem bélyegzett rosszabb aranyat vagy ezüstöt jobb helyett, tudva és csalási célzattal elad.”

Kérdésként merülhet fel, hogy miért került sor a szerződésekkel kapcsolatos magatartások fenti körének önálló szabályozására? Indokolható ez egy sajátos elméleti állásponttal is. Schnierer a hamisítás-csalás elhatárolásának fejtegetése kapcsán – bemutatva azt a hosszú időn keresztül uralkodott felfogást, miszerint a csalás az nem más, mint a valóság megváltoztatása, s így a hamisítás egyik típusának tekintendő – jegyzi meg, hogy „az ember az igazmondóságra általános joggal oly értelemben nem bír, hogy embertársaitól azt követelhetné, miként irányában minden tekintetben csak való nyilatkozatokat és állításokat tegyenek”²⁹, majd később megjegyzí, hogy „azonban kétkedni sem lehet, hogy az emberek között, bizonyos jogos oknál fogva, szorosabb viszonyok is támadhatnak, melyekben az egyik a másik javára, valamely igenleges tevésre köteleztetik”³⁰ és „különösen a szerződések folytán jöhet létre ily kötelmi viszony, mely különös hűség és igazmondóságrai kötelezettséget alapít meg a szerződő felek között.”³¹ Láthatjuk tehát, hogy a korabeli magyar jogi irodalomban fellelhető az az álláspont, amely indukálhatta a javaslat ilyen módon történő megalkotását. Alátámasztható a szerződésekre vonatkozó normaszöveg megjelenése más indokkal is. Magyarország hosszú évszázadokon át – köszönhetően a földrajzi közelségnek, s egyéb okoknak – nagyon szoros kapcsolatban állt a német nyelvterület országaival, elsődlegesen a mai Németországgal és Ausztriával. Ez a kapcsolat a

jogtudomány terén is jelentkezett, s a 18–19. században Európa nyugati felén a nemzetállami törekvések mellett jogászai körökben elemi igényként felszínre törő kodifikációs óhaj tovább erősítette ezt a befolyást. E kodifikációs óhaj hazánkban is jelentkezett, egyik meghatározó példája éppen az 1843-as javaslat. A javaslat szellemi erőt merített nem csupán a német nyelvterületek tudományos munkáiból, hanem jogszabályaiból is. A szerződésekkel kapcsolatos csalás vonatkozásában egyértelműen mintát jelenthetett a szász, a bajor és az oldenburgi törvény.³² E hatások szintén magyarázatot nyújthattak a javaslat által alkalmazott megoldásra.

További, szerződéssel kapcsolatos eseteket is rögzít a tervezet. Az is csalást követett el, aki a szerződéskötést követően azt, amit a szerződésben „lekötött”, csalási célzattal megváltoztatta vagy kicserélte, illetve az, aki olyan vagyont kötött le, amely felett nem volt joga rendelkezni. Szintén csalásnak minősült, ha valaki a zálogba, illetve letétként átadott ingó dolgot titokban visszavette, és ezzel megkárosította a másik felet.³³ Végül említendő, hogy a hamis és vétkes bukás eseteit is a csalás körében szabályozta a tervezet. Ez utóbbi vonatkozásában hangsúlyozandó, hogy e korszakban a jogalkotó is bizonytalanul próbálta megtalálni a bukás helyes rendszerbeli helyét, s ez a kodifikációs útkeresés nem azért, vagy nem csupán azért tekinthető kissé koncepciótlannak, mert a csalás fejezetében kapott helyet a tényállás, ez jogalkotói szemlélet kérdése. Az viszont

már álláspontunk szerint következetlenség, hogy a csalás tényállásban került szabályozásra a bukás, de *tolvajként* rendelte büntetni a hamis bukottat, s ha mindezt könyveinek meghamisításával követte el, akkor pedig *hamisítónak* tekintette e javaslat az elkövetőt. Úgy véljük, hogy ez – bár hangsúlyozzuk, hogy a csalás tényállásának önállóítására irányuló törekvése a tervezetnek determináns jelentőségű a későbbi jogfejlődés szempontjából – ismét jelzi a csalás hazai megítélésének dogmatikai bizonytalanságát.

Ezen túlmenően utalnunk kell még a szakasz vizsgálatánál egy másik komoly elvi ellentmondásra is. Mivel a csalás fejezetében kerül sor a bukás szabályozására, ezért feltételezhetjük, hogy a jogalkotó irányadónak tekintette minden, e fejezetben szabályozott magatartásnál a 373. § rendelkezését, amelyben a csalás általános fogalmát (alaptényállását) határozta meg. Ebben az esetben a 373. §-ban meghatározott célzatos és szándékos magatartás hogyan valósulhat meg a vétkes bukás esetében, amely a 381.§ szerint vétkes gondatlanságból történik?

A magyar büntetőjog fejlődésének következő állomása a Csemegi-kódex, melynek jelentőségét sürgősen ecsetelnünk, s bemutatása meghaladja jelen tanulmány kereteit. Ha e megállapítást igaznak véljük a csalás tényállásának relációjában is, akkor könnyen beláthatjuk, hogy a kódex – minden hibája ellenére – olyan monumentális alkotás, amely napjainkig kihatón meghatározta a csalásról alkotott felfogásunkat.

Jegyzetek

* A tanulmány első része (*A csalás tényállásának hazai előképei az államalapítástól a felvilágosodás koráig*) folyóiratunk 2009. évi 4. számában jelent meg.

¹ A tervezetet nem minden szerző említi 1795-ös javaslatként: Fayer például 1792-es javaslatnak nevezi (Fayer László: *Az 1792-iki magyarbüntető-törvényjavaslat*. Jogtudományi Közlöny, 1896. évi 46. szám; Fayer László: *Miképp készült az 1792-iki büntetőtörvénykönyvi javaslat?* Jogtudományi Közlöny, 1901. évi 39. szám). Említhetnénk akár Finkeyt is: Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Politzer, Budapest, 1905, 86–88. p.) és Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Grill, Budapest, 1914, 79–80. p.). Hajdu Lajos hosszasan fejtegeti, hogy mért élt hosszú éveken át a (büntető)jogászok tudatában a javaslat – állítása szerint helytelenül – 1792. évi tervezetként. A fejtegetés nem mindig hízelgő Fayerre és Finkeyre nézve: Hajdu Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971, 25–29. p.). Természetesen az is vita tárgyát képezheti, hogy melyik tervezet tekintendő elsőnek? Hajdu e tekintetben több álláspontot ismertet (Hajdu Lajos, 1971: i. m., 22. p.). Bónis György például az 1712-es javaslatot említi első javaslatként (Bónis György: *A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben*. Budapest, 1934). Megjegyzendő, hogy Angyal is az 1712-est említi elsőként a javaslatok között, s megjegyzi, hogy abban csalásszerű magatartás, amely a sokak által használt stellationatus, illetve falsum fogalma körébe lenne vonható, nem szerepel (Angyal Pál: *A csalás*. A magyar büntetőjog kézikönyve 16. Athenaeum, Budapest, 1939, 9. p.).

² Eckhart éppen a Tripartitumhoz való merev ragaszkodással indokolja a büntetőjog korszakbeli fejlődésének hiányát (Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk: Mezey Barna. Osiris, Budapest, 2000, 321. p.)

³ Nagy Sándor a hajdúkerületi törvényszék gyakorlatát vizsgálva állapítja meg, hogy „a közgyűlés 1846-ban a *Praxis Criminalis* 32. §-ában foglaltak betartását írta elő.” (Nagy Sándor: *A hajdúkerületi törvényszék büntető eljárásjogi gyakorlata 1861–1871*. In: Kovács Kálmán [szerk.]: *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon, 19–20. század*. ELTE ÁJK, Budapest, 1986, 95. p.)

⁴ Béli Gábor–Kajtár István: *Az osztrák (-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században* (*A Praxis Criminalis*) (Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XIX. Pécs, 1988, 39. p.) és Eckhart Ferenc, 2000: i. m., 266. p.

⁵ A szerzőket általában az anyagi jogi rész általános részre foglalkoztatta. Lásd például: Fayer László, 1896: i. m.; Fayer László, 1901: i. m. A javaslatához lásd még Finkey Ferenc: *Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója* (Debrecen Város Könyvnyomda-vállalata, Debrecen, 1942).

⁶ Balogh Elemér: *Die Dogmatik des materiellen Strafrechts (Entwicklungsgeschichtlicher Überblick mit besonderer Hinsicht auf den Gesetzesvorschlag von 1843/44)*. In: *Die Entwicklung der österreichisch-ungarischen Strafrechtskodifikation im XIX–XX. Jahrhundert*. Herausgeber: Gábor Máthé–Werner Ogris (Budapest, 1996, 195. p.)

⁷ A csalásról, illetve a csalásról szóló fejezet már az eredeti koncepció szerint is e fejezetben belül került elhelyezésre. Lásd: Hajdu Lajos, 1971: i. m., 285. p.

⁸ Fayer László (szerk.): *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*, III. kötet (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1900, 587. p.). A fenti hivatkozás nem elírás; Fayer valóban az 1843-as javaslatok anyaggyűjteményében publikálta az 1795-ös tervezet latin nyelvű szövegét. Hajdu Lajos munkájában a magyar fordítás olvasható. Tekintettel arra, hogy a

fordítás hitelességét nincs okunk megkérdőjelezni, az 1792-es tervezet szövegére e fordítást felhasználva utalunk. A mű egyébként a javaslaton kívül részletes korrajzot is elénk tár (Hajdu Lajos, 1971: i. m.)

⁹ Hajdu Lajos, 1971: i. m., 332. p.

¹⁰ Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan*. II. kötet (Kiadta Pfeifer Ferdinánd, Buda-Pest, 1873, 260. p.)

¹¹ Schnierer Aladár: *A csalásról és hamisításról* (Jogtudományi Közlöny, 1868. évi 17. szám, 129. p.)

¹² Kindhäuser, Urs–Neumann, Ulfrid–Paeffgen, Hans-Ullrich (Hrsg.): *Strafgesetzbuch*. Band 2. (Nomos, Baden-Baden, 2005, 4567–4568. p.)

¹³ A német nyelvterület szemléletének változására vonatkozóan lásd: Stohanzl, Rudolf: *Die Auflösung des bisherigen Betrugsbildes*. In: *Zum neuen Strafrecht – Referate zum besonderen Teil des Strafgesetzbuches gehalten bei der Richterwoche 1974* (Bundesministerium für Justiz, Wien, é. n., 19–27. p.)

¹⁴ Földi András–Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996, 564–566. p.); Edvi Illés Károly: *A büntető törvénykönyv magyarázata*. III. kötet (Révai testvérek kiadása, Budapest, 1894, 245. p.)

¹⁵ Angyal például Paulusra hivatkozva nevezi a *falsumot* csalásnak; álláspontom szerint az említett utalás tartalmilag inkább a *lex Cornelia* hamisításának felel meg (Angyal Pál, 1939: i. m., 6. p.). Ez egyébiránt alátámasztja korábbi fejtegetéseinket, miszerint a nyelv determináns tényező egy-egy jogintézmény tekintetében. Jelen esetben pontosan az – illetve az is – nehézkessé teszi a család tényállásának történeti vizsgálatát, hogy korábbi szerzők már a fogalmak tekintetében sem voltak egy dimenzióban, vagyis a 17–18. században voltak, akik bizonyos cselekményeket *falsum*-nak, mások ugyanazt a cselekményt *stellionatus*-nak nevezték, volt, aki mindkét fogalmat ismerte, s volt, aki csupán az egyiket. A hazai irodalmi álláspontokra utalva a Csemegi-kódex miniszteri indokolása megjegyzi, hogy „régibb tudósaink nézetei is végtelenül különböznek e büntettről nézve”. Lásd: Löw Tóbiás: *A magyar Büntető törvénykönyv a büntetésekről és a vétségekről és teljes anyaggyűjteménye*. II. kötet (Budapest, 1880, 733–735. p.). Az említett tudósok valószínűleg több tényező hatása miatt sem jutottak konszenzusra, ennek egyaránt oka lehetett az egyszerű, törvényben meghatározott tényállás hiánya, továbbá a latin nyelv fogalmi készletének tartalmi változása, valamint a külföldi hatások felerősödése.

¹⁶ Találón jegyzi meg e vonatkozásban 1894-ben megjelent művében Edvi Illés, hogy a „*múlt század végéig e felfogás nyomán általában a hamisításba olvasztották be a család fogalmát*.” (Edvi Illés Károly, 1894: i. m., 245. p.). Célszerű kiegészíteni az állítást azzal, hogy nem csak a „*múlt század végéig*” tartotta magát ez az álláspont, hanem még előfordult a 19. században is.

¹⁷ Egyetérthetünk e tekintetben Finkeyvel, aki szerint a *stellionatus* volt az a cselekmény, amelyet „*a család ősanijának szoktak tekinteni*” (Finkey Ferenc, 1914: i. m., 737. p.).

¹⁸ A magyar köznyelvben is szerepel a „hamis” kifejezés, mint sajátos tartalmú, többértelmű szó. A valótlanságon túl érthetjük alatta például a „nem őszinte”, „csalárd”, „másokat megtévesztő” kifejezést is. Lásd: Grétsy László–Kemény Gábor (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyv* (Auktor, Budapest, 1996, 24. p.). E jelenségek teret nyertek a jogi köztudatban is, s ezért is logikus használatuk, de célszerű lett volna a *hamisítást* megkülönböztetni a *hamiskodástól*; előbbi alatt a modern hamisítási cselekményeket, míg utóbbi alatt a hamisítással megvalósuló, csalárd, vagyon elleni cselekményeket érve. Jelen esetben tehát kettős problémával állunk szemben: egyfelől a hamisítás-csalás tényállásainak tartalmi elhatárolásával, mint büntetőjogi problémával, másfelől pedig egy nyelvi problémával is, mivel álláspontunk szerint a jelentésbeli ingadozás miatt sem találtak a jogászok hosszú időn át egy olyan magyar kifejezést, amely *communis opinio* lett volna.

¹⁹ Illés Károly például – miután kijelenti, hogy „*a család fogalma kezdetben csak mellékes jelentőséggel bírt s szorosan összefüggött a falsummal, mely szintén több családi esetet foglalt*

magában” – megállapítja, hogy a „*csalásnak és hamisításnak ily módon keletkezett esetleges összefüggését a doctrina elfogadván, a legújabb időkig inkább zavarta, mint tisztázta a két fogalom közti határvonalat*.” (Illés Károly: *A vagyon elleni büntetésekről*. Magyar Igazságügy, 1875, IV. kötet, 299. p.)

²⁰ A hatályos Btk. a célzat tekintetében a jogtalan haszonszerzést nevesíti, míg a kár a cselekmény eredményeként határozható meg.

²¹ A lopásról szóló XXXVIII. szakasz 11. §-a szerint a gondatlanság első fokán egy naptól egy hónapig, második fokán egy hónaptól három hónapig, harmadik fokán pedig három hónaptól hat hónapig terjedő börtön volt a büntetés. A szándékosság első fokán hat hónaptól egy évig, második fokán egy évtől három évig, harmadik fokán három évtől hat évig terjedő börtön volt a szankció. Rendelkezett még arról is a tervezet, hogy a fentiekhez csatlakozott az elítélt állapotával arányos munka, és ha az elkövető gyakran kapott súlyos büntetést, és nem látszott esély a megjavulására, s a társadalomra továbbra is veszélyt jelentett, akkor halálbüntetés is alkalmazható volt. Érdekes ellentmondás figyelhető meg a szakaszban. Egyfelől tetten érhető a feudalizmusból még meglévő súlyos büntetések eszméisége (lopásért halálbüntetés), másfelől megjelennek a felvilágosodással együtt járó büntetőjogi humanizálódás első jelei is: a munkabüntetés az elítélt állapotához igazodik, a szankció kiszabásánál az elkövető társadalomra veszélyessége alapozza meg, s a társadalom védelme teszi szükségessé a legsúlyosabb büntetés alkalmazhatóságát.

²² A szándék fokozataira vonatkozóan feltétlenül megjegyzendő, hogy komoly büntetőjog-történeti jelentőséggel bír a tervezet alapelvei között a szándékosság–gondatlanság közötti differenciálás. A szándékossághoz kapcsolódóan – szintén az alapelvek között – találjuk meg a fokozatbeli elhatárolást. A szándékosság „*első fokozata: ha valaki szenvedélyességéből és lelke szerfölötti felindultságából; a második: ha nem erős felindultságtól indíttatva, hanem megfontoltan sérti meg a törvényt, vagy elmulaszt megtenni valamit, amit a törvény előír; a harmadik: ha sok momentum van arra, hogy nem vállalkozzék büntettről, de mégis elszakítja mind az emberiség, mind pedig a társadalom kötelekeit*.”

²³ Hajdu Lajos: *Büntetés és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában* (Magvető, Budapest, 1985, 238. p.). Időben még inkább leszűkített elemzést találhatunk Hajdu egy másik munkájában: Hajdu Lajos: *Bűnözés és büntetésbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországon* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996, 53. p.).

²⁴ A történelmi kontinuitást hangsúlyozza Finkey is, amikor megjegyzi, hogy a „*legnagyobb jelentőségű a régibb munkálatok közül az 1792-i javaslat, mely méltó elődje és úttörője volt az 1843-i javaslatoknak*.” (Finkey Ferenc: *Az 1843-i büntetőjogi javaslatok száz év távlatából*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1942, 4. p.)

²⁵ Külön vizsgálódás tárgyát képezhetné, hogy miért pont a „*csalás*” kifejezéssel illette a tervezet készítője az itt meghatározott cselekményeket. Egyáltalán azt is külön lehetne vizsgálni, hogy a büntetőjog magyar terminológiájában s a magyar büntetőjogi köztudatban mikor alakult ki s mikor rögzült (többé-kevésbé) azzal a tartalommal, amelyet a mai „*csalás*” alatt értett cselekmények jelentenek.

²⁶ A tervezetet Fayer László közölte először: Fayer László, 1896: i. m.

²⁷ Löw Tóbiás, 1880: i. m., 736. p. A javaslat anomáliáira nem tér ki az indokolás.

²⁸ Az ellentmondást Illés külön is megemlíti (Illés Károly, 1875: i. m., 304. p.). Angyal külön nem is tárgyalja, csak a tervezet szövegeként utalt rá (Angyal Pál, 1939: i. m., 9. p.). Paulernél pedig feltételezhetjük, hogy a „*másnak ártson*” fordulat erre az esetre vonatkozik. Amennyiben e feltételezés helytálló, akkor ő is csupán megemlíti a szakasz lényegét, de az ellentmondásra nem hívja fel a figyelmet (Pauler Tivadar, 1873: i. m., 268. p.).

²⁹ Schnierer Aladár: *A csalásról és hamisításról* (Jogtudományi Közlöny, 1868. évi 17. szám, 129. p.)

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Schnierer az említetteken kívül más normákra is utal (Schnierer Aladár, 1878: i. m., 131. p.). Schnierer egyébiránt más művében is megállapítja a külföldi jogszabályok tükröződését a javaslatban, amikor kijelenti, hogy az „az újabb európai törvények körül tett behatóbb tanulmány alapján” készült. Lásd: Schnierer

Aladár: *A büntettekről és vétségekről szóló magyar büntető-törvény (1878. V. t. cz.) magyarázata* (Franklin-Társulat, Budapest, 1893, 11. p.).

³³ Erre vonatkozóan jegyzi meg Illés, hogy a család általános fogalmának elemei közül hiányzik e tényállásnál „valamely dolgot tetteles valóságának tudatos és szándékos elferdítése.” (Illés Károly, 1875: i. m., 304. p.)

Anők választójogának kérdése a polgári Magyarországon már a 19. század második felében felmerült. Néhány visszhang nélküli országgyűlési felszólaláson kívül elsősorban a szociáldemokrata párt és a feminista mozgalom tagjai emelték fel szavukat a voksolás jogáért. Törvénytervezetben csak 1917 legvégén jelent meg a nők választójogának lehetősége. Az érdem a kidolgozót, Vázsonyi Vilmost illeti.

Vázsonyi Vilmos választójogi (tárca nélküli) miniszterként 1917. december 21-én nyújtotta be törvényjavaslatát a parlamentben. Javaslatát választójogot adott volna minden 24. életévét betöltött, írni-olvasni tudó magyar férfinak, aki 4 elemi osztályt végzett, vagy legalább 10 korona adót fizet, vagy legalább 2 évig katonai szolgálattal teljesített, továbbá katonai altiszt fokozatot ért el, vagy vitézségi érdmet vagy Károly-csapatkeresztet nyert el, önálló iparos, kereskedő vagy állandóan alkalmazott őstermelési, iparforgalmi munkás vagy cseléd. Tervezetében megadta volna a választójogot minden 24 éves, írni-olvasni tudó magyar állampolgár nőknek, aki elvégezte a polgári iskola négy osztályát, vagy gyermekkel bíró hadiözvegy, vagy legalább két év óta működő tudományos, művészeti egyesületnek tagja. Vázsonyi az első kormánytag, aki törvénytervezetében – ha cenzusok mellett is, de – választójoggal kívánta ellátni a nőket.²

Vázsonyi Vilmos választójogi tervezetének számzerű hatását Kovács Alajos statisztikus elemezte. A javaslat szerint a férfiválasztók száma 1 627 000-ről 3 595 000-re emelkedett volna. Vagyis 1 968 000 választót hozott volna, a 260 000 új nőválasztóval együtt az új választók száma 2 228 000-re emelkedett volna, a régi választók 1 627 000 főnyi számával szemben. A miniszter javaslatában nem számolt a fontos követelménnyel, hogy az új választók száma nem haladhatja meg a régi választókét. Az új választók számában a 443 000, huszonnégy éven aluli, Károly-keresztrel rendelkező szavazó hat év alatt elfogyott volna (meghaltak), az új választók száma még akkor is 1 785 000

Simándi Irén

Parlamenti vita a nők választójogról 1918-ban¹

maradt. Vagyis: még mindig meghaladta a régi választók számát.³

Vázsonyi Vilmos (jobboldalt) Hock Jánossal egy politikai gyűlésen

A kormány által 1917. december 21-én benyújtott választójogi törvényjavaslat tárgyalására a képviselőház 1918. január 17-én 48 tagból álló különbizottságot hozott létre. A bizottság a javaslatot 1918. február 8. és június 7. között tárgyalta. A testület a négy hónap alatt összesen 31 ülést tartott.⁴

A bizottságban éles vita alakult ki a nők választójogának ellenzői és támogatói között. A fenn-

maradt dokumentumokból azokat a hozzászólásokat választottuk ki, amelyek a legérdekesebb érveket, magyarázatokat tartalmazzák a nők választójogának kiterjesztéséről vagy elvetéséről. Vertán Endre előadó az írásbeli törvényjavaslat mellett szóban is főzött néhány megjegyzést az előterjesztéshez. Hangsúlyozta, hogy a nők választójoga a magyar jogrendben nem ismeretlen. A jelen törvényjavaslatról elmondta, hogy szűk körű választójogot adna a nőknek, mert a négy polgári osztály elég magas értelmi cenzusnak bizonyul, de demokratikus hatású, mert vannak minden társadalmi osztályban olyan nők, akik elvégezték a négy polgárit. A törvénytervezet hadiözvegyekre vonatkozó bevezetését átmeneti intézkedésnek nevezte, de pozitívként értékelte, hogy lehetőséget biztosít a választójog megadására. A külföldi példákat említve elmondta, hogy alig van olyan ország, ahol a nők választójogát nem kötötték valamilyen cenzushoz.⁵

Varga Gyula, a Nemzeti Munkapárt országgyűlési képviselője kifejtette, hogy ő a jelenlegi forrongó időt

nem tartja alkalmasnak arra, hogy a nőket bevonják a képviselőválasztási küzdelembe, hogy „leszállítsuk őket arról a piederstárol, amelyen állnak”. „Ez nagy hiba, sőt véték volna a nők ellen.” Elismerte azonban, hogy a férfiak „nem hordják éppúgy szívükön a nők érdekeit, mint a férfiakét”.

Aggodalmát fejezte ki a képviselőválasztások alkalmával szervezett korteshadjáratok erkölcsi tartalma miatt, ahol „szabad mindenkire sarat dobni, mindenkit kisebbiteni, a legaljasabb rágalmatok terjesztési róla”. „Ennek következtése részint az volt, hogy a magyar intelligencia elvesztette azt a vezető szerepet, amelyre hivatása volt” a közélet pedig nem tiltakozik az erkölcstelenségek miatt. „Éppen ezért bármennyire tiszteli a nőket, nem tudná nekik most megadni a választójogot.” (Hozzászólását helyeslés fogadta.) Megjegyezte még, hogy a nők választójogot az északi államokban kaptak először, de ő nem szeretné a magyar nőket „olyan sivárlelkű Nórának látni.” (Ez derűtséget váltott ki a képviselőtársakból.)

Návay Lajos független országgyűlési képviselő a négy osztályt végzett, a magasabb műveltséggel rendelkező és a magukat fenntartó nők választójogától nem zárkózott el. A hadiözvegyek választójogával nem értett egyet, mert a „családfenntartás, a gyermekek nevelése, a jó példaadás tekintetében, annak bizony sokszor épp az ellentéte volt tapasztalható.” Feltételezte, hogy ennek oka a háború lehet, a megszokott rend felbomlása. Véleménye szerint elég volna a választójogot kiterjeszteni azokra a nőkre, akik a négy polgárit elvégezték és önálló keresetből tarják fenn magukat.

Iklódy-Szabó János, a Nemzeti Munkapárt képviselője annak a nőnek adott volna választójogot, aki mint családfő a gazdaságát személyesen vezeti, aki munkájáért állami vagy magánalkalmazásban rendszeres jövedelemben részesül, és önállóan el tudja tartani magát, vagy irodalmi és művészeti téren olyan szabadfoglalkozást folytat, amely rendes megélhetést biztosít.⁶

Schuller Rezső, az Alkotmánypárt képviselője kérte, hogy a bizottság fogadja el a négy polgári osztály elvégzésére vonatkozó jogcímet. Ha a vizsga bizonyos esetben nem sikerül, akkor adócenussal megmaradhatna a választói jogosultság.⁷

Rakovszky Iván független képviselő elvben nem ellenezte a nők választójogát, sőt helyeselte, hogy az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezőkre is vo-

natkozzon a jogkiterjesztés. A magasabb műveltséggel rendelkező nőkben „egy ellensúlyt lát, mely éppen a konzerváló, a társadalmi és állami rendhez ragaszkodók számát szaporítja”. A hadiözvegyek választójogából kizárta volna azokat, akik segélyekből élnek. Magas ugyanis azoknak a száma, akik abból tarják le magukat. Szintén nem értett egyet az egyleti tagság után szerzett választójoggal. Ha ugyanis egy tót lánynak a műkedvelő egyletben minden este kiosztanak egy „szobalányszerepet”, az még nem jogosíthat fel a választójog megszerzésére. Ki bírálhatja el az illető nő tudományos, művészeti, irodalmi tevékenységét? Az egyleti tagság – véleménye szerint – nem alkalmas arra, hogy mint műveltségi census feltétele legyen a választójognak.

Németh Károly, a Nemzeti Munkapárt képviselője hozzászólásában kifejtette: „meggyőződése, hogy a nő fiziológiai alkata, psychéje más helyre utalja, mint a férfit”. „A nőnek a természetől fogva más a rendeltetése”, a háború, a megváltozott társadalmi, gazdasági helyzet alakulása „kényszerítette a nőt arra, hogy részt kérjen a férfi munkájából”. A képviselő elismerte, hogy a gazdasági élet, az oktatás, a szellemi élet számos területén dolgoznak olyan nők, akiket választójogban kell részesíteni. A jogcímek közül csak a négy elemi elvégzését tartja jogszerűnek, mert véleménye szerint csak az biztosítja a „helyes szelekciót”. Azoknak a nőknek is megadná a választójogot, akik „mint családfenntartók intenzív nemzetfenntartó munkát fejtenek ki.” A magasabb adócenussal talán segíthetne ebben az esetben. Nem hiszi, hogy a törvénytervezettel szemben „bármilyen reakciós vádat lehetne emelni”,

mert hiszen a férfiak választójoga is hasonló folyamaton ment keresztül.⁸

Tisza István gróf felszólalásában hangsúlyozta: „attól fél, hogy a nők választójoga mellékvágányra tereli nemcsak maguknak a nőknek sorsuk javítására irányuló munkáját, hanem a férfiaknak ebben az irányban való munkáját is; attól fél, hogy olyan sallangokra koncentrálódik az érdeklődés és a harc, amelyek a dolog lényegét nem érintik kellőleg, amelyek mindazokat a bajokat, amelyeken nálánál senki jobban nem óhajtaná segíteni, oldalt hagyják, sőt talán sok tekintetben a helyzetet rontják, mert a figyelem ezekről a bajokról elterelődik”. Úgy hiszi, hogy a mai világban, a mai társadalmi helyzetben „helyesebb volna a nők választójogával nem foglalkozni”. (Megállapítását élénk helyeslés fogadta.)

Varga Gyula

Gróf Tisza István

A hadiözvegyek esetében inkább patronálni, „gondozás alá kellene venni, nemhogy szavazati jogot adjanak nekik”. (Élénk helyeslés fogadta ezt a gondolatot is.)

A műveltségi cenzus egyoldalú, hiszen nők tömegeit zárja ki a választójogból, kivéve azokat, aki magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek. Tisza István úgy gondolta, hogy „azt elfogadhatja minden magyar asszony, hogy nem adnak a nőknek választójogot, nem vonják bele őket a politikai élet durva légkörébe, de egyoldalú korlátozásokkal eljárni itt semmiképp sem szabad”.

A négy polgári elvégzését falun lehetetlennek tartja, városokban pedig „szavazathoz jutnának tömegben a női társadalom oly tagjai, akiket nagyra becsül és tisztel, akikben azonban nem látja azt a tényezőt, amely a magyar asszony sorsát hivatva van képviselni, előbbre vinni”.

Polonyi Géza független képviselő elmondta, hogy „a nő rendeltetése egészen más, mint a férfié: legszentebb rendeltetése az anyaság. Minden teória és tapasztalat amellet bizonyít, hogy a nő kivételesen viselheti ugyan, de nagy általánosságban nem bírja el az élet terheivel való küzdelmet az anyaság terhe mellett. Ne rántsuk le a nőt a politikai küzdelem posványába! Az asszony, ha választójoga lesz vagy követi férjét a szavazásban, amely esetleg a férj számára pluralitás biztosítatik vagy szembehelyezkedik vele és áldozatul hozza családi boldogságát.”

A négy polgári iskola elvégzésénél azt kifogásolta, hogy az csak városokban szokás, falvakban a nők ki lesznek zárva a választójogból. Felhívta a figyelmet a felekezeti eltolódás lehetőségére is. „A polgári iskola negyedik osztályában hatszorta nagyobb arányban vannak a zsidó növendékek képviselve, mint amennyi rájuk 5%-os arányszámuk szerint juthatna.” [...] „a valóság az, hogy mentől magasabb iskolacenzust állapítunk meg, annál nagyobb a zsidóság javára az aránytalanság”.

A képviselő arra is felhívta a figyelmet, hogy Magyarországon a nők aránya 52%, a férfiaké 48%, így az a „veszély is fenyeget, hogy a többséget a nők számára lehet biztosítani”.

A hadiözvegyek választójogának kérdésében nem foglalt állást, csak azt említette meg, hogy a hadiözvegyeket egységesen erkölctelen életmóddal vádolni és ezért mindannyiukat büntetni nem szabad. (Náray Lajos független képviselőnek címezte gondolatát.)

„Azért van ellene a nők választójogának, mert a magyar társadalom számára meg akarja menteni a magyar anyát.” Azért sem járul hozzá a nők választójogához, mert a tervezetben „sehol sem olvasható pl. a bárcás nő nem lehet választó vagy képviselő.” Azt helyesli, hogy a tervezet kizárja a választójogból a bordélytulajdonosokat és hozzátartozóikat, de hiányolja, hogy a „bárcás nő” nincs kizárva a jogkiterjesztésből.

Elismeri, hogy vannak olyan nők, aki eleget tudnának tenni a tervezetben előírt cenzusoknak, de ő inkább a tradíciókhoz ragaszkodik, s ezt családjából hozott példával igazolta: az ő édesanyja „sohasem gondolt arra,

hogy versenytársa legyen akár férjének, akár gyermekeinek.” Ezért csatlakozott Tisza István véleményéhez. Még egyszer felhívta a figyelmet a nők arányára a társadalomban (52%), amely a „nőuralom lehetőségét tárja elé, ami végveszéllyel fenyegetné nemzetünket”.

„Tudom, hogy nehéz megtagadni a szavazati jogot a kenyérkereső nőtől, a tudomány bajnokától vagy a gondnoki tisztet betöltő anyától, de az elvi tünet mellett nyugodtan szavazok ellen, – ha tudom, hogy ezzel nemzetem számára megmentem és piedesztálra állítom a magyar anyát.”⁹

Krolopp Hugónak, a Nemzeti Munkapárt képviselőjének véleménye szerint a gazdasági társadalom nem támogatja a nők választójogát, mert az egyes társadalmi rétegek nem követelik elég meggyőzően. „Minél inkább kell a férfinak a társadalmi életben küzdenie, annál inkább szükséges, hogy odahaza nyugodt otthont találjon és annál inkább távol kell tartani a nőt a politikai küzdelemtől.” A politikus nem értett egyet a cenzusokkal sem, mert a négy polgári és a hadiözvegyeknek meghatározott feltételek, „oly kellékek, amelyek állami és társadalmi fajsúly érvényesüléséhez vezetnek, csak az a nő nyerhet választójogot, aki a férfit minden tekintetben mint családfenntartót helyettesíti.”

Almásy László, a Nemzeti Munkapárt képviselője elmondta, hogy tapasztalatai szerint a nők választójogára nézve „az erre való törekvés a nők körében még korántsem mondható egyetemesnek, vagy csak oly jelentékenynek is, amely elől a magyar parlament nem térhetne ki”. A nők választójogának megadása ellen felhozott másik érve a választások alkalmával tapasztalt szenvedélyek, indulatok, amelyek olyan fokra emelkednek, hogy azoktól a nők „presztízsét is megkímélnedőnek tartja”.

Nem fogadja el a kormány javaslatában a tudományos, művészeti és irodalmi egyesületekhez tartozás igazolását, mert véleménye szerint ez a „visszaélések melegágya”. Hiányolja ezzel szemben a gazdasági, kereskedelmi, ipari egyesületekhez tartozás mellőzését.

Nehrebeczky György, a Nemzeti Munkapárt képviselője, a nők aktív választójogának biztosítását, mint egy kísérletként elvileg elfogadja. Ezt a nőknek az utóbbi évtizedekben a közintézményekben és a háború alatt betöltött szerepével indokolta.

Székely Ferenc jogász, a nők választójogának feltétlen támogatója a tervezetben felsorolt cenzusokkal egyetértett. Védelmébe vette a hadiözvegyeket, visszatartotta azokat a korábban elhangzott véleményeket, amelyek az említettek erkölcsi életére általánosságban születték kifogások voltak. Példaként az Augusztalapot (családsegítő) említette, ahol mint kerületi közgyűlési és népjóléti megbízott dolgozik, számtalan környezettanulmányt készített hadiözvegyeknél, de egyetlen egy alkalommal sem talált olyan körülményt, amely erkölcsileg kifogásolható lett volna. (Véleményét derűtlenség és felkiáltások – pl. Elhisszük! – követték.) A ritka kivételek nem lehet általánosítani – mondta. (A padsorok között ez újabb mozgolódást és derűtséget váltott ki.)¹⁰

Mánday Samu, a Nemzeti Munkapárt képviselője, a nők választójogát ellenezte, mert „nem tarja helyesnek, hogy a politikai izgalmak hullámai a nőkre is áterjedjenek”.

Antal Géza, a Nemzeti Munkapárt képviselője, mindazoknak a nőknek, akik önálló munkakörben dolgoznak, és akik a saját családjuknál családfenntartók (a férfi szerepét töltik be), képviselőválasztási, törvényhatósági és községi választójogot kívánt adni.

Andrássy Gyula gróf, az Alkotmánypárt képviselője véleményében kifejtette: „A nők szavazati jogának határozott barátja.” Ezt a véleményét a nőknek háborúban tapasztalt helytállására, hazafiságára alapozza. De azért nem tudja teljes mértékben támogatni a nők választójogát, mert a háború után sok olyan kérdést kell megoldani, amiben a nők „érdeke ellentétes” a férfiakéval. Példaként említette, hogy „azon foglalkozásoknál, amelyeket jelenleg a nők végeznek a férfiak helyett, a férfiak visszatérése után megmaradnak-e a nők” és a fizetésük hogyan alakul a férfiak fizetéséhez képest.

A különböző karitatív és kulturális tevékenységeknél nélkülözhetetlen a nők munkája, ezért a politikus úgy gondolta, hogy a nők a „megyei és városi törvényhatóságokban” legyenek választók és választhatók.

Hegedüs Loránd, a Nemzeti Munkapárt képviselője hozzászólásában támogatta a nők választójogának megadását. Nem támogatta viszont a hadiözvegyek és a különböző egyletekben tagsággal rendelkező nők jogkitérjesztését. Indítványt nyújt be, melyben javasolta, hogy az Akadémia, a Petőfi-társaság, a Kisfaludi-társaság nő tagjai kapják meg a választójogot.

Huszár Károly (sárvári), a Néppárt képviselője is feltétlen híve volt a nők választójogának. Igazságtalannak tartotta a nemi cenzust, hiszen a nők az élet minden területén együtt dolgoznak a férfiakkal, és egyenrangú munkát végeznek. A nők példásan megállták a helyüket a háborúban. A nők jó hatását a férfiaknak át kellene vinni a politikai életbe: „Ne csináljanak a férfiak pocsoltyát a politikából, ne legyen részeg az egész ország a választás napján: akkor majd minden tisztességes nő örömmel léphet be a politikai arénába.”

Javasolta, hogy inkább növelni kellene a választójoggal felruházott nők arányát. A „városi hölgyek mellett a falusi keresztény női intelligenciát, a nép dolgozó asszonyait, az ipari szakmunkásnőket nem szabad kihagyni a választójogból. (Javaslatát helyeslés fogadta.) Ő is védelmében vette a hadiözvegyeket, véleménye szerint nem szabad általánosítani, „legkevésbé a férfiaknak volna szabad a háború alatt az erkölcsbíró szerepét játszani”. „Ha ilyen kritériumokat állítanának fel, nagyon megcsappanna a férfiválasztók száma.”

Sándor János jogász nem támogatta a nők választójogát, habár elismerte a háború alatt nyújtott

önfeláldozó munkájukat. Nem tartotta megfelelőnek az időt arra, hogy a nők választójogot kapjanak, különösen nem olyan nagy számban, ahogyan azt a javaslat tartalmazta.¹²

Heller István, a Néppárt képviselője a nők választójogát nem tartotta a tervezetben előterjesztett módon elfogadhatónak. Ha a kormány szándéka az,

hogy nagy tömegeket lásson el választójoggal, akkor gondoskodni kell az iskolázatásukról is. „Ezt a nagy feladatot nem szabad súlyosbíttani azzal, hogy még egy egészen kiszámíthatatlan egészen új tömeget: a nőket is bevigyük.” Az elvet elfogadja, de csak a diplomával rendelkező nőknek adna szavazati jogot, vagy azoknak, akik gazdasági üzemet önállóan vezetnek.¹³

A váratlanul ügyesen elrendelt szavazásnál a bizottsági tagok többsége a nők választójoggal történő felruházását nem fogadta el. Ebben élen járt Tisza István és a Nemzeti Munkapárt képviselői. Az ekkor írt indoklásban hangsúlyozták, hogy

azokban az országokban, ahol a nők választójogot kaptak, a társadalom berendezkedése nem hasonlít a magyarországi viszonyokhoz.

Véleményük szerint a nők választójogáért indított mozgalom még nem terjedt ki a társadalom egészére, vagyis a nők nagy része „még nem érzi a választójog elnyerésének szükségességét”. Az kétségtelen, hogy a társadalom, a gazdaság változásai következtében a nők a férfiakhoz hasonlóan kereső pályákra léptek, ez azt eredményezte, hogy a nők eltávolodtak valódi hivatásuktól, s ez számos olyan problémát vet fel, amivel a magyar törvényhozásnak számolnia kell. „Nagyon kétséges azonban, hogy ezen problémák helyes kezelése szempontjából kívánatos-e a nőknek választójoggal való felruházása.” Azon aggodalmuknak is hangot adtak, amely szerint a nők választójoggal történő felruházása esetén politikai szereplésük a legfontosabb társadalmi problémák megoldásáról vonja el a figyelmet. Megfogalmazták azt a fenntartásukat is, hogy a politikai jogok gyakorlása „a nőknek a családi élet körétől és az igazi női hivatástól való eltávolodást” eredményezi majd.

A bizottság a váratlan szavazásnál a „női választójog ez idő szerinti kikapcsolása mellett foglalt állást”, annak ellenére, hogy a kormány „a női választójog bizonyos mértékű megadását már most indokoltnak és szükségesnek jelezte”.¹⁴

A választójogi bizottságban történt eseményeket a feministák kiemelt figyelemmel kísérték és kommentálták. Lapjuk, *A Nő* 1918. június-júliusi számában adatokkal támasztották alá, hogyan született a testület elutasító határozata a nők választójogáról.

A választójogi bizottság tagjainak száma, mint már korábban is említettük, 48 fő volt. A feministák, figye-

Huszár Károly az 1910-es években

lemmel kísérve a bizottság tagjainak véleményét (ezekből korábban szintén bemutattunk néhányat). kigyűjtötték a nők választójogát támogatók és az ellenzők szavazatait. Az eredmény a következő lett: a 48 bizottsági tag közül 34-en támogatták, 14-en elleneztek a nők választójoggal történő felruházását.

„Ilyen túlnyomó kedvező többség mellett a szégyenletes szavazás úgy jött létre, hogy általánosan csak a következő napra várták a nők választójogára vonatkozó paragrafusok tárgyalását és többen elfoglaltság miatt maradtak el.” A választójogi bizottságban tehát a nők választójogát ellenzők majdnem teljes létszámban jelen voltak, a 14-ből 11 fő. Ezt a helyzetet felismerve a női választójog „főellenzői”, Polonyi Géza és Tisza István „váratlanul minden jogszokás ellenére provokálták a szavazást, amelyről az ellene szavazók közül valaki megjegyezte, hogy tulajdonképpen tudatában sem volt annak, mit jelent a szavazás”.

A cikk írója ezek után jogosan tette fel a kérdést – mi lenne az emberek véleménye erről az eljárásról, ha mindezt a nők tették volna így, az ország dolgait illető ügyekben. „A bizottság puccsa folytán a javaslat nem tartalmazta többé a nők választójogát.”

„A puccs a maga hihetetlen vakmerőségének teljes súlyával visszafelé sült el. A nők választójogát tárgyalásra sem érdemes anyagnak tekintő és azt oly durva gesztussal az útból félrelökő tizenegy képviselő eljárása ellenkezést váltott ki mindenikből, aki a nő értékének és érdemeinek méltatását a választójog megadásában elvárta.”¹⁵ Tisza István a váratlan szavaztatással a saját akaratát és véleményét igyekezett érvényre juttatni a nem éppen tisztességes módszer alkalmazásával. Ebben természetesen azok a bizottsági tagok is támogatták, akik szintén elleneztek, vagy nyíltan mégsem merték vállalni a nők választójogának támogatását.

A *Nő* munkatársai oknyomozó riportra indultak, és felkerestek néhány befolyásos politikust, hogyan vélekednek a bizottság döntéséről. Az elkészült riportot a lap 1918. június-júliusi számában olvashatjuk. Először gróf Tisza Istvánt keresték fel, de „a szép villa lakója” nem fogadta a lap munkatársát. „A kegyelmes úr éppen öltözködik, meg aztán az autója is vár már, – mondta az inas – miután azonban előbb elmondta urának, hogy a *Nő* számára” kellene néhány kérdésre válaszolnia.

Huszár Károly, a Néppárt vezetője volt a következő riportalany. A politikustól azt kérdezte a lap munkatársa, miért szavazták le a bizottságban a nők választójogát, és miért nem ment el a szavazásra ő, aki a feminista mozgalom lelkes támogatója.

„Oh kérem, én olyan egyszerűnek látom a dolgokat – kezdte válaszát Huszár Károly. A választójogi bizottság tagja lévén, két hónapig minden ülésre rend-

szeresen eljártam. Már most azonban magánember is lévén, véletlenül 2-3 órára távoznom kellett. Véletlenül ugyanakkor távol volt néhány elvtársam is. Mire visszajöttem, legnagyobb meglepetésemre a nők ügye el volt intézve. Elvégeztetett. Azonban nehogy a szegény véletlent okolja: Mert ha történetesen nem mentünk volna el az illetékes hatalmak vártak volna addig, míg bevonul az ellenpárt néhány tagja s így jön létre a leszavazás. Mert leszavazásnak muszáj volt létre jönnie”.

„Ahá – gondoltuk halkan. Ez az a terebélyes kedves örökzöld puccs-fa, melynek e méltó gyümölcsét köszönhetjük” – jegyezte meg a cikk írója.

Gróf Andrássy Gyula válaszában biztosította a lap munkatársát, hogy ő továbbra is elkötelezett híve a nők választójogának. A választójogi bizottságban a szavazás „két-három órába tellett volna”. Az események azonban jóval rövidebb idő alatt történtek; „legnagyobb meglepetésemre már megtörtént a leszavazás”. „A plénum előtt azonban, biztosítom önöket, minden erőmmel a nők számára való

legteljesebb jogkiterjesztés mellett fogok síkra szállni” – ígérte a politikus.

Gróf Károlyi Mihály válaszában kifejtette, hogy nem kell nagy jelentőséget tulajdonítani a választójogi bizottság döntésének. „Én nem voltam ott és nem is lehettem ott, mert az ügyet rövid távollétemben is elvtársaim távollétében oly kivételes és boszorkányos gyorsasággal intézték, hogy nagyon helyes az az impressziója, hogy ez nem lehet szerencsétlen véletlen műve. Egy ilyen apró és mulatságos machinációnak azonban nem lehet elvi jelentősége sem, ahogy a választójogi bizottság döntéseinek és eredményeinek egyáltalában nem tulajdonítok fontosságot. Most minden a plénumtól függ. Ami az én meggyőződésemet illeti, kívánom és követelem a nők aktív és passzív választójogát...” – mondta határozottan a politikus.

A lap újságírója összefoglalójában leszögezte: „a választójogi bizottság fájó és megdöbbentő döntése nem épült az igazság szilárd bázisára, egy megmosolyogtató kis trükk érvényesült itt.” Ez a milliók sorsának játékos elintézése a mai nagy és komoly időkben, elgondolkodtat, fáj és bánt.” [...] „Érezzük, hogy igazunk van, s a hangunk túlharsog majd minden visszhangot”.¹⁶

Ezután a kedvezőtlen megítélés után következett a képviselőházi vita, amely három hétig, 1918. június 25-étől július 19-éig tartott. (A vitából csak néhány vélemény, hozzászólás összefoglalóját mutatjuk be, amelyek a nők választójoga mellett és ellen hangzottak el.)

Wekerle Sándor miniszterelnök július 11-én elhangzott beszédében a nők választójoga mellett foglalt állást. Érvei között szerepelt az, hogy a társadalomban bekövetkezett átalakulás következtében a nők a házi

Gróf Károlyi Mihály 1911-ben

foglalkozáson túl bekapcsolódtak a munkák számos válfajába, és a közhivatalokba is jelentős számban kerültek be. „A társadalomnak és a közéletnek számtalan olyan kérdése van, melyeknél a nők közreműködésére szükség van.” A közéletnek a nők „nemcsak kiegészítői, hanem olyan döntő tényezői, hogy ha ennek a közérzületnek és közfelfogásnak a választásoknál való megnyilvánulását igazában akarjuk, akkor ott a nőknek is megfelelő teret kell biztosítani”. A nők választójoggal való felruházásában azonban – „ne menjünk annyira, – én sem mennék, – mint igen sok nyugat-európai állam, mely általánosan ugyanazon jogokat biztosítja, vagy legalább kívánja biztosítani a nőknek, mint a férfiaknak”. „Eddig a határig nem mennék el azért, mert itt nemcsak jogoknak kiterjesztéséről, hanem azoknak a társadalomra való visszahatásáról is van szó és én itt gyors és rohamos újításoktól mindenkit óvok; de el kell mennünk addig a határig, amíg a nő döntő tényezője a közéletnek és eddig a határig meg kell neki adni a szavazati jogot” – tette hozzá támogató szavaihoz a miniszterelnök.¹⁷

A miniszterelnök számára a választójogi bizottság kedvezőtlen véleménye is egyértelművé tette, hogy a női választójog megmentése csak úgy lehetséges, ha azt az általános választójogi törvényjavaslathoz kapcsolva önálló módosító javaslatként tárgyalja a Ház. Ezért 1918. július 12-én javaslatot terjesztett elő, amely a női választójog szabályozása esetén három lehetséges feltételt jelölt meg annak megvalósulása érdekében. Az első a Vázsonyi-féle javaslatból már ismert négy polgári iskola vagy azzal egyenértékű iskolai végzettség. A második pont szerint felesége vagy özvegye legyen olyan férfinak, aki a középiskolának vagy ezzel egyenrangú tanértékű polgári vagy katonai tanintézetnek legmagasabb osztályát sikeresen elvégezte. A harmadik pedig, hogy választójogot kaphasson a hajadon vagy elvált nő, aki mezőgazdasági, ipari vagy kereskedelmi tevékenységet folytat, és akár egy vagy több adónemből együttesen, egy vagy több községben, legalább 100 korona egyenes állami adóval terhelt legyen.

Javaslatát indoklásában kifejtette, hogy az eredeti tervezetben is szerepelt az, hogy a polgári iskola vagy a középiskola negyedik osztályát sikeresen elvégzett nők választójogot kapjanak. De ugyanakkor választójogot kívánnak adni azoknak a nőknek is, akik a szabályozás

értelmében nem végeztek középiskolát, de műveltségük olyan szinten áll, hogy a jogkiterjesztés rájuk is vonatkozhat. A gyakorlat azt mutatja – folytatta –, hogy „különösen a nőképzés terén a vidéken lakók nem voltak abban a helyzetben, hogy a középiskolának, vagy helyesebben szólva, a négy évi középiskolai tanfolyamnak megfelelő képzettséget szerezhettek volna.

Ennek ellenére azonban a műveltségnek olyan fokán állnak, mely ezen előképzettséggel egyértelműnek tekinthető”. „Ilyen körülmények között, bármennyire kifogás alá essék is az, hogy azok nőit ruházzuk fel választójoggal, akik csak maguk bírnak magasabb képzettséggel, mégis bátran merem ajánlani ezt, mert a gyakorlatban ezeknek hitvesei oly magasabb fokú képzettséggel bírnak, hogy az egyenértékűnek tekinthető a négy polgári osztállyal.”

A harmadik pont indoklásánál elmondta a miniszterelnök: „általános kívánság” az, hogy a gazdasági tevékenységgel foglalkozó özvegyek, törvényesen elvált nők és hajadonok, akik a gazdaságban, az iparban vagy a kereskedelemben vagy ezek ágazataiban folytatnak valamilyen tevékenységet, választójogot kapjanak. Kifejtette véleményében továbbá, hogy tartózkodik a választójog „rohamos kiterjesztésétől, de hogy addig a fokig, ameddig a nő társadalmunkban immár döntő szerepet játszik, ezen jogot megvonhatónak nem tartja”. A 100 korona adócentzussal kapcsolatban elmondta, hogy azért javasol ilyen magas összeget, hogy módosítását elfogadják, de nem zárkozik el a kisebb adócentzustól sem.¹⁸

A vitában az egyik legjelentősebb hozzászólás nagyatádi Szabó Istváné volt. A felszólaló felháborodásának adott hangot, amely szerint az „urak egy olyan női választójoggal” akarják ellátni őket, amely a „nők egy teljes rétegét kizárja belőle”. „Én nem tudom megérteni, hogyan tudják össze-

egyeztetni ezt a lelkiismeretükkel és azzal a jelszóval, hogy ez egy kiterjesztett választójog.”

Szabó István elmondta a jelenlévőknek, hogy ő a választójogi bizottság ülésén Vázsonyi Vilmos előterjesztésének vitájában is megjegyezte, hogy úgy véli: „mindenki a saját környezetét nézi, mert a volt igen t. igazságügy-miniszter úr is csak azoknak a nőknek akarta megadni a választójogot, akik az ő környezetében élnek és néhány bizottsági tagtársam is oly értelemben szólalt fel, hogy ők kívánják a nők választójogát, mert azok, akikkel érintkeznek, megérdemlik ezt a választójogot”.

Wekerle Sándor

Nagyatádi Szabó István, 1908 körül

Indulatos felszólalásában kifejtette azt is, hogy sohasem halott olyat az „alkotmányos időkben, hogy egész néprétegeket kizárjanak olyan jogokból, amelyet a másik néprétegnek megadnak”. „Hogy ez megtörténjék a XX. században, amikor egy új átalakulás előtt, amikor bolsevik irányzattal, népuralommal és mindenféle jelszavakkal találkozunk – és kell is, hogy legyen ilyen átalakulás, kell hogy a nép jobban kezébe vegye sorsának intézését, akár tetszik valakinek, akár nem – akkor ez az idejét múlt parlament ide áll ilyen javaslattal, amely a nőket teljesen kizárja a jogokból.” Úgy érzi – folytatja –, hogy a politikai életben igazán senki sem karolja fel komolyan a nők választójogának kérdését, de mégis van egy társadalmi csoportosulás és azok támogatói, akik úgy vélik, hogy meg kell adni a nőknek a választójogot, de az „úriasszonyoknak”, és nem kell megadni azoknak, akik „két kézzel dolgoznak és keresik a kenyerüket”. „Hát ez a demokratikus irány Magyarországon, ez a fejlődés, ez a haladás Magyarországon?” Szabó István felszólalását tomboló éljenzés követte a szélsőbaloldaltól. Az elnök csendre intette a képviselőket.

Felszólalását folytatva a képviselő kifejtette, hogy igazságtalannak tartja azt, hogy a választójogot aszerint terjesszék ki a nőkre, hogy a háborúban milyen terheket viseltek, milyen áldozatokat hoztak. „Ki érzi jobban a háború terhét? Azok a nők, akik jólétben élnek és akiknek nagy része – szeretném hinni, hogy csak a kisebbik része – hivalkodással, czifrázkodással, semmivel tölti el idejét, de megkapja a választójogát, az a másik része pedig a nőknek, akik a férje helyett fogja az eke szarvát és ebben a szörnyű melegségben a férje helyett, kivel az uradalom birtokán arattatnak, maga kaszálja a gabonát, a könnye összefolyik a vérével, ha megsebz magát, sír kínjában, mert nem akarja otthagyni azt a kenyéradó földet, hogy családját eltarthassa, nem jut választójoghoz. Hát ezek nem inkább érdemlik meg a választójogot, mint azok akik a utcán korzóznak és sétálnak!”

Felszólalásának végén még egyszer hangsúlyozta, hogy nem ért egyet a választójogi tervezettel, arra biztatta a politikusokat, hogy menjenek el falura és mondják meg az igazat, hogy „mi adunk az úrinőknek szavazati jogot, de a falusi asszonyoknak nem”.

„Én Magyarország falusi népessége nevében tiltakozom ezen törvényjavaslat ellen, azon égbekiáltó, minősíthetetlen, durva igazságtalanság ellen, amelyet itt a falu népével szemben elkövetnek és majd annak idején hivatkozni fogok azokra, akik ilyen női szavazati jogot megszavaznak.”¹⁹

Gróf Károlyi Mihály elfogadta a választójogi törvényjavaslatban a nők választójogára vonatkozó szabályozást, még akkor is, ha ez a választójog „cson-

ka”. Meggyőződésének adott hangot, hogy ez a nők választójogának kiterjesztésében az „első lépés, amelyet nagyon rövid idő múlva a többi is követni fog”. Tény az is – folytatta –, hogy az a „rés, amelyet most megnyitunk, és amelyen most beszívárognak, csak nagyon kevés asszony jut be, egy gáttörést jelent, amelynek révén rövid időn belül ki fog egyenlítődni az asszonyok és férfiak közti egyenlőtlenség és igazságtalanság”.

A nők választójogát azért is támogatja, mert a kialakult társadalmi egyenlőtlenséget igazságtalanságnak tartja, különösen a háború után, amikor egyértelművé vált, hogy a nők „gazdaságilag tényleg tért hódítottak, hogy a politikába nem érvényesülhetnek”. A nők szavazati jogát a férfiak szempontjából is fontosnak tartja, hiszen ha az ő „gyöngéd, altruisztikus” érzésüket „bekapcsoljuk a férfiakéba, akik, az önzés, a sacro egoizmus elvének” alapján állnak, ezen a nők nagy száma enyhíthet.²⁰

A politikus további érve a nők választójogának megadása mellett, a gazdaságban betöltött szerepük, amely „természetszerűleg szükségessé teszi” a jogkiterjesztést. A nők választójogának társadalomra gyakorolt hatását továbbgondolva olyan okfejtést hozott fel, amelyet még egyetlen képviselő sem fejtegetett. Ez pedig a népszaporodás és a nép erkölcsi emelkedésének szempontja. Véleménye szerint ahogyan „növekszik az asszonyok térhódítása a gazdasági életben, ép oly mértékben csökken a prostitúció, azaz anomália, hogy az asszonyt kereset hiányában úgyszólván belekergetik a prostitúcióba”.

A jövő generációinak szempontjából fontos, hogy a „házasságok lehetőleg korán köttessenek”. Jelen helyzetben azért is kevés a házasságkötések száma, mert nem tudják eltartani a születendő gyerekeket. Ha a családban mindkét szülő keresettel rendelkezik, akkor könnyebb a gyermekek nevelése és a család fenntartása – ezekkel összefüggésben is fontosnak tartja a politikus a nők választójogának megadását.²¹

Teleszky János közgazdász elvben nem ellenezte a nők választójogát, s azzal az óvatos kitéllel adott volna jogkiterjesztést, hogy a családi életben ne okozzon kárt a politika. Aggodalmának adott hangot, hogy egy olyan országban, ahol a lakosság „temperamentuma sokkal élénkebb, mint azon országok lakóinak temperamentuma, amelyekben a női választójog keresztül van véve; ilyen országban, ahol a politika megmetyelvez mindent, én nagyon nagy súlyt helyezek arra, hogy a politika ne metyelje meg a családi szentélyt”.

Véleményében hangsúlyozta, hogy a család az alapja a társadalomnak, ezért a családot egységként kell tekinteni. A család „feje a férj s ennél fogva a legfontosabb állampolgári jogok gyakorlásában a férjnek kell képviselnie az egész családot”. Vagyis abban a családban, amelyben a „van férj és ahol a férj képviseli annak a csa-

Teleszky János

ládunk politikai álláspontját, [a] feleségnek és [is] szükségtelen, sőt károsnak is tartom, hogy a másik házaspár is kapjon választójogot, mert vagy egyformán szavaz a férjével és akkor ez tulajdonképpen a házaspár emberek plurális választójogát jelenti a nőtlenekkel szemben, vagy pedig ellen szavaz, tehát a férj választójogát annihilálja és a család nincs képviselve a parlamentben, nincs módjában gyakorolni legfontosabb jogát”.²²

Albrich Hermann politikus támogatta a nők választójogát, s ezt a következő érvekkel támasztotta alá. Az országban történő társadalmi, gazdasági viszonyok teszik indokolttá a nők választójoggal történő felruházását. A régi társadalomban a nők csak a család tagjaként töltötték be szerepet, az utóbbi időkben pedig nagy számban léptek ki ebből a körből. A foglalkozások egész sorát töltik be a nők. A statisztikákban egyre nagyobb számokat találunk a kereső nők alatt. A családtól, a hagyományos szereptől éppen a munka szükségessége, a gyerekek nevelése szólította el e nőket, és ez a folyamat már nem fog visszafordulni, sőt mindinkább nagyobb méreteket ölt majd – hangsúlyozta a politikus. Az 1910. évi statisztika szerint a „magyar birodalomban” 2 242 000 kereső nő volt 8 298 000 eltartottal szemben. A képviselő úgy véli, hogy a kereső nők száma – az eltelt nyolc és ebből négy háborús év alatt – még 2 millióval emelkedett. Vagyis a női lakosság fele a kereső nők osztályába lépett. Arra a hiányosságra is figyelmezteti a törvényhozást a képviselő, hogy ezeknek az új társadalmi rétegeknek rendezetlen a jogviszonyuk. Ha a jogrendezést a parlament nem teszi meg, és ezt a hatalmas dolgozó tömeget elzárja a jogok gyakorlásától, akkor féltő, hogy ez „egészségtelen és szenvedélyes szervezkedésre fog vezetni, mert ezeket a különböző osztályokat egy közös érvényesülési vágy fogja összekovácsolni, ami aztán tényleg alkalmas lesz arra, hogy a női kérdéseket veszedelmes mellékvágányokra terelje”. A képviselőnek ez a véleménye a különböző politikai pártok képviselőinek egyöntetű helyeslését váltotta ki.²³

Gróf Tisza István, korábbi véleményét hangsúlyozva, elmondta, hogy a nők nagy tömegekben való bejutását a politikai életbe „minden tekintetben nagyon káros és veszélyes dolognak” tartja. „Ki nem lehet számítani annak romboló hatását a népre. Mert engedelmet kérek, én károsnak és helytelennek tartanék pártpolitikai ellentéteket művelt családokban is; de az mind semmi ahhoz képest, mintha bevisszük a pártpolitikai ellentétet, a pártpolitikai agitációt a nép szélesebb rétegeibe.” A politikus annak az aggodalmának is hangot adott, hogy a politikai „agitációnak a szenvedélyekre appelláló” összes eszköze és fegyverei bekerülnek a családi életbe, ha szembekerülnek a „politikai agitátorok egymással, akik igyekezni fognak férfit és nőt egymásra hajszolni, hogy ennek azután milyen hatása lesz a magyar társadalmi életben gazdaságilag, kulturálisan és erkölcsileg, azt mindenki könnyen elképzelheti magának”.

A törvényjavaslat – folytatta a képviselő – kevés nőnek adja meg a választójogot, olyanoknak, akik poli-

tikailag nem felkészültek, „nem a kellő higgadt judiciummal bíró” szavazók, az ő számuk a politikai erőviszonyokat „megzavarni nem fogja”. Hangsúlyozta, hogy „ez csak nagyon rövid átmeneti idő lehetne, hogy nagyon rövid idő alatt követni fogná ezt a nők tömeges felruházása a szavazati joggal”. Ez oda vezetne, hogy lennének olyan politikai erők, amelyek a választójoggal felruházott tömeget saját érdekeik érvényesítése céljából lelkiismeretlenül használnák fel.

Ezért meggyőződése, hogy „mindez nagy közérdekű szempontokat helyesebben szolgáljuk akkor, ha a nőket nem vonjuk bele a pártpolitikai élet, a választási küzdelmek szennyes hullámaiba”...²⁴

Vázsonyi Vilmos a képviselőházban a nők választójoga védelmében a részletes vita során 13 beszédet mondott. A legjelentősebb 1918. július 17-én hangzott el. Hozzászólásának első részében azokra az ellenvetésekre válaszolt, amelyek a már sokszor hallott indokok alapján elleneztek a nők választójogát.

Vázsonyi szerint a női választójog kérdésében sokan ragaszkodtak az előítéletekhez és nem indokolták meg kellőképpen, milyen alapon kívánják kizárni a nőket a választójogból, mert „azok a kis elkopott érvek a családi élet zavartalanágáról, amelyből a nők a szennyes politikai szférákba belevonni nem szabad, régi kis érvek, nem indokok”.

Nem tudtak megdönthetetlen bizonyítékot adni a választójog megadását ellenzők arra sem, hogy a nők választáshoz szükséges értelmi, erkölcsi színvonala nem éri el a férfiakat. Vázsonyi választási tapasztalatai nem mutattak pozitív képet. „Én városban és vidéken egyaránt láttam választást – mondta –, amely nem érzéki észlelésekhez méltó szállításokkal (sic!) számításokkal ment végbe, láttam az alkoholnak ragyogó működését a választásoknál és láttam azt a rendkívüli erkölcsi magasságot és komolyságot, mely eddig ötvenként a választásoknál megnyilvánult; nem láttam azt a bizonyítékot, hogy a nő fiziológiailag képtelen arra alkatanál, szervezeténél fogva, hogy azt a magasfokú érettséget, amelyet eddig tanúsítottak a választásoknál, ő is tanúsítsa, és nem képes ezt a nagyszerű jogot komolyan gyakorolni.”

A törvényjavaslatról vitázó képviselők az alapvető logikai ellentéteket nem ismerték fel, a nők magánjogi cselekvőképessége és a közjogi cselekvőképesség között. A magánjog terén érvényesülhettek a gazdasági életben, vagyonuk felett rendelkezhetek, szerződéseket köthettek, magánjogaikat a férfiakkal egyformán gyakorolhatták, a közjogok gyakorlására pedig nem tartják alkalmasnak őket. [...] „a közjog terén továbbra is fenntartjuk a közjogi hárem rácsait és a nőket nem akarjuk a közjogok gyakorlásába beereszteni”.²⁵

Vázsonyi Vilmos beszédében ismételtelen felhívta a figyelmet a társadalomban végbement változásokra, a nők új szerepére, feladatára, amikor a választójog megadása mellett érvelt. „Vajjon az-e a nő helyzete ma a társadalomban, ami volt csak húsz év előtt? Felnyit-hatjuk szemüket. Vajjon nemcsak a Wlassics-féle rendelet hatása alatt, amely beeresztette őket az egyetem-

re, hanem a kenyérgond nehézségei következtében is nem látjuk-e évről-évre a nők előnyomulását a kenyérkereső pályákon? Vajon lehet-e a nőről úgy beszélni ma, mint a régi lovagkorban, amikor a lovagnő várta várában mélyen tisztelt férje visszaérkezését és ezalatt gondját viselte a háznak? A nő szerepe a társadalomban ugyanaz-e, ami volt néhány évtized előtt és a nő ma is csak madrigálok, szonettek és regények tárgya-e, nem pedig komoly társadalmi munkás, aki a társadalom fenntartásában, az ország ügyeinek előbbre vitelében a férfikkal együtt komolyan közreműködik? És a háborúban nem alakult-e át ez az egész kérdés? Ami a háború előtt egyeseknél ambíció kérdése volt, hogy tudniillik tanuljanak, diplomát szerezzenek, ami a háború előtt csak a gondokkal, az élet nehézségeivel küzdő család nőtagjának az életbe való kivonulása volt, hogy ő is segítsen a kenyérkeresésben, az a háború alatt közszükségletté vált, mert a nők munkája nélkül a háborút nem tudtuk volna folytatni.”

„A magyar nemesi jognak volt egy intézménye, a fiúsítás. Nos hát, ez a fiúsítás most az élet zordon-ságában és komolyságában a dogozó nők széles rétegénél megtörtént. Ez a fiúsítás nem címek adományozásával ment végbe, hanem hogy a férfiak munkáját végzik el a nők és ha ezt el nem végeznék, akkor mi itt a front mögött nem tudunk volna az országot rendben tartani, nem tudunk volna azokkal a nagy feladatokkal megbirkózni, amelyekkel meg kellett birkózunkunk.”²⁶

A konzervatív pártok politikusainak meggyőzése érdekében Vázsonyi hangsúlyozta, hogy éppen a tradíciók őrzőit, a nőket ne látná szívesen a párt a politikai jogok gyakorlásában, holott a konzervatív érték megőrzése éppen a párt alaptevékenysége. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a közjogok gyakorlásánál a nők szerencsésen kiegészítik a férfiakat. A nőknek több türelmük van, és vannak olyan területei az életnek, amelyekben csak a nők szakszerűségére lehet számítani. Példaként sorolta, a kisdédóvást, az ápolást, a közegészségügyet, a szegényügy kérdéseit, a szociális ügyeket, ezekben a kérdésekben a nők messze fölötté állnak a férfiaknak, és sokkal empatikusabbak is ezek iránt. „Nem is juthat soha egy férfi ezekben a kérdésekben a közelébe a nők érettségének és helyes felfogásának, a nők türelmének és szívós munkájának.”

Beszédében Vázsonyi mindenki számára egyértelműen és világosan megfogalmazta, mit vár el a nőktől a politikai életbe történt bevonásuk után. Ismételtent ellentmondott azoknak a politikusoknak, akik a nőket nem akarják bevonni a politika „fertőjébe”. „Én pedig, igenis azt várom a női választójogtól, hogy a közjogok gyakorlásába és a politikába több erkölcsi érzéket és több tisztességet fog belevinni. Várom a nők választójogától a közélet megtisztulását, mert sokkal több ellentállást tapasztaltam a nők részéről a politikai vesztegetések iránt. A nők választójogától bátorítást várok arra, hogy a férfi ne legyen aljas és hitvány a politikában, a tisztesség és a becsület erősítését várom szemben a becstelenséggel.”²⁷

Felszólalásának második részében a miniszterelnököknek és néhány képviselőnek a választójogi törvényjavaslat módosítására benyújtott tervezetere reagált, azok életképtelenségét számadatokkal támasztotta alá.

Landauer Béla képviselő javaslatában a hat elemivel, a 40 hold földtulajdonnal valamint az iparban és kereskedelemben egy év óta iparendéellyel, iparigazolvánnyal, gyakorlattal rendelkező és 100 korona adócenzussal bíró nőknek adott volna választójogot.

Vázsonyi Vilmos számadatokkal támasztotta alá, hogy a benyújtott javaslat alapján hány nő részesült volna választójogban. A statisztikai adatok alapján 24 éven felüli nagybirtokos nő – az írni-olvasni tudók számára nincs adat – 210 van. Az ezer holddal rendelkezők száma 851; a 100–200 holddal bírók száma 1034; 50–100 holdas tulajdonos nő 2156. A 40 holdasokról nincs statisztika, mert a felsorolt adatok az összhold-területekre vonatkoznak. Az előterjesztésben pedig Landauer képviselő úr csak a szántóföldet, kertet és szőlőt vette figyelembe, a meglévő statisztika így nem fog egyezni – mondta válaszában Vázsonyi. A különböző földtulajdonnal rendelkező nők száma 4151 fő [sic] 4251 fő. A rendelkezésre álló adatok alapján a nők 66%-a tud írni-olvasni, és az összlakosság egyharmada végezte el a hat elemet. Ha ezt a számot elosztjuk hárommal, akkor marad 1483 fő [sic] 1417 fő, a kormány számítása szerint, 1500 nő kapna választójogot vidéken ezen javaslat alapján. Ha a földterület mennyiségét tovább vizsgáljuk, akkor a 20–50 holddal rendelkező birtokosok száma 12.934 fő, ezek egyharmada végzett hat elemet. A családfenntartókat nem említette. A 20 holddal és hat elemivel rendelkező nők száma 4311, ők kapnának választójogot, 20–50 hold között és 50 holdtól kezdve pedig 1483 nő jogosult választójogra az előterjesztés alapján. Vázsonyi Vilmos ezt követően feltette a kérdést képviselőtársának: kívánja-e, hogy ilyen nagyszámú nő kapjon választójogot?

Vázsonyi tovább folytatta Landauer javaslatának boncolgatását, és az adatok segítségével azt mutatta be, hogyan alakulna azoknak a nőknek a választójoga, akik ipari tevékenységet folytatnak. 24 éven felüli, írni-olvasni tudó nő, akinek iparigazolványa van, akár önálló, akár nem, az egész országban 17 000 fő. Ha fölük hat elemet követelünk meg, akkor az írni-olvasni tudók 47%-a végzett hat elemet, Vázsonyi számításai szerint ez 50% és van még 7500 fő, akiknél a cenzust még nem vizsgálta. A tervezetben szerepel még 100 korona cenzus is. 100 koronás cenzussal az adózók egynegyede vagy egyharmada rendelkezik, a legjobb esetben ez 1875 nő, akik az ipari és kereskedelmi tevékenység körében választójogot kapnának. Az ipari tevékenységet folytató nők száma összesen 1875 fő, a mezőgazdaságban tevékenykedő nőké 1490 fő, vagyis 3365 azoknak a nőknek a száma, akik választójogot kapnának az előterjesztés szerint. Vázsonyi számításai alapján, a számokat kerekítve, a legoptimálisabb esetben 2000–2500, vagyis 4500 nő kaphatna választójogot. Véleménye szerint így választójogot „csinálni talán még sem érdemes, ha nem az a cél, hogy kuriózumként

hozzuk be a női választójogot, hogy van ám női választójogunk, hanem az, hogy a női választójog, mint a reform szerves része illesztessék be a javaslatba”.

Teleszky János közigazdász előterjesztésében csakis a családon kívül álló nőknek, akiknek azonban család-fenntartóknak is kell lenniük, kívánt választójogot adni. Feltételként szabta még a négy polgárit 20 korona adócenzussal, vagy a négy elemi 100 korona vagyoni cenzussal.

Vázsonyi első megállapításában közölte, hogy a négy polgárit végzett nőknek legkevesebb 50%-a a családban marad, ez azt jelenti, hogy nem mennek el kereső pályákra. Tehát a 160 000 nőből marad 80 000. Ebből a családfenntartás százalékát levonva, amely a hadiözvegyeknél kb. 10%, legfeljebb 72 000 nő jutna választójoghoz. A 20 korona adót megvizsgálva, az adózók 27%-a fizet 20 koronát. Vázsonyi 50%-nak számította azoknak a számát, akik az adócenzusnak is eleget tudnak tenni, így 36 000 nő kapott volna választójogot, ami mindenképpen több, mint amennyi Landauer Béla képviselő előterjesztésében szerepelt.

A másik jogcímet, a négy elemi és a 100 korona vagyoni cenzus vizsgálatát tekintve újra vesszük a 17 000 iparigazolvánnyal vagy engedéllyel ipari vagy kereskedelmi tevékenységet folytató nők számát, ebből le kell számítani először 13%-ot a négy elemi különbségére, azután még lejön belőle az egyharmad vagy egynegyed – mert csak ennyien fizetnek 100 koronát –, akkor megkapjuk, hogy a képviselői indítvány szerint a mezőgazdaságban a jogcímetnek megfelelően 10 000 nő kapna választójogot. Összességében az előző 36 000 + 10 000 vagyis 46 000, maximálisan 50 000 nő kaphatna választójogot, ami ismételten jóval több, mint amennyi az előző javaslatban szerepelt.

Vázsonyi elemző felszólalásához még hozzátette: „Azért kellett számbelileg ezen indítványoknak értékét kiszámítanom, hogy indokolhassam, hogy nekem ezek a női választójogi javaslatok nem kellenek, mert én nem játszom azon szóval, hogy női választójog. Ezt megteheti egy olyan feminista, akinek a lényeg az, hogy megjelenjék egy női ruhába öltözött választó az urnánál; aki azonban komoly reformot akar csinálni és a női választójogot szerves alkotórészként akarja beilleszteni a választójogba, az azt mondja, hogy inkább ne legyen választójog, semhogy ilyen kifigurázása legyen a női választójognak”.

„Inkább ne legyen női választójog, ha csak ilyen csenevész javaslatok volnának, azok, amelyeket a ház elfogad, mert az meg fog érni és ennek megérése is drágább lesz éppúgy, mint a férfiválasztójognak.”²⁸

Vázsonyi Vilmos ezt követően a miniszterelnök Wekerle Sándor előterjesztésének több pontjára reagált és több módosítást is indítványozott. Egyetértett a miniszterelnöki javaslatban szereplő négy polgárral, hiszen ez az eredeti tervezetben is szerepelt. Kiegészítésképpen kérte még odaírni, szintén az eredeti megfogalmazás szerint, a következőket: „A választójog szempontjából a polgári iskola negyedik osztályának sikeres elvégzésével egyenlő értékű a felső népiskola harmadik

osztályának, valamint jelen törvény kihirdetése napján fennálló nyolcz osztályú elemi iskola nyolczadik osztályának, a felsőleányiskolák negyedik osztályának, vagy a középiskola negyedik osztályának elvégzése”.

„Ha azt mondom, hogy ezt elfogadom, ép annyira a legridegebben szembe kell helyezkednem azzal a kibővítéssel, amelyet a miniszterelnök úr további javaslata magába foglal. A miniszterelnök úr javaslata t.i. amely semmiféle olyan jogcímet a nőkre nézve nem állapít meg, amelyről azt mondhatnám, hogy nemcsak egy osztály választójoga, amely nem ismer egy olyan jogcímet, mint a hadiözvegyek választójoga, sem nem ismeri a kereső, a családfenntartó özvegy választójogát, a négy polgári mellé hozzáteszi 100 koronás vagyoni cenzust és hozzáteszi a nyolcz osztályt végzetek feleségeinek választójogát.”

A statisztikai adatokat figyelembe véve a javaslat számbeli eredménye a következő lesz – folytatta Vázsonyi. A négy polgárit végzetek száma 160 000, a nyolc középiskolát végzett választók feleségeinek száma 43 000, ugyanazok özvegyének száma 10 000, ez összesen 53 000. A 100 koronás adócenzust fizetők száma – a korábban elmondottak alapján – 5000 körül van.

Wekerle azon indítványa ellen, amely szerint választójogot kívánt adni annak a nőnek, aki nyolc középiskolát végzett férfinak a felesége, így érvelt: „Én elismerem azt az értelmi cenzust, amelyet valaki a maga értelmisége alapján szerez, de azt az értelmiségi cenzust, amelyet az ember az anyakönyvvezető előtt szerez meg, nem fogadom el. Mert ha a t. miniszterelnök úr törölte a javaslatból a felnőttek oktatására vonatkozó részleteket, törölte a tanfolyam vizsgálóbizottságát, amely előtt le lehetett volna tenni a vizsgát arról, hogy az illető elvégezte a polgárit vagy a négy elemi, illetőleg az új javaslat szerint a hat elemi s a bizottság ezt igen szellemesen úgy indokolta, hogy nem lehet felruházni az állami bizottságot azzal, hogy az adjon választójogot – hogy akkor az anyakönyvvezetőt fel lehessen ruházni azzal, hogy ő adjon választójogot, ez szerintem nem lehetséges. Bocsánatot kérek, az anyakönyvvezető elé való járulás szerint választójogot adhat, ha az azt egy nyolcz osztályt végzett férfiú karján teszi meg a mélyen t. leendő választói jogosultsággal bíró nő.”

Vázsonyi úgy vélte, hogy a „nyolcz osztályos feleségi választójog” bizonyos társadalmi rétegeknek plurális választójogot ad, a női választójog pedig „nem arra való, hogy kikorrigáljuk a férfiválasztójogot; hogy ha a négy polgárihoz hozzáfűzzük a nyolcz osztályt végzett férfiak feleségeinek választójogát, akkor a törvényhatósági városokra és a városokra nézve egészen komolyan és számszerűen megrontották a társadalmi egyensúlyt, amelyet a férfiak választójoga statuált”.²⁹

A miniszterelnök javaslatában a hadiözvegyek választójoga általános jogcímet tartalmaz, tervezete így az osztályválasztójogot erősítette.

Vázsonyi azt kérte a miniszterelnöktől, hogy a hadiözvegyek választójoga helyébe a családfenntartó özvegyek választójogát léptesse. A családfenntartó

özvegyek száma a statisztikák szerint a következő. Az 1910. évi adatok alapján 832 230 a kereső nők, 466 000 a 24 éven felüliek száma. Az írni-olvasni tudók aránya 66%, ami 214 000 nőt jelent. Ezeknek 75%-a négy elemi végzett, vagyis számuk 160 500 volt. Ebből gyermekkel nem rendelkezett 14%, így maradt 133 000 nő. A hat elemi feltételét teljesítők száma úgy alakult, hogy a 214 000 írni-olvasni tudó kereső özvegy nő közül kb. 40% végezte el a hat elemi, ezzel maradt 85 600, majd ebből levonva a gyermekkel nem rendelkező 14%-ot, maradt 71.048 nő, aki választójoghoz juthat. Vázsonyi véleményében határozottan kijelentette: nem fogad el olyan női választójogot, amely a „népből származó nőket teljesen kizárja, amely annak a lehetőségét sem adja meg számukra; mert a négy polgárral nem adja meg teljesen a lehetőséget, minthogy munkásnő nincs, aki négy polgárit végzett, mert az elemi máshová és nem munkásnőnek; aki pedig nyolcz középiskolát végzett férfiúnak a hitvese lesz, az sem munkásnő többé s az a népből való nő a 100 koronás cenzust sem üti meg”. Ha azonban van olyan jogcím – folytatta –, amely megadja a választójogot az özvegy nőnek, aki gyermekét neveli, aki megfelel egy magasabb műveltségi cenzusnak, a hat elemi elvégezte, ez a jogcím biztosítja a választójogot a munkásnőnek is, a választójogi javaslat pedig megszabadul az osztály-választójog stigmájától.

A miniszterelnököt Vázsonyi arra kérte, hogy indítványa a következőképpen kerüljön be a törvényjavaslatba: „Választójoga van az özvegy nőnek, aki az elemi iskola hatodik osztályát sikeresen elvégezte, és aki törvényes (törvényesített) gyermekeinek tartásáról a maga keresményéből, vagy jövedelméből gondoskodik (családfenntartó özvegy)”. Vázsonyi ezt a javaslatát – mint mondta – ellenindítványnak szánta arra az esetre, ha a javaslatban bennmarad a „nyolcz középiskolát végzetek hitvesének” választójoga.

Felszólalása végén annak a reményének adott hangot, amely szerint a képviselők között egyetértés lesz a nők választójoga tekintetében, hiszen ebben a kérdésben nagyon fontos, hogy előrelépés történjen, mert később „sokkal kellemetlenebb formában és sokkal kellemetlenebb hatással foglalkoztassa az országot és a képviselőházat”.³⁰

Lakatos Gyula, a 48-as alkotmánypárt képviselője hozzászólásában egyebek mellett kifejtette véleményét a nők választójogi korhatárának kérdésében. A korhatárt ő 24 év helyett 30-ban határozná meg. Indoklásában kifejtette: ettől a korhatártól várja az „asszonyi lélek emocionális elemeinek bizonyos lehiggadását, amelynek túlsúlyától” a képviselő úr félti a politikát. „Különösen áll ez a 30 éves korukig férjhez nem ment nőkre nézve.” A feleségeknek is az ideális a 30 éves korhatár, mert addigra már elsajátítják a „hitvesi feladattal járó új működési kört és az azzal járó lelki átalakulást”.

A műveltségi cenzus kapcsán kifejtette, hogy a férfiakénál magasabb iskolai végzettséghez, a hat elemi elvégzéséhez kötné a választójogot. Az adócenzussal

kapcsolatban elmondta, hogy a nőknél a pusztán adócenzust nem fogadja el, mert az a nőknél a „foglalkozás nélküli vagyoniállapotot” inkább jelzi, mint a férfiaknál, így az önmagában nem elég a választójog megszerzéséhez.

Nem tartja a képviselő elégséges cenzusnak az értelmi cenzust sem önmagában, mert azzal a „veszéllyel is” számolni kell, hogy „a női proletariátus nagy része is bejön a választójogba; már pedig, amint köztudomású, a női proletariátus a radikalizmussal szemben valószínűleg labilis egyensúllyal fog bírni, és ha egyszer áldozatul esett valamely szélsőséges eszmének, akkor többé önkontrolja nincs”.

Ennek kivédésére javasolta a képviselő az értelmi cenzus vagyoni cenzussal való kombinációját. Az önálló keresettel bíró nők társadalmi állásának honorálását abban látná, hogy kisebb adócenzust kellene teljesíteniük. Az adócenzus az egyedülálló nőt könnyebben juttatná választójoghoz, mint a férjzett nőt, mert ebben az esetben a nő jövedelme és vagyonadója nem az ő személyének, hanem a férjének adómértékében mutatkozik meg. Megfontolás tárgyává tenné, hogy azoknak a nőknek adna választójogot, akik bizonyos adócenzussal ők maguk vagy férjük vagy gyermekeikkel együtt rendelkeznek.³¹

Hegedüs Kálmán, a Munkapárt képviselője felszólalásában nem titkolta, hogy nem támogatja a nők választójogát. „A nők választójoga abból a téves eszméből indult ki, hogy a nő és a férfi egyenlő egymással. Hát t. képviselőház, a nő és a férfi nem egyenlő egymással. A nő épen olyan kiváló azon a téren, amelyre a sors állította, mint a férfi a maga birodalmában. A politika nem való a nőnek. A nő politikai problémák eldöntésére nem alkalmas. A nő a közelfekvő kisszerű jelenségeket pompásan tudja analizálni, fantáziájával szemkápráztató produkciókra képes – de csak a dolgok felszínén. Ha a lényegre kell meglátni, és ha messze perspektívákat kell betekinteni, akkor a férfinak biztos tekintetere van szükség.”³²

Hozzászólásának végén közölte: „én nem habozom kijelenteni, hogy igenis róluk, nélkülük döntsünk, mert annyira elfogultak, annyira szubjektívek és annyira önzetlenek, hogy nem is tudnának ebben a döntésben résztvenni, – hogy a maguk kárára döntenének, amikor velük együtt az ő jogukról, jövőjükéről határoznánk”.³³

A női választójog tárgyában a szavazásra 1918. július 17-én került sor. Összesen 11 javaslatról kellett határozatot hozni. Érdemes megemlíteni, hogy Andrásy Gyula még a szavazás megkezdése előtt indítványozta, hogy a női választójogot a törvényjavaslatból kivéve, külön törvényben szabályozza a képviselőház. Javaslatát azonban elutasították. A miniszterelnök előterjesztésében szereplő három jogcímről külön-külön szavazott a ház. A négy polgári jogcímét 161:96 arányban vetették el. A férj jogán történő választójog megszerzése olyan kevés szavazatot kapott, hogy azokat össze sem számolták. A női választójog sorsa a képviselőházban ezzel megpecsételődött, a főrendiházban pedig a támogatottsága elenyésző volt.³⁴

Végül a Wekerle-kormány által készített tervezetből született meg – kevés változtatással – az 1918:17. törvénycikk, amelyet a képviselőház 1918. július 19-én fogadott el. (A törvény tehát nem a Vázsonyi-féle választójogi törvény, mint – ma is – sokan nevezik, s ami ellen maga Vázsonyi is jogosan tiltakozott, hiszen más alapokra épült.)

Az 1918:17. törvénycikk általános és különös jogcímekhez kötötte a választójogot. A férfiak esetében: általános jogcímek: 24 év életkor, állampolgárság, írni-olvasni tudás, egy évi domicilium (helyben lakás); különös jogcímek: 6 elemi elvégzése vagy 10

korona adó vagy 8 hold szántó tulajdona vagy önálló iparos és kereskedő, állandó alkalmazás, altiszti rang, arany vagy ezüst vitézségi érem, választó segítő családtagja, ha Károly-keresztje van. Vitézségi érmesek és Károly-keresztesek, ha a különös kellékek valamelyikének megfelelnek, 24 éven alul is választók. A nők választójoga azonban a törvényből teljesen kimaradt.³⁵ Az is igaz, hogy e törvény alapján soha nem volt választás; az események köztudottan másképpen alakultak.

A küzdelem pedig tovább folytatódott a női jogegyenlőség kiterjesztésért.

Jegyzetek

¹ A tanulmány a *Küzdelem a nők parlamenti választójogáért Magyarországon 1848–1938* című kötetből való, amely a Gondolat Kiadó gondozásában jelent meg 2009-ben.

² Kovács Alajos: *A magyar választójogi reformok számszerű hatása* (Budapest, 1925, 11. p.)

³ Uo., 12. p. (Kovács Alajos elemzésében olvashatjuk, hogy a benyújtott törvényjavaslatban az új választók száma nem haladhatja meg a régi választókét. Ez természetesen a kormány érdeke, amelyet a politikai hatalmának megtartása és a hatalmon lévő társadalmi rend megőrzése érdekében fogalmazott meg.)

⁴ *Országgyűlés Nyomtatványai*, LXII. k. 1450. szám (Budapest, 1918, 1. p.)

⁵ Jakabffy Elemér: *A választójogi bizottság tagjai a nők választójogáról* (Budapest, 1918, 7. p.)

⁶ Uo., 8–9. p.

⁷ Uo., 10. p.

⁸ Uo., 12–13. p.

⁹ Uo., 15–20. p.

¹⁰ Uo., 20–22. p.

¹¹ Uo., 24–26. p.

¹² Uo., 29. p. (A választójogi bizottság munkájában részt vett Bethlen István, aki külön javaslatot nyújtott be a bizottságnak, de abban a nők választójogára nem tért ki. Uo. 24. p.; Klebelsberg Kunó felszólalásában a nők választójogáról nem nyilatkozott. Uo. 29. p.; Károlyi Mihály szintén nem tett említést a nők választójogáról hozzászólásában. Uo. 30. p.)

¹⁴ *Országgyűlés Nyomtatványai*, LXII. k. 1450. szám. Bp., 1918. 6. p.

¹⁵ A választójogi puccs története. (A *Nő*, 1918. június–július. 89–90. p.)

¹⁶ Miért szavazták le a nők választójogát a bizottságban? (A *Nő*, június–július. 91. p.)

¹⁷ *Képviselőházi Napló*. XL. kötet. (798–812. ülés). Bp., 1918. 447–448. p.

¹⁸ *Képviselőházi Napló*. uo., 490–491. p. Lásd erről még: Nagyné Szegvári Katalin: *A női választójog külföldön és hazánkban* (Budapest, 2001, 121–122. p.), i. m., 121–122. p.

¹⁹ Uo., 496–498. p.

²⁰ Uo., 498. p.

²¹ Uo., 499. p.

²² Uo., 499. p.

²³ Uo., 503. p.

²⁴ Uo., 508–509. p.

²⁵ *Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai*. Második kötet (Budapest, az Országos Vázsonyi-Emlékbizottság kiadása, 1927. 228–229. p.)

²⁶ Uo., 232. p.

²⁷ Uo., 233–234. p.

²⁸ *Képviselőházi Napló*. XL. kötet (798–812. ülés). Budapest, 1918. 524–525. p.

²⁹ Uo., 526. p.

³⁰ Uo., 527–528. p.

³¹ Uo., 531. p.

³² Uo., 533. p.

³³ Uo., 534. p.

³⁴ Nagyné Szegvári Katalin: *A női választójog...*, 122. p.

³⁵ Kovács Alajos: *A magyar választójogi...*, 12. p. Lásd még: *Magyar Törvénytár*. Budapest, 1919. Franklin-Társulat, 24–131. p.

Szalma József:

A montenegrói Általános Vagyoni jogi Törvénykönyvről (1888)

I.

A montenegrói Általános Vagyoni jogi Törvénykönyv (Opšti imovinski zakonik za knja evinu Crnu Goru – A Montenegrói Kenézség [Hercegség] Általános Vagyoni jogi Törvénykönyve, 1888) röviddel az ország

önállóságának nemzetközi elismerését követően¹ lépett hatályba, köszönhetően Valtazar Bogišić (Bogicity, Baltazar Bogišić) kodifikátori tevékenységének.²

Annak idején a kódex nagy figyelmet keltett Európában, hamarosan *számottevő külföldi irodalma* alakult ki, amit a kortárs és későbbi irodalom azzal magyaráz, hogy a kódex mind tartalmában, mind rendszerében, mind szabályozási módszerében számos eredeti vonást tartalmaz.

Valtazar Bogišić képzett jogász volt, ismerte korának kódexeit, a francia *Code civil* (1804) és az osztrák *Általános Polgári Törvénykönyvet* (OÁPt, 1811). Az oroszországi Novoroszijzski Universitet (Újorosz Egyetem) professzora volt, ahol a szláv nemzetek és népek jog-összehasonlító történetéről tartott előadásokat.

Bogišić – a kódexének megírásával kapcsolatos szabályozási módszerre vonatkozó állásfoglalásai szerint (amit majd egy századdal később, utólag, 1967-ben, Belgrádban jelentetett meg a Szerb Tudományos Akadémia *A montenegrói vagyongörög kódifikációjának módszerei és rendszere* címen) a montenegrói vagyongörög kódex nem lehetett pusztán másolata az akkori európai kódexeknek, de nem törekedhetett öncélú eredetiségre sem. A kódex szerzőjét inkább az vezérelte, hogy a törvénykönyv feleljen meg Montenegró valós szükségleteinek, körülményeinek és kora tudományos követelményeinek.

II.

A kódex rendszeréről szóló szakirodalom kiemeli, hogy eredeti, hiszen nem követi sem Savigny Pandekta-rendszerét (*Usus modernus Pandectarum*), sem a francia kódex (tegyük hozzá: akár az OÁPtK) úgyszintén római jogi hagyományokon alapuló intézményrendszerét (személyek, dolgok, keresetek).³ Az ő törvénykönyve ugyanis kizárólag az ún. *vagyoni jogviszonyokat* szabályozza, jobbra mellőzve a személyek jogát, kifejezetten pedig a családi jogot és az öröklési jogot.

Más szóval, szabályozási köre csupán a *dologi* és *kötelmi* jogviszonyokra terjed ki. Bogišić korabeli nézete szerint ugyanis a személyi, családi és öröklési jogviszonyokat külön törvényekben kell szabályozni. Az ő véleménye szerint ugyanis a családi jogviszonyok merőben különböznek a vagyoni jogviszonyoktól. Míg a vagyoni jogosultságok oszthatók, a családiak oszthatatlanok; a vagyoni jogosultságok pénzben mérhetők; a családiak nem. A vagyoni jogosultságok elévülésre alkalmasak, ezzel szemben, a családi jogosultságok elévülhetetlenek. Véleménye szerint az öröklési jog a korabeli európai jogfelfogás szerint is inkább a családi jog, mint a szűkebb értelemben vett vagyoni jog rendszerére épült.

Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük a törvénykönyv egyes rendelkezéseit is, akkor megállapítható, hogy vannak olyan részei, szabályfragmentumai, amelyek a pandekta-rendszer elemeinek követésére, bizonyos részei (bevezető, általános rendelkezések) pedig ennek *általános része* szerinti analógiára utalnak. A törvénykönyv tartalmaz *bevezető, általános rendelkezéseket*, továbbá a *jogalanyokra* vonatkozó szabályokat. Ezeket a jogszabályokat követik a dologi jogra, majd a kötelmi jogra vonatkozó fejezet. A *dologi jogi* fejezetben, a tulajdoni jogviszonyokat követően, helyet kaptak a kézizálog és a jelzálog szabályai is. A *kötelmi jogi rész* szabályozza mind a

kötelmek általános tanait, mind az egyes szerződések. Szisztematizációs értelemben ugyan nem a bevezető, általános rendelkezések körében, de azokba illők azok a jogszabályok, amelyek a *joggal való visszaélést* tiltják. Ilyen pl. a törvény 1000. szakasza, mely szerint („a qui suo iure utitur neminem laedit”-re emlékeztetően) „saját jogosultsággal nem élhetsz oly módon, hogy jogosultságod gyakorlásával másnak kárt okozhass”.

Ugyanakkor, a 943. szakasz szerint, „aki saját jogával él, pusztán ennek alapján másnak okozott kár megtérítésére nem kötelezhető, kivéve, ha jogosultságának keretein túllépett, vagy, amennyiben azt a jóhiszeműséggel és a tisztességgel ellentétesen gyakorolta.” *Joghézag* esetén a törvénykönyv felhatalmazza a bíróságot, hogy a jogvitát a *szokásjog* szabályai alapján döntse el. Amennyiben nincs szokásjogi szabály, jóváhagyja az *analógia* alkalmazását, továbbá a méltányosság elve szerinti ítélezést. Emellett érvényesíti az ún. *bírói jogot*, olyan értelemben, hogy a bírónak olyan szabály szerint kell eljárnia, „amilyent adott esetre nézve a törvényhozó hozott volna”. A

dologi jogi fejezetben a birtokfogalom meghatározásánál eltér a római jogi hagyománytól. Ennélfogva megkülönbözteti a közvetlen és a közvetett birtokot.

Figyelemre méltó a törvénykönyv *nyelvezete*. A Kódex szerzője igyekezett az akkori népi nyelv kifejezéseit, színtagmáit használni, lehetőleg anélkül, hogy ez a jogintézmény pontos jelentéstartalmán és szabályozási rendeltetésén ne ejtsen csorbát. A korabeli közérthetőséghez hozzájárult az is, hogy a törvényalkotó népi közmondásokat használt fel egy-egy jogintézmény szabályozására. A klasszikus római jogi „quod ab initio vitiosum est, tractu temporis non est convallescere” szerződési semmisségi színtagmát egy, talán nehezen fordítható, de találó népi közmondással fejezi ki, magyarul szintén áttételes fordításban: ami kezdettől fogva rossz, azt az idő vasfoga nem javítja meg (Što se grbo rodi, vreme ne ispravi). Vagyis: a közrendsérelmes szerződés nem érvényesíthető, konvalidálható, szemben az akarathibás szerződéssel, amely a megtámadási határidő letelte után, megtámadás hiányában, érvényessé válik, vagyis, hatályosul. Figyelemre méltó, hogy a törvénykönyv 600. szakasza a közrendsérelmes (jósokásellenes) szerződéseknel (ugovori protivni blagonaravlju) a szerződés semmisségének következményeként előírja az előző helyzet helyreállításának megtagadását és a rosszhiszemű szerződő fél szolgáltatásának, mai kifejezéssel élve, az állam javára való

Valtazar Bogišić

marasztalását. Tulajdonképpen, a törvénykönyv szavai szerint, a rosszhiszemű szerződő fél szolgáltatását a bíróság az egyház javára marasztalhatta (Oduzimanje u korist crkove kase). Arra való tekintettel, hogy a korabeli montenegrói államberendezés szerinti (világi) knjaz (kenéz) egyúttal egyházfő is volt, így az egyház javára szóló marasztalás jogilag az akkori állam javára is szólt.

A jogtechnikai kifejezésekre nézve a törvénykönyv végén külön, megközelítő köznyelvi fogalom-meghatározásokat, magyarázatokat is tartalmaz.

III.

A montenegrói *Általános vagyoni jogi törvénykönyvet* a volt I. és a volt II. Jugoszláviában is alkalmazták, olyan értelemben, hogy az 1978. évi Kötelmi törvénykönyv hatálybalépéséig, az 1946. évi hatálytalanítási törvény értelmében, mint jogszabály alkalmazást nyert a bírói gyakorlatban a törvénnyel nem szabályozott jogviszonyokra nézve, kivéve, ha az adott kódex-szabály ellentétben volt az akkori jogrenddel. Általában a montenegrói bíróságok alkalmazták, de előfordult, hogy a valamikori szövetségi legfelsőbb bíróság is hivatkozott rá, különösképpen a jószokás-ellenes szerződéseknél és az állam javára való marasztalás intézménye tekintetében.

IV.

A montenegrói *Általános Vagyoni jogi Törvénykönyv* jellemzői közé tartozik, hogy részkódexnek tekinthető, mivel sem a pandekta-, sem az institúciós rendszer szisztematizációja szerint nem öleli fel a polgári jogviszonyok egészét. Annak ellenére, hogy csonka kódex volt, korabeli jelentősége kiemelkedő, hiszen egy alig kialakuló állam központi törvényévé vált. Habár nem szabályozta a polgári jogviszonyok egészét, széles körben lehetővé tette az íratlan szokásjog alkalmazását azokra a jogviszonyokra nézve, amelyeket a kódex vagy más törvény nem szabályozott. Ugyanakkor sajátos szimbiózisát, együttélését hirdette meg a törvényi és a bírói jogforrásoknak, hiszen a nem szabályozott

jogviszonyokra nézve az adott jogvitát eldöntő bíróságnak alkotott jogszabályt. Az 1844. évi Szerb Polgári Törvénykönyvtől több tekintetben is eltér.⁴ Míg a szerb Ptk. az osztrák Általános Polgári Törvénykönyvet veszi alapul, addig a montenegrói vagyoni jogi törvénykönyvön inkább francia hatások mutathatók ki, igaz, számos vonatkozásban „eredetinek” mondható. Közös nevezőjük az, hogy a törvénykönyvekben – ha más-más módon is – megtalálható a szokásjog érvényesítésére irányuló törekvés. Míg a montenegrói törvénykönyv a szokásjogot csupán kivételesen juttatja kifejezésre, alkalmazását is csak joghézag esetére, bármely típusú polgári jogviszonyra nézve engedélyezi, addig a szerb Polgári törvénykönyv, főként egy meghatározott területen érvényesíti a szokásjogot. Ugyanis a szerb Ptk. a korabeli családi jog a szövetkezeti íratlan jogszokásokat (zadruga) „inkorporálta”, tehát átvette, és írott joggá alakította. Míg a szerb Ptk. az institúciós és a pandekta-rendszer szerint is a teljes kódexek sorába tartozik, hiszen a kötelmi és dologi jogviszonyokon túlmenően szabályozza a családi és öröklési jogot, addig a montenegrói törvénykönyv csupán a vagyoni jogi kapcsolatokat, a dologi és kötelmi jogviszonyokat szabályozza, mellőzve a családi és öröklési jogot. Ezekre nézve, törvényi szabályozásukig, a szokásjogot tartotta mérvadónak.

V.

Montenegró, önállósulását megelőzően (Szerbia-Montenegró konföderációja idején), saját törvényei körébe emelte a valamikori Nagy Jugoszlávia 1978. évi szövetségi Kötelmi törvényét. E törvénykönyv az önállósulás után is hatályos maradt, immáron mint saját törvény. A családi és öröklési viszonyokra nézve szintén a volt Jugoszláviából átvett törvények vannak hatályban. Ennél fogva a Bogišić-kódex reaffirmációjára, pontosabban újbóli hatályba léptetésére nem került sor. Bogišić kódexe azonban, belső és nemzetközi, jogtörténeti jelentősége folytán, ma is szerves részét képezi a montenegrói jogi kultúrának.

Jegyzetek

¹ Az európai nagyhatalmak berlini kongresszusán, pontosabban diplomáciai tanácskozásán (1878. jún. 13.–júl. 13.) a San Stefanó-i béke módosításaként – többek között – elismerték Szerbia és Montenegró függetlenségét. Lásd pl. in: *Akadémiai Kislexikon* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, I. kötet, 225. p.)

² Lásd pl.: Szalma József: *Jugoszlávia (Szerbia és Montenegró) polgári jogi kodifikációjáról*. In: *Polgári jogi kodifikáció és jogharmonizáció* (Novotni Kiadó, Miskolc, 1999, 175–191. p.); uő.: *Rész- és teljes kodifikációk (volt) Jugoszláviában – különös tekintettel a többször módosított 1978. évi Kötelmi törvényre* (Sectio juridica et politica. Tomus XX/2, University Press, Miskolc, 2002, 645–673. p.)

³ Lásd pl.: *Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru od 1888*. In:

Enciklopedija imovinskog prava (Sl. List, Beograd, I. kötet, 1978, 567–568. p.); Hamza G.: *Az európai magánjog fejlődése, A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002, 213–218. p.; szerb irodalmi utalások: 280. jegyzet). Lásd továbbá: Szalma J.: *Geltung und Bedeutung der Kodifikationen Österreichs, Serbiens und Montenegros im ehemaligen Jugoslawien* (Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte, Wien, 1994. 16. sz., 341–348. p.) című tanulmányát, valamint az ebben hivatkozott délszláv irodalmat.

⁴ Lásd pl.: Szalma József: *Srpski građanski zakonik (SGZ 1844) i obligaciono pravo* (Serbian Civil code and the Law on Obligations), *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* (2002, 2. sz., I. kötet, 311–335. p.)

A mezővárosi elnevezés mögötti tartalom az évszázadok folyamán sokat változott. A középkori jobbágyság–földesúr alávetettség helyzetből a második jobbágyság kelet-európai kialakulásával a jobbágyság albérlője, szinte tulajdonostársa lett megművelt földjének, a mezővárosok esetében a státusz egyre inkább a szabad királyi városok kiváltságaihoz lett hasonlatos.¹ A városi autonómia kiterjedt a városi tanács megválasztására, az oppidumokban is megjelent az *electa communitas* kifejezetten szabad királyi városhoz köthető intézménye, státútum-alkotási jogot nyertek, bár általában ezeket a mezővárosi szabályrendeleteket a földesúr határozatával jóváhagyta, de legalább is ellenjegyezte, s a jogalkotás mellett bírósági, igazgatási autonómiával is felruházta a várost. A török hódoltság területén a város és eredeti földesura között tovább csökkentek a kötelmek számai.

Kecskemét városa szintén előnyös helyzetben volt már a török hódoltság idején is. A szultáni kincstárnak fenntartott városban törökök nem tartózkodtak, csak a kincstári adót kellett évente egy összegben megfizetni.² Kecskemét ráadásul ki tudta használni azt a gazdasági lehetőséget is, hogy a török időben elnéptelenedett területeken felszabadult földeket árendába vette a magyar földesúrtól és a török szpáhiktól, így gazdasági erejét tovább növelhette.³ Kecskemét így kedvező jogi és gazdasági helyzetben várta az ország újraegyesítését és a konszolidációt, s elindult a gazdasági és társadalmi fejlődés útján, amelynek végeredményeként 1834-ben meg is váltotta magát a földesúri függés alól. Bár a szabad királyi városi státuszt sohasem nyerte el, az 1848-as polgári átalakulást követően ennek különösebb fontosságot nem is lehetett tulajdonítani.⁴

Az *electa communitas* 1795. évi felállításáról levéltári adataink vannak,⁵ amíg a városi tanácsról, tehát a legfőbb jogalkotó, végrehajtó és bírósági szervről a kezdetektől fogva tudomásunk van. A választott közösség 60 fős testület lett, célja, hogy az árvákról való gondoskodás, a számvevői hivatal és a város gazdájának felügyelője külső emberekből kerüljön ki, ne a tanács tagjait terhelje ez a feladat. Ezzel a városi tanács mellett megjelent egy újabb testület, amely a megnö-

Völgyesi Levente

Városrendészeti szabályozás Kecskemét mezőváros 18–19. századi életében

vekedett igazgatási feladatok ellátásában segítette a szűkebb testület munkáját.

Kecskemét, régi városháza (épült 1746-ban)

Kecskemét, Városháza tér (metszet, 1872)

A városi tanács önállósága egy mezőváros esetében eléggé szokatlan volt, a szabad királyi várostól eltérő közigazgatási egységek komolyabb autonómiával nem bírtak. Ezért Koháry István földesúrnak bécsi tartózkodása alatt, 1686. március 28-án rendeletet kellett kibocsátania arra vonatkozóan, hogy Kecskemét város tanácsának tekintélyét megőrizze és megvédje. A földesúr rendeletében megígérte, hogy eljár azon személyekkel szemben, akik nem hajlandók a városi tanács tekintélyét elfogadni, hanem ellene fordulnak.⁶ Csábrágon, 1713. június 23-án kelt újabb okiratában a földesúr ismételten felhívta a lakosság figyelmét a városi tanács iránti en-

gedelmességre, büntetés kiszabásának kilátásba helyezése mellett.⁷

Az első leírás, amelyben Kecskemét város tanácsa saját működését szabályozta, 1724-ből való. A tanácsülések gyakoriságát heti egy alkalomban határozták meg, mégpedig csütörtöki napon. Ide már csak előkészített ügyek kerülhettek. Ha peres ügyet tárgyaltak, a felpereseknek és az alpereseknek egy-egy forintot kellett letenniük a városi tanács asztalára, amelyet a város szükségleteire kellett fordítani.⁸ Ezt az intézkedést már a mai kor eljárási illetékfizetési előírásainak közvetlen elődjének tekinthetjük. Ugyanígy szabályozták 1762. július 30-án a fellebbezési illetékfizetési kötelezettséget.⁹

Még ezt az önszabályozást megelőzően született meg 1712. május 1-jén az a szabályrendelet, amely a le-

köszönő bírák megvendégeléséről szolt. Úgy tűnik, ezek az alkalmak nem az önmegtartóztatás pillanatai, mert az étel-, ital- és pénzadományok nagyságát az *óbírák* esetében a tanács erősen mérsékelte rendeletében.¹⁰

A városi tanács 1721. április 23-án ismételtelen működési szabályzatot bocsátott ki, most a székbírákkal kapcsolatosan. A *székbírák* természetbeni juttatásban (is) részesülhettek, s úgy tűnik, néha kissé mohón éltek jogaikkal, mert a statútum kénytelen szabályozni, hogy a bírák azonos mennyiségű húst vihessenek csak haza, aki pedig a megadott mennyiség fölött kíván vételezni, annak árát fizesse meg. Ezt a rendszabályt Koháry István földesúr is megerősítette Pesten, 1721. május 29-én.¹¹

A városi tanács 1788. november 3-án egészítette ki a működésével kapcsolatos korábbi rendeleteit. Meghatározták a tanácsosok fizetését, viszont mindezt igen mérsékelt formában, miután figyelemmel voltak arra, hogy a tanácsos urak más kereső foglalkozást is űzhetnek. A tanácsülésen való meg nem jelenés fizetéscsökkenést von maga után, amely azt jelenti, hogy aki távol tartja magát az ülésektől – így hivatalát nem látja el – lenullázza tanácsosi jövedelmét.¹² Aki egyházi gondnoki tisztséget is betöltött, havonta egyszer távol maradhatott, tekintettel arra, hogy egyházi megbízatása is a köz érdekét szolgálta.¹³

Egy keltezetlen, de 1786–1790 közé datálható városi szabályrendeletben szabályozásra került a városi tisztségviselőinek és alkalmazottainak munkaköre és feladata is. Így a *főbíró* feladata, hogy reggeltől estig a Városházán tartózkodjon, hetente két alkalommal gyűlést hívjon össze,¹⁴ vigyázzon a csendre és a békére, a városi hadnagyokkal együtt a bűnösöket kutassa fel, a statútumok betartatásáról gondoskodjék, s a városban szállást vevő urakat megnyerje a város ügyei számára. A *második bíró* – vagy más néven *perceptor* – feladata a város gazdasági életének vezetése, ezen kívül az épületek állagmegóvásának felügyelete, minőségi építőanyagról való gondoskodás volt. Az utak, hidak, töltések állapotát szintén kötelessége volt figyelgetni, s a tűzvédelem szabályainak karbantartása és azok betartatása, a városi pénztár kiadásainak és bevételeinek számontartása, a rabokról való gondoskodás, a statútumok megszegőinek megbüntetése, a csaplárosok elszámoltatása, a bűnüldözés, a városi ménes felügyelete mindmind a másodbíró feladatai közé tartozott. E szerteágazó kört növeli még, hogy ő volt köteles gondoskod-

ni a városi szolgálatban lévő cselédek munkáltatásáról. Annak érdekében, hogy a város földesurai időben megkapják járandóságukat, szintén a *perceptor* felelt.

A városbíró és elsőszámú helyettesén kívül további tisztségviselők feladatkörét is meghatározta a városi tanács. Az *adószedők*nek kellett a vásári helypénzt beszedni, az egyéb adókat begyűjteni, vezetni az adólajstromot, felügyelni a városi csapszékeket, s azokat borral ellátni. A város *gazdája* tisztség szintén szerteágazó. A teljes adminisztráció, a kaszálás megszervezése, az épületfa-állomány megőrzése és a városi középületekre való fordítása, ugyanígy a nád, zab, árpa, búza állományának kezelése, a városi szolgálatban lévő cselédek, kocsisok, szekeresek, béresek ellátása, a rabok élelmezése és őrzése, a súlymértekek felügyelete, a tűzoltó eszközök kezelése, ha a *második bíró*

Kecskemét város főbírájának jegyzőkönyve, 1788–89
(Bács-Kiskun megyei Levéltár)

nem volt itthon. Végül ez a századvégi rendelet szabályozta a *sáfár* feladatát: ő a *városgazda* helyettese. Kötelessége a kisebb nyilvántartások vezetése, a járadékok beszedésének intézése.¹⁵ Ez a forrás tehát tartalmazza a városi tisztségek hierarchiáját, a helyettesítési sorrendnek megfelelően: *főbíró*, *második bíró*, *város gazdája*, *sáfár*.

Ugyanitt a tisztségviselők mellett fellelhetjük az alkalmazottak munkakörét is. A *notariusok* szintén állandóan a Városházán tartózkodtak, a rabok pénzügyeit intézték, a tanácsüléseket és bírói döntéseket jegyzőkönyvezték, az adásvételi és csereszerződéseket bejegyezték, iktatták a keletkezett iratokat, a vásárok és dézsmaeszedés¹⁶ idején segítették az adminisztrációt, szerkesztették az adószedő lajstromot, a földmérések eredményét írásban rögzítették, részt vettek a határjárásban, nyilvántartották a városi ménest, regisztrálták a nyomozás és bűnüldözés eredményeit, intézték a város levelezését. A *kancellisták* a *notariusok* hivatalsegédei voltak. A népszámlálás, az *adószedők* segítése, a körlevelek és végrendeletek írásba foglalása, a földmérő mérnökök kísérése és segítése tartozott a feladataik közé. A *hadnagyoknak* kellett a *forspontokat* hajtani, a gonosztevőket felkutatni, a Városházát őrizni, a rabokat és a nyári kaszásokat felügyelni. Összegezve tehát a rendfenntartás személyes biztosítása volt a feladatuk. *Polgárok* szóval illették azokat a személyeket, akiknek tiszte volt a bírói parancsok végrehajtása, a szemlék végzése és az azokról való részletes beszámoló, a szomszédok közötti viszályok elrendezése, az adóhátralék beszedése. A statútumok megszegőivel

szemben feljelentési kötelezettségük volt, a gyanús házakat megfigyelés alatt kellett tartaniuk, közre kellett működniük a katonák kvártélyozásában, s ugyancsak feladatuk volt a *hadnagy* vezetése mellett a Városháza és a rabok vigyázása. A *drabantok* (vagy *darabontok*) az adószedés idején teljesítették a *hadnagyokra* és a *polgárookra* kirótt kötelezettségek mellett a nép behajtását az adók beszolgáltatására. A *rationatus csaplárok* pedig a tized fejében behozott borokat felügyelték.¹⁷

A következő fennmaradt kiegészítések már a 19. századból származnak. 1827. november 13-án a *strázsamester* munkaköre került részletes meghatározásra. Jelen esetben a városi tanács és a választott közösség együttes ülésen fogadta el a szabályzatot. Feladatát öt pontba szedték: 1. a strázsára való szoros vigyázás; 2. a vásárokon és piacokon való ügyelés; 3. a vásárokon, boltokban és kocsmákban a mértékre való ügyelés; 4. tűz esetén a helyszín és a vagyontárgyak biztosítása; 5. a köztisztaság felügyelete.¹⁸ 1841-ben a *belső commissarius*, a *strázsamester* és az *udvari gazda* tevékenységét szabályozták.¹⁹

A peres ügyek zökkenőmentes intézése érdekében a város többször is kénytelen szabályozni a jogi képviselői feladatok végzésére hivatott személyek körét. 1782. március 23-án Kecskemét város tanácsa szabályozta a panasztétel és a jogi képviselet formáját. Az okirat szerkesztőjének fel kellett tüntetnie a nevét, ellenkező esetben a hatóság a benyújtott okirat tartalmával nem foglalkozott. Tekintettel az országos szabályozásra, a tanács azt is megtiltotta, hogy az alperes és a felperes jogi képviselője ugyanaz a személy legyen egy adott perben.²⁰ A 19. század elejére rögzült az ügyvédi feladat ellátásához szükséges előfeltételek sora. Ennek megfelelően 1822-ben egy statútum megtiltotta, hogy jogi végzettséggel nem rendelkezők mások számára folyamodványokat és peres iratokat készítsenek. A zugírások által fabrikált, zavaros iratok hátráltatták a bíróság munkáját. Az úriszék is arra ösztönözte a tanácsot, hogy ilyen iratokat ne fogadjon el. A tanács ezért úgy határozott a kérdéses szabályrendeletben, hogy a határozat kibocsátását követő időponttól kezdve csak prókátor által szerkesztett iratot bírál el, más iratokat visszaküld a kérelmezőnek.²¹ Ezzel megvalósult az ügyvédkényszer Kecskeméten. Ezt a rendeletét a tanács 1823-ban egyező tartalommal megismételte.²²

A város ugyanilyen buzgalommal igyekezett megvédeni a más hivatáshoz tartozók érdekeit is. Amint a szabad királyi városokban, Kecskemét mezővárosban is működött a céhes rendszer, annak minden általános jellemzőjével és ismertetőjegyével együtt, monopol formában. A tanács 1774-ben határozatában fellépett a kontárokkal szemben, tehát azok ellen, akik céhes kereten kívül kényszerültek megélhetésüket ipari tevékenységgel biztosítani. A céhen kívüli munka természetes okozója persze az, hogy a céhekbe való bekerülés igen nehézkes volt, a mesterek igen komoly numerus clausust állítottak fel saját piacuk biztosítása érdekében. Azok tehát, akik a mesterséget a céhbéli

mesterektől kitanulván felszabadultak és kontárkodnak, meg lesznek zabolázva – mondta a rendelet. A tanács viszont ezen szabály alól kivette azokat az asszonyokat és lányokat, akik saját háztartásuk számára végeztek a szabó mesterség keretébe tartozó munkákat. A városi tanács szerint ehhez joguk volt, ezzel nem sértették a céhes mesterek érdekeit. A kifejezetten ilyen jelleggel bíró szabályozás nem véletlen: a mesterek szerettek volna minél nagyobb piacot biztosítani maguk számára, akár a házimunkával előállítható termékek rovására is, s minél több személyt az ő portékájukból való vásárlásra ösztönözni.²³

Az ötvös, a szűcs és a kovács céhekbe való bekerüléshez – a mesterremek elkészítése mellett – például komoly vendéglátást kellett szerveznie a jelöltnek, ajándékot volt köteles adni a városbírónak, s nem csekély taksát kellett fizetnie. Ezt sokan nem engedhették meg maguknak, így céhen kívüli tevékenységre kényszerültek, hacsak nem akartak a hosszú tanulóiévek után inkább földműveléssel foglalkozni. A *deák céh* működése is felettébb érdekes; e név alatt egy vallási egyesületet találunk, *dékánnal* ez élén. Ünnepeik, mulatozásaik szigorú szertartást követtek. A kötelező embernek kötelező volt egy szabályos mulatságot szerveznie, minden költség viselésének szabálya mellett. Aki szó nélkül távozott, vagy részeg garázda módon viselkedett, büntetést volt hivatott fizetni. Ha valaki beteg volt, a mulatság idején házhoz küldték neki az ételt. Ha valaki nagyobb vétséget követett el, fél- vagy egész mesterasztalt kellett adnia, megvendégelve a többieket. A csizmadia céhnél is kemény szabályokkal találkozhatunk: ha egy mester 36 pénznél magasabb heti bért fizetett legényeinek, elvesztette mesterségét. Ez azzal magyarázható, hogy így kívánták megakadályozni azt, hogy az egyébként is segédhiányos időszakban egymástól elcsábíthassák legényeiket a mesterek. A céhbéli munka a nyári mezei munkálatok alatt szünetelt, egységesen Péter-Pál napjától egészen Szent Mihály napjáig. A céhekben vallási hovatartozás nélkül kaptak helyet a mesterek.²⁴

A tanács 1816. február 16-án részletesen szabályozta a céhek gyűléseinek menetét. A céhgyűlés tartásához a céhbéli *commissarius* értesítése szükséges. A gyűlésen jelen is kell lennie, de ha mégsem lenne ott, a határozat-tervezeteket részére a gyűlés előtt meg kell küldeni. Ha az előbbi szabályokat a mesterek megszegik, árestommal vagy egyéb büntetéssel sújthatók. A céhgyűlésen kötelező a jegyzőkönyv vezetése. A született határozatokat a *commissarius*nak alá kell írnia, különben hatálytalanok a döntések. Egyéb gyűlést tartani vagy határozatokat hozni a céhen belül tilos. A céh határozata ellen a városi tanácshoz lehet fellebbezni.²⁵ A tanácsi szabályozás nem véletlen: a céhek autonómiája igen széles körű volt, a városon belül állam az államban. A céhes statútumok megismerhetősége és jogellenesség esetén azok felülvizsgálata az egész városi közösség érdekeit szolgálta. Ezeket a monopóliumokat csak az 1839/40-es törvényhozás volt képes először áttörni.²⁶

Az előbbieken a város tisztségviselőire, alkalmazottaira vonatkozó, s fennmaradt szabályokat, valamint az ügyvédi és iparos hivatásrendeket érintő szabályrendeleteket tekintettük át. Jelen tanulmány második részében a szabályozás alanyai helyett fordítsuk figyelmünket a szabályozandó jogtárgyakra! Minden város számára az egyik legfontosabb feladat a tűzrendészeti szabályalkotás és annak maradéktalan betartása. Egy város – építészeti adottságainak köszönhetően – egy tűzvész katasztrófájának elsődleges színtere lehet. Nem véletlen, hogy a korszak bűncselekményi kategóriái között a tűzokozás, a gyújtogatás külön csoportot, jogterületet képez.²⁷ Magyarországon talán az egyik leghíresebb példa a budai Tabánban 1810. szeptember 5-én bekövetkezett tűzvész, amelynek nyomán szinte az egész városrész a tűz martalékává vált.²⁸ Kecskemét 1776. április 29-én a tizedesek feladatává tette, hogy hetente egyszer vizsgálják meg a tizedükbe tartózkodó házakat, hogy van-e ott pernyés vödör, s nem hibás-e a kemence. Ennek tényét a tizedesek minden vasárnap büntetés terhe mellett kötelesek voltak jelenteni a főbíróknak.²⁹ Az 1805. évi szabályozásban részletes elővigyázatossági intézkedéseket tettek a tűz elkerülése érdekében: takarmányt a város széléhez közel, illetve a házak udvarára boglyába hordani tilos, sertéseket perzselni csak a szőlőkben szabad, kivéve a nedves, esős, havas időszakokat, valamint tilos a városban pipázni.³⁰ Megjegyzendő, hogy ezt a rendeletet a város 1812. június 10-én megismételte, és büntető szankciókkal egészítette ki előbbi rendeletét.³¹ Ennek igen egyszerű oka van: előtte két nappal ötvenkilenc ház, húsz épület és egy malom égett le annak következtében, hogy egy helyi gondatlan lakos a meleg nyári, de szeles időben pipájára gyújtott. Hiába a gondos jogalkotás, 1819-ben ismét tűz pusztított a városban, egyaránt megolvasztva a Városháza és a katolikus templom harangját.³² Kecskemét 1824-ben már a céhek munkáját is korlátozta tűzrendészeti okokra hivatkozva; összhangban Pest vármegye rendelkezéseivel, szeles időben tűzzel senki sem dolgozhat, csak ún. hideg munka végezhető kovácsok és lakatosok számára is.³³ 1840-ben a városi tanács a helyőrség parancsnokának bevonásával kísérelte meg eltüntetni a katonákat az utcán való dohányzástól. A város elő is vezette; amennyiben nem történik változás, kénytelen lesz felsőbb hatóságokhoz fordulni az ügy megnyugtató rendezése érdekében.

Ha nem is az elemi károkkal szemben, de a külső veszély, a hívatlan vendégek távoltartását szolgálta a város árckainak és kapuzatának állapota. A város közbiztonságára vigyázó személyekről az előbb már szóltunk. Kecskemétnek igazi városfala sohasem volt, hiszen ez kezdetektől fogva királyi privilégium, csak nemes személyeket illetett meg, így városok esetében kizárólagosan a szabad királyi városokat. A város ennek ellenére nem volt védtelen. A város körül karókkal megerősített sánc volt, rajta kapuk és hidak. Az összesen nyolc kapuból öt nagyobb, három kisebb volt. A kapuk mellett kis házacskákban őrk álltak, akik reggel kinyi-

tották, este pedig becsukták a kapukat. Háborús időkben a városlakókból álló állandó fegyveres őrség váltotta egymást.³⁴ 1776. október 15-én a tanács szolt a város árckainak védelméről: azoknak, akik a városárok tuskéit pusztítják, 1 forint büntetést kellett fizetniük.³⁵ 1778. augusztus 21-én pedig arról rendelkezett a tanács, hogy a város árckainak megvédése érdekében annak a gazdának a feladata az árok karbantartása, akinek a telke azzal határos.³⁶ Érdekes ennek a rendelkezésnek egy későbbi, 1849-es változatát megfigyelnünk: eszerint továbbra is annak kell tisztítania az árkot, akinek a házával határos, de a jogszabály szövegében már nem szerepel a védelmi szempont; ez a 19. század második felére elvesztette jelentőségét.³⁷

A közrend másik területe az, amikor nem a külső veszélytől, hanem a belső rendzavaróktól kellett megóvni a városlakókat. 1774-ben Kecskemét város tanácsa rendelkezett a város éjszakai nyugalma érdekében. A verekedések és sokféle erkölcsatlenségek elkerülése végett a *hadnagyok, polgárok, darabontok (drabantok)* kötelessége volt este 10 óra után végigjárni a vendégfogadókat, csárdákat, csapszékeket, és akit ott találtak, azt a személyt *árestomba* kellett vetni, s 12 pálcaütést rá mérni. Akivel ez második alkalommal is előfordult, még nagyobb büntetést kellett elszednie.³⁸ Ezt a rendeletet 1795. november 26-án kiegészítették: minden tizedbe (városrészbe) 6-6 őrt állított a város, akik éjszaka részt vettek az őrködésben egy tizedes vagy éjjeli őr felügyelete alatt.³⁹

A város építésügyi szabályozás keretében is igyekezett a lakosságot a falak között tartani, őket számba venni, s az idegeneket a várostól távol tartani. A rendelet szerint azok, akik a város engedelmével nélkül akár a szélmalomnál, akár a temető táján vagy másutt kunyhót építenek, ha idegenek, tizenöt napon belül a hazájukba menjenek, illetve ha kecskeméti, a városba jöjjenek vissza, egyébként a határidő letelte után a városi hatóságok az épületeket lerombolják.⁴⁰

A nem kívánt személyek távoltartására a város komoly idegenrendészeti szabályrendszert épített ki. A tanács már 1776. április 29-én rendeletben a tizedesek kötelezettségeként szabta meg, hogy minden héten egyszer tizedbéli házaikat tartoznak megvizsgálni, hogy nincs-e ott idegen vagy gyanús személy. A vizsgálat eredményét minden tizedes köteles volt vasárnaponként jelenteni a főbíróknak.⁴¹ 1785. szeptember 18-án már arról panaszkodott a városi tanács, hogy sok az idegen, és velük együtt elszaporodott a bűncselekmények száma is. Közöttük sok a munkanélküli, de akik dolgoznak, azok közül is sokan feslett erkölcsűk és életük miatt hamar a pénzük torkára hágnak. Ezért, aki a városi tanács engedélye nélkül idegent befogad, vagyoni állására tekintettel 6 forint vagy 12 pálcabüntetést köteles viselni. 1790-ben ismét megerősítette a város, hogy a letelepedéshez külön engedély kell.⁴² 1798-ban továbblépett a városi vezetőség. A helybéliek azt tapasztalták, hogy sok jövevény egy-két évi ott tartózkodás után helybéliekkel való házasságkötéssel kívánja helyben maradását megerősíteni. Ezért a városi tanács

úgy határozott, hogy megbüntetik azokat a lakosokat, akik ilyen házasság kapcsán násznagyságot elvállalni bátorodnának.⁴³ 1809-ben előírták a koldusok össze-
számlálását, az összeírt idegeneket pedig kitiltották a városból.⁴⁴ 1809-től már a letelepedési engedély elnyeréséért is fizetni kellett 24 forintot. Ennek harmada a tűzi kasszába, harmada az árvák és talált gyermekek táplálására, harmada pedig a másodbírói kasszába került, amelyből a közszükségleteket fedezték.⁴⁵ Idővel tovább épült az idegenekkel való házasságkötések körének szabályozása. Az eskető papoknak és lelkészeknek 1817-től vasárnaponként a házasságkötések jegyzékét át kellett adniuk a strázsamesternek, aki azt a főbírónak továbbította. Így könnyebb volt a város számára nem kívánt házasságkötéseket megakadályozni. Azt a tilalmat ebben a rendeletben is megerősítették, amelyben az idegen férfi melletti násznagyságot büntették.⁴⁶

Az előbbi szabályok kapcsán felmerül a kutatóban a kérdés, miért volt szükséges ilyen szigorúan bánni az idegenekkel, a letelepülni szándékozókkal. A válasz viszonylag egyszerű. Kecskemét a vázolt korszakban Magyarország egyik legnagyobb és leggazdagabb városa volt. A boldogulás lehetősége sok idegent vonzott a városba, akik a jobb anyagi lét reményében vándoroltak ide. Viszont a város egy idő után nem volt képes eltartani ennyi napszámost. Ezért volt szükség ezekre a szigorú intézkedésekre.⁴⁷ 1822-ben például a városi tanács szabályozta a nem helybeliek kereskedelmi jogát: a hetivásárokon kívül idegeneknek a továbbiakban sem volt szabad árusítaniuk.⁴⁸

1825-ben a koldusokkal kapcsolatban tovább fejlődött a szabályozás. Demeter János szenátor, Tóth Antal második bíró és Simonyi János jegyző kapta feladatuk, hogy a koldusokat számba vegyék. A nem helybelieket jelenteni kellett a főbírónak, hogy ő gondoskodjék a saját településükre kísérésről. A munkaképes helybéli koldusokat munkára kellett bírni, a valóban helybéli szegények pedig a koldulásról pecsétet kaptak igazolásul.⁴⁹ 1826-ban a tanács átfogóan szabályozta a szegényügyet. Az idegenek – a tanács szerint – főleg a koldusok és a szegények számát növelték. Sokan jöttek kertésznek a pusztába, majd beházasodtak egy kecskeméti családba, s ott is maradtak. Ezért az idegenek befogadásához engedély kellett, még akkor is, ha csak a tanyára vették fel őket kertésznek. Aki ezt a tilalmat megszegte, 12 forint vagy 12 pálcabüntetésben részesült. Aki idegen mellett násznagynak állt, 24 forint büntetést fizetett. Esküvő előtt a papoknak és a lelkészeknek tájékoztatást kellett adniuk a tanácsnak. Aki ennek ellenére lányát idegen férfihoz adta hozzá, tudomásul kellett vennie, hogy ebben az esetben a lány is kiutasítást szenved a városból. Előírták a lakosságnak, hogy maguk is nézzenek körbe a lakókörzetükben, tizedükben, és a bizonytalan sorsú idegenek személyét jelentsék.⁵⁰ A szegényeken kívül a gazdagabb idegenekkel sem volt elnézőbb a tanács. 1827-ben megtiltották, hogy idegen ingatlant vásároljon Kecskeméten. Az adásvétel pillanatában a tized szerint illetékes szénatárnál igazolni kellett, hogy a vásárló helyi lakos.⁵¹

A város a tulajdonában lévő földeket a lakosság szegényebb tagjainak bérbe adta. Ezzel a szociális színvonal emelni. Sokan viszont visszaéltek ezzel a lehetőséggel, és saját boldogulásuk mellett a megkapott földet – többelhaszonnal – albérletbe adták idegeneknek. A város a joggal való visszaélés ezen formája ellen határozottan fellépett. 1830. szeptember 6-án megtiltotta az árendás földek bérbe adását. Aki viszont az ilyen földet idegennek bérbe adta, mint arra érdemtelent, megfosztották azon földjétől, amelyet árendált.⁵² Ezt a rendelkezést a tanács már 1836-ban kénytelen volt megismételni, kijelentve azt is, hogy aki a városi tanács helyett – amelynek erre kizárólagos joghatósága van – mástól vesz árendába földet, s emiatt kár éri – ilyen kár például a bérleti díjkülönbözet –, kárát maga köteles viselni.⁵³ Ennek ellenére nemsokára, 1840-ben újra rendezni kellett a kérdést. Mivel már a választott közösség állapítja meg, hogy sokan idegennek adják árendába földjüket, a tanács ezért az alábbi határozatot hozta: a város azért szerezte és adja bérbe e földeket, hogy a helyi lakosokat ezzel segítse. Így, aki idegennek adja bérbe, attól elveszik, és más rászorulóknak, arra érdemesnek adják majd.⁵⁴ Hiába a szélesebb városvezetés dorgálása, 1845 márciusában ismételten napirendre kellett kerülnie a kérdésnek. A tanács ekkor kifejezetten megtiltotta, hogy hivatalos jóváhagyás nélkül haszonbéres földről bárki is szerződést kössön.⁵⁵

A szegényügyi igazgatás legalább olyan hangsúlyt kapott Kecskeméten, mint az idegenrendészeti szabályozás. 1777. szeptember 9-én a város az árvák értékeinek megóvásáról rendelkezett. Ekkor a katolikus Banó János és a református ifj. Deák Mihály lettek az „árvák atyái”. Ha észlelték, hogy a saját vallásukból valaki elárult, és a végrendelet nem nevezett meg gyámot, valamint természetes gyám sincs, akkor vagyontuk összeírták, a leltárt a városi levéltár őrizte meg, egy másolati példány maradt az „árvák atyjánál”, és elszámolás terhe mellett kezelte az árva vagyont.⁵⁶ 1690. szeptember 10-ére datálható az a rendelkezés, amely a dézsma nagyságáról rendelkezett. Itt a jobbágyterhet egységesen határozta meg a tanács: a búza tizenötöd, az árpa, a zab és a bor tizedrészét kellett a Városházára beszállítania a lakosságnak. Mint már említettük, a város a püspöktől bérelte a tizedet, tehát évente egy összegben fizetett.⁵⁷ A jobbágyterhek viselésére kötelezett lakosság mellett a mezőgazdasági idénymunkások tisztas megélhetéséről sem feledkezett meg a város. Június 22. napjáig heti fél tallér (90 dénár), ezt követően 1 magyar forint (100 dénár) volt a fizetség. Aki ezt a minimálbérezést nem tartotta be, 12 forint büntetést fizetett.⁵⁸ A városi tanács a jobbágyterhek rendezése és egységesítése mellett érvelt 1830-ban is, amikor a katonai beszállásolásra vonatkozó rendeletét kihirdette. A város elrendelte, hogy amely lakosnak háza van, annak a személynek kötelessége istállót is építeni. Az természetes, hogy az köteles kvártélyozni, akinek háza van. Viszont sokaknak nem volt a házukhoz istállójuk, így a beszállásolás alól könnyebben kibújhattak, hiszen a be-

szállásolt katona a lovát is jó helyen kívánta tudni, így olyan portát választott, ahol istálló is volt. Így az istállótulajdonosok folyamatosan hátrányos helyzetbe kerültek. Ez a rendelet mind a mesterekre, mind a földművesekre kiterjedt. Azt az árendás, aki a következő Szent György napig istállót nem épített, árendájától megfosztották. Ennek a rendeletnek a betartásáról a második bíró gondoskodott.⁵⁹

A szegényüggyel kapcsolatban az elhalt szegény emberek temetéséről is gondoskodni kellett. A város 1831. július 7-én elhatározta: a legszegényebbek eltemetése kapcsán a város ingyen biztosít koporsót, amíg az illő szertartásról az adott felekezet papja, lelkésze köteles gondoskodni.

A tárgyalt korszak végén az idegen munkavállalók számára bevezették a cselédkönyv alkalmazását. Ezt a választott közösség és a városi tanács együttes ülése rendelte el 1844-ben. A napszámok számát jól példázza, hogy ekkor a cselédkönyvet hatezer példányban nyomtatták ki Szilády Károly könyvnyomdájában, Tasnádi József könyvkötő segítségével. Ez a könyv nyolc lapból állt. 1845. január 1-jével vezették be a kötelező cselédkönyvezést. A gazdának a gazdasági év végén kötelessége volt a cselédkönyvbe beírni a cselédrol alkotott véleményét. Az a cseléd, akinek nem volt cselédkönyve, 12 pálcabüntetést vagy fogságot kapott büntetésül, aki

pedig ilyen cselédet alkalmazott, 12 forintot fizetett büntetesként.⁶⁰ Ezt a rendelkezést 1848. január 7-én megerősítették.⁶¹

1849-ben a zsellérek költözését szabályozta a város.

Sok probléma származott abból, hogy a zselléreknek egy évre kellett szerződnieük, előbb nem mehetek el, új gazdát keresve. A városi tanács döntése szabályozta a szerződések idejét, így a zsellér évente kétszer költözhetett és vállalhatott új munkát: Szent Deme-ter napján (október 26.) és Szent György napján (április 24.).

E rövid tanulmány ke-retében is látható, hogy

Kecskemét mezőváros életében a városi tanácsnak, majd vele együtt a választott közösségnek mennyire szerteágazó igazgatási feladatot kellett ellátnia. A tisztségviselők és a városi alkalmazottak magas száma egyértelműen jelzi a feladatok sokrétűségét. A röviden ismertetett feladatmegosztás minden egyes tisztségviselő-nél tetemes munkát jelöl meg, sokszor az egyes részfeladatokhoz segítők, beosztottakat is rendelve. Amikor kétszáz év távlatából a szemlélődő ítéletet mond az újkori feudális városi igazgatásról, elmondhatja, hogy a vizsgált kor embere nagy szakértelemmel és érzékkel bírt a városi élet minél színvonalasabbá tétele érdekében gazdasági, igazgatási és szociális téren egyaránt.

Kecskemét, új városháza (képeslap, 20. sz. eleje)

Jegyzetek

- ¹ Blazovich László: *Városok az Alföldön a 14–16. században* (Szeged, 2002, 132. p.)
- ² Hornyik János: *Kecskemét város gazdasági fejlődésének története* (Kecskemét, 1927, 31. p.)
- ³ Hornyik: i. m., 38. p.
- ⁴ Hornyik: i. m., 13. p. és Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét gazdasága és társadalma a polgári forradalom előtt* (Kecskemét, 1991, 7. p.)
- ⁵ BKML IV. 1504. b/76. 887–888. p. Balla János kivonata az 1794–1796. évi tanácsí jegyzőkönyv 267. lapjáról. Iványosi Szabó Tibor (i. m., 4. p.) szerint Kecskemét város levéltári anyagát a II. világháború alatt biztonsági okokból Szentlőrinc-re szállították, ahol az anyag az épülettel együtt minden bizonnyal elpusztult. Így Balla János utólagos kivonatai felbecsülhetetlen értékűek.
- ⁶ BKML IV. 1504. d/5. Ezt az okiratot Koháry István személyesen aláírta, majd a Szívós községben tartózkodó Dul Mihály jószágigazgató szintén ellátta a kézjeggyel.
- ⁷ BKML IV. 1504. d/5. A Koháryak pecsétjével ellátott eredeti másolat.
- ⁸ BKML IV. 1504. b/76. 843–844. p. Balla János kivonata az 1718–24. évi tanácsí jegyzőkönyv 811. lapjáról.
- ⁹ BKML IV. 1504. b/76. 854. p. Balla János kivonata az 1761–1767. évi tanácsí jegyzőkönyv 89. lapjáról.
- ¹⁰ BKML IV. 1504. a/2. Szilády Károly másolata az 1708–1713. évi jegyzőkönyvből.
- ¹¹ BKML IV. 1504. h/2. 91–92. p.
- ¹² Az éves díj 100 forint volt. Miután hetente kétszer tartottak ülést,

ez éves szinten közel 100 alkalom volt. Ha valaki távol maradt az üléstől, alkalmanként 1 forint levonást szenvedett el.

- ¹³ BKML IV. 1504. b/76. 869–870. p. Balla János kivonata az 1786–1790. évi tanácsí jegyzőkönyvből, 331–332. p. Ebben az időszakban a tanácsülések már kedden és pénteken voltak, télen 8 és fél 12 óra között, nyáron reggel 7 és 11 óra között. A tanácsosok a pénzbeli juttatáson kívül három öl fát is kaptak természetben.

- ¹⁴ Ebből a szabályból következik, hogy a heti egyszeri ülés a századvégre már kevésnek bizonyult.

- ¹⁵ BKML IV. 1504. a/2. LXV. Szilády Károly által készített jegyzőkönyvi másolat, 132–145. p.

- ¹⁶ A váci püspök a tized helyett haszonbért kapott. A város már a 17. századtól bérelte a megyés főpásztortól a tizedet, s ezért 200 aranyat fizetett. Lásd: Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskeméti szabályrendeletek (1659–1849)* (Kecskemét, 1991, 34. és 68. p.)

- ¹⁷ Egyéb alkalmazottakkal is találkozhatunk a forrásban, viszont a tanulmány szövegének tehermentesítése érdekében feladatukat itt hozzuk: Pintérek: hordók kezelése. Sütő asszonyok: cselédek, rabok kenyérrel való ellátása. Szénakötő: a katonaság és a város lovainak porciózása. Porkoláb: rabok őrizője, vasraverője. Árvák atyjai: az árvák vagyonának kezelése. Tornyosok és éjjeli vigyázók: tűzre vigyázni, pipások büntetése, kurtakocsmák felszámolása, gyanús elemek lefogása. Adószedésben segédkeznek. Az éjszakai borivókat csendesítik.

- ¹⁸ BKML IV. 1504. h/2. 394–399. p. Az első két feladat kifejtése: 1. Örök eligazítása, vezénylete, felügyelete; a kocsmák személyes

ellenőrzése, a kóborlók begyűjtése. 2. A standok szabályos felállításának ellenőrzése; minőség-ellenőrzés; árdrágítások megakadályozása; az engedély nélküli koldulók bekísérése; az árusításra nem jogosultak feljelentése.

- ¹⁹ BKML IV. 1504. h/2. 484–495. p. A/ Belső commissariusi hivatal kezelése és számadása alá tartozik a katonaság számára szükséges zab, széna, szalma és forspont (előfogat, igavonás) szolgáltatások biztosítása. B/ A strázsamester fő kötelezettsége a közbiztonságra, csendességre és a jó rendre való vigyázás, így különösen: éjjeli őrk szemmel tartása; kóborlók begyűjtése; kurtakocsmák, prostituáltak, tolvajok, orgazdák felderítése; vásárok rendjének felvigyázása: koldulók begyűjtése, vásári tolvajok felderítése, tűzvédelem, vásári mértékek ellenőrzése. C/ Udvari gazda feladata: tisztaságra vigyázni a Városházán és a vendégszobákban; városi kocsik, kocsik, lovak felügyelete; Városháza feletti gondnoki feladatok ellátása: fűtés, kémények állagának és biztonságának biztosítása, lovaknak takarmány biztosítása stb.
- ²⁰ BKML IV. 1504. a/2. Szilády Károly által készített másolat az 1775–1783 évi jegyzőkönyvből, II. LXV.
- ²¹ BKML IV. 1504. h/2. 333–334. p.
- ²² BKML IV. 1504. h/2. 342–343. és a/1822. II. 122. p.
- ²³ BKML IV. 1504. h/2. Az 1774. évi tanácsülési jegyzőkönyv 454. oldalán lévő szöveg alapján, 25. p.
- ²⁴ Hornyik: i. m., 85–87. p.
- ²⁵ BKML IV. 1504. a/1815–16. 114–115. p.
- ²⁶ 1840:16. tc. 1–2. §
- ²⁷ Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet* (Budapest, 1997, 246. p.)
- ²⁸ Végváry Annamária: *Adalékok a Tabán történetéhez* (Budapest, 2000, 30–31. p.)
- ²⁹ BKML IV. 1504. b/76. 787–788. Balla János kivonata az 1761–1767. évi tanácsülési jegyzőkönyv 301. lapjáról.
- ³⁰ BKML IV. 1504. h/2. 173–174. p.
- ³¹ A szabály megszegőinek 25 forintot kellett fizetniük, vagy ugyanennyi botütést elszenvedniük.
- ³² Völgyesi Levente: *Kecskemét mezőváros állami egyházi és kisebbségügyi szabályozása a XVIII. és XIX. század fordulóján*. In: *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae* tom. XXXVIII

- XXXIX, Budapestini, 2001–2002. 120. p.
- ³³ BKML IV. 1504. h/2. 349–350. p.
- ³⁴ Hornyik: i. m., 19–20. p.
- ³⁵ BKML IV. 1504. a/2. Szilády Károly által készített jegyzőkönyvi másolat II. LXV.
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ BKML IV. 1504. h/2. 525–526. p.
- ³⁸ BKML IV. 1504. h/2. Az 1774. évi tanácsülési jegyzőkönyv 419. oldalán lévő bejegyzés másolata, 25. p.
- ³⁹ BKML IV. b/76. 790. p. Balla János kivonata az 1794–96. évi tanácsülési jegyzőkönyv 171–186. lapjáról.
- ⁴⁰ BKML IV. 1504. a/2. Szilády Károlynak az 1775–83. évi jegyzőkönyveinek másolata II. LXV.
- ⁴¹ BKML IV. 1504. b/76. 787–788. p. Balla János kivonata az 1761–67. évi tanácsülési jegyzőkönyv 301. lapjáról.
- ⁴² BKML IV. 1504. h/2. Az 1790. évi tanácsülési jegyzőkönyv 89. oldalán lévő 140. tételszám alatti bejegyzés másolata, 40. p.
- ⁴³ BKML IV. 1504. b/76. 897. p. Balla János kivonata az 1798–1800. évi tanácsülési jegyzőkönyv 72. lapjáról.
- ⁴⁴ BKML IV. 1504. h/2. 186–187.
- ⁴⁵ BKML IV. 1504. h/2. 191. p.
- ⁴⁶ BKML IV. 1504. h/2. 255–256. p.
- ⁴⁷ Iványosi-Szabó: i. m. 112.
- ⁴⁸ BKML IV. 1504. h/2. 327–328. p.
- ⁴⁹ BKML IV. 1504. h/2. 355–356. p.
- ⁵⁰ BKML IV. 1504. h/2. 358–362. p.
- ⁵¹ BKML IV. 1504. h/2. 367. p.
- ⁵² BKML IV. 1504. h/2. 455. p.
- ⁵³ BKML IV. 1504. h/2. 469. p.
- ⁵⁴ BKML IV. 1504. h/2. 479–480. p.
- ⁵⁵ BKML IV. 1504. h/2. 510–511. p.
- ⁵⁶ BKML IV. 1504. a/2. Szilády Károly által az 1775–83. évi jegyzőkönyvből készített másolat II. LXV.
- ⁵⁷ BKML IV. 1504. a/1. 21. p.
- ⁵⁸ BKML IV. 1504. a/1. 57–58. p. 1691. június 24.
- ⁵⁹ BKML IV. 1504. h/2. 309–311. p.
- ⁶⁰ BKML IV. 1504. h/2. 506–510. p.
- ⁶¹ BKML IV. 1504. a/1848. 37. számú határozat.

Az intézményesített gyűjtemény, a múzeum

Magyarország kezdetben nem mutatott lemaradást a múzeumügyben a többi európai államhoz képest. A Magyar Nemzeti Múzeum¹ megalakulása a 19. század elején a nagy nemzeti múzeumok kialakulásának idejére tehető.² Szervezeti felépítése – a sokféle gyűjtemény egyben tartása – éppúgy, mint nemzeti jellege is a kor sajátosságait hordozta magában.

A magyar múzeumügyet a kiegyezést követő időkig a Nemzeti Múzeum és annak gyűjteményei jelentették. A század utolsó harmadáig nem valósult meg az egyes szakmúzeumok kialakulása, 1836 után nem született a múzeumügyre, irányításra vonatkozó törvény, s a muzeológia terén is csekély fejlődés mutatkozott.³

Az első magyar törvény a múzeumból 1807-ben született meg,⁴ amely jogilag elismeri Széchényi Ferenc felajánlását. Az 1808-ban elfogadott törvény⁵ a múzeum alapítását szolgáló alap gyűjtésére szólította fel az összes vármegyét.

A Nemzeti Múzeum jelentősége egyre növekedett, ezt bizonyítja az 1812-es „kinszrendelet”, amely meg-

Fejtl Írisz

A magyar múzeumi rendszer törvényi szabályozása 1881 és 1949 között

változtatta az addig érvényben lévő szabályt, miszerint minden érték az uralkodó tulajdonát képezi. A rendelet kimondta, hogy a múzeumnak joga van válogatni.⁶ Ezt követően 1827-ben nagyarányú felajánlásokat cikkeztek be.⁷ A leglényegesebb döntést az 1832–1836. évi országgyűlés fogadta el.⁸ Ennek eredményeként sikerült felépíteni a múzeum épületét az egykori Batthyány-majorsági telken. Az alapkőletétel (1836) és

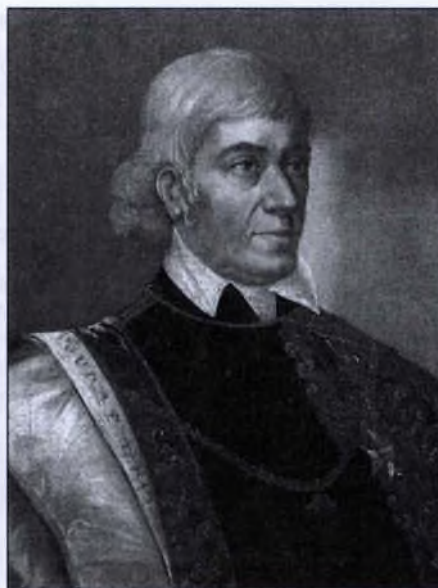
az építkezés (1836–1847) után az első kiállítás 1847-ben nyílt meg. Az 1848. március 15-i események egyik helyszíne a múzeumkert volt, később a Felsőház a díszteremben ülésezett. Kossuth is fontosnak tartotta, hogy a sáncásánál talált leletek a múzeum tulajdonát, vagyis a nemzet tulajdonát képezzék. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc során elnyert kitüntetett szerepét 1849 és 1867 között, az önkényuralom korában elveszítette. A Nemzeti Múzeumot adóval sújtották, működési feltételeit korlátozták. Hasonlóan a Tudományos Akadémiához, amely csak 1858-ban tarthatott először nagygyűlést, s 1859-ben alakult meg az Archeológiai Bizottsága. A Bizottság megalkakulása előtt a régészeti és művészettörténeti felügyeletet a K. K. Centralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler látta el.⁹

A múzeum tárgyi anyagának gyarapodása az 1860-as években elsősorban Xantus János és Reguly Antal küldeményeinek köszönhető, a könyvtár állománya pedig a rendszeressé váló kötelespéldány-beszolgáltatások által növekedett.¹⁰

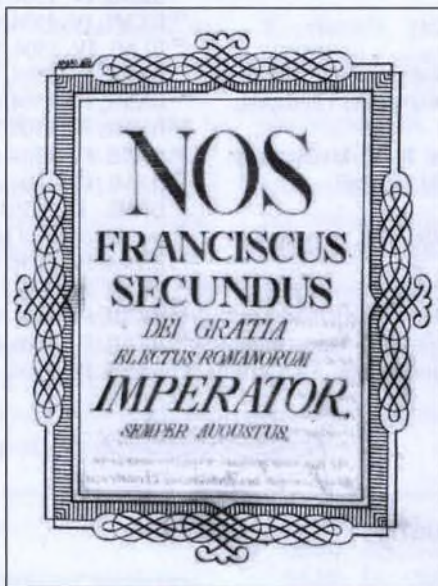
A reformkorban és az önkényuralom korában a kiállítások és a még tudományként „nem létező” muzeológia terén nem következett be jelentős fejlődés, ami a belpolitika gátló, megszorító jellegéből következett. Az eredményekhez hozzátartozik azonban a képtár kialakítása a múzeumon belül (1846), valamint a Kubinyi Ágoston által magyar nyelven írt, új gyarapodási napló bevezetése, amely már évszámot, darab- és tételszámot is tartalmazott. Magyarország első régészeti ásatása 1848-ban kezdődött a székesfehérvári királysírok feltárásával.¹¹

A dualizmus kultúrpolitikája és az 1881:39. törvénycikk

A kiegyezést követően a kultúrpolitika az oktatásra és a tudományos, valamint a kulturális intézményrendszerre egyaránt kiterjedt.

Gróf Széchenyi Ferenc

A Magyar Országos Széchenyi Könyvtár alapító levelének két oldala

Az intézmények köre bővült, a szellemi élet fellendült, a kultúra tagoltsága nőtt. 1867-ben újjáélesztették a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot (a továbbiakban VKM) – ahol otthonra talált a magyar múzeumügy –, élén olyan kiválóságokkal, mint Eötvös József, Trefort Ágoston, Csáky Albin vagy Wlassics Gyula. Ekkor a VKM IV. Tudományos és felsőoktatási csoportjának IV/2. ügyosztálya foglalkozott a múzeumokkal.¹² Ide tartozott a Nemzeti Múzeum, az Erdélyi Nemzeti Múzeum és a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége.

A korszak nagy hiányossága, hogy nem született a múzeumügyre vonatkozó törvény. A közgyűjtemények sorában első helyen továbbra is az Országos Széchenyi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum állt. A „múzeumpolitika” egyet jelentett a Nemzeti Múzeum rendszeres állami dotációjával és a múzeumépületek emelésére szánt összegek biztosításával.¹³

Fejlődés a szakosodott múzeumok megszületésében mutatkozott. A kiválás folyamatát egyrésről a Nemzeti Múzeum egyes gyűjteményeinek gyarapodása, másrésről a millenniumi ünnepségsorozatra összegyűjtött tárgygöyűtesek gyorsították fel. A 19. század utolsó harmadában és a 20. század elején alakult meg több jelentős, ma is működő országos múzeum. A sort 1872-ben az Iparművészeti Múzeum nyitotta,¹⁴ ezt követte a Közlekedési és a Mezőgazdasági Múzeum 1897–1898-ban,¹⁵ majd a Szépművészeti Múzeum 1906-ban. 1887-ben a főváros is létrehozta saját múzeumát, a mai Budapesti Történeti Múzeum elődjét, a Fővárosi Múzeumot az Aquincumi Múzeummal együtt.¹⁶ A Nemzeti Múzeum ethnographiai osztálya (a Néprajzi Múzeum előfutára) 1872-ben jött létre.¹⁷

A kor szellemi áramlatai – a romantika, a nacionalizmus, a historizmus – hívták életre a különböző emlékházakat és -szobákat, az emlékmúzeumokat.¹⁸ A főváros példáját követve a nagyobb városok múzeumokat alapítottak,¹⁹ illetve át-

vették a korábban a társadalmi igényhez igazodva alapított múzeumok kezelését.²⁰ A vidéki múzeumok általában régészeti, néprajzi és helytörténeti gyűjteményekkel rendelkeztek.²¹ A több tucat kis helyi múzeum azonban nem szolgálta ki sem a közművelődést (a szakértelem és finanszírozás hiánya miatt), sem a helyi tudományos életet. A vidéki múzeumok a fővárosi tudományos intézményrendszer színvonalát nem érték el.

A műemlékek fenntartásáról 1881-ben szentesített és kihirdetett 1881:39. tc. a kor-szak jelentős vívmánya. Az intézményes műemlékvédelem, a szervezett megőrzés kialakulásának a francia forradalom²² és a napóleoni háborúk (itáliai hadjárat)²³ adtak lendületet. A 19. századig jogi értelemben a magántulajdon erősebb volt a köztulajdonnál, de a nemzetek öntudat-

ra ébredésével párhuzamosan az építészeti örökség is nemzeti vagyont képezett. Az első magyar műemlékvédelmi törvény a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alá helyezte az ingatlanvagyon gondozását.²⁴ A műemlék: „a földben vagy a földszinén lévő minden olyan építmény és tartozéka, mely történeti vagy művészeti emlék becsével bír”. Aki ilyen épületet fedezett fel, büntetés terhe mellett köteles volt bejelenteni. A hatóságilag „fenntartandónak” nyilvánított épületet a tulajdonosa saját költségén volt köteles megőrizni, bármilyen javításhoz, bővítéshez a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélye kellett. A „föld alatt gyanított” műemlékek esetében a miniszter ásatást rendelhetett el.²⁵

A törvényben megjelenik a kisajátítás fogalma, a magántulajdon alárendelése a nemzeti érdekek. A miniszter a megóvás céljából véglegesen vagy ideiglenesen kisajátíthatta a földterületet és annak tartozékait. A tulajdonost bírói becslés szerint kártalanították.²⁶

A törvény büntető határozatait egyes esetekben 5–100 forintig terjedő, illetve súlyosabb esetben 50–500 forintig terjedő bírságot szabhattak ki (rongálás, lebontás esetében). A behajtott bírság a műemlékek fenntartására szolgáló alapba került.²⁷

A törvénnyel létrehozták a vallás- és közoktatásügyi miniszter tanácsadó testületét, a Műemlékek Országos Bizottságát. A testület a miniszter által kinevezett elnökből, előadóból, titkárból és 10–20 rendes, valamint levelező tagból állt, akik 5 évre kaptak megbízást. A műemlékek felügyeletét a tagok által biztosították. A költségeket (tatarozás, helyreállítás) az e célra évente megszavazott országos javadalomból, illetve (egyházi tulajdon esetében) az egyházak fenntartására rendelt forrásokból fedezték.²⁸

A törvényt már a parlamenti vita során is élesen bírálták, mondván: leszűkítve foglalkozik a történeti és művészeti értékekkel. Az ingóságokkal egyáltalán nem foglalkozik, és nem gondoskodik a végrehajtás anyagi alapjairól.²⁹ Az ingó emlékek védelméről 1908-ban készített törvényjavaslatot a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége,³⁰ amit 1911-ben módosítottak, parlamenti vitájára azonban már nem került sor.

A Magyar Nemzeti Múzeum a reformkorban (Rudolf Alt metszete)

Az egyes szaktudományok kialakulásával párhuzamosan a múzeumok is szakosodni kezdtek, bázisai lettek a régészetnek, néprajznak, numizmatikának, művészettörténetnek. Megjelentek az első anyagközlő katalógusok, az állagvédelmi módszerek csírái, de a kiállítások tartalmi és esztétikai fejlődése elmaradt.³¹

Az Osztrák–Magyar Monarchián belül Magyarországon nem létezett tudománypolitika, így nem létezhetett múzeumpolitika sem. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának és Főfelügyelőségének feladata a gyűjtemények felé elsősorban a szakmai segítségnyújtás, a miniszter felé a tanácsadás volt. Nem lehetett a múzeumpolitika eszköze, nem lehetett irányítója, nem csak a szükséges jogosítványok, hanem a múzeumügyre vonatkozó elképzelések hiánya miatt. A korszakban nem volt lehetőség az ágazat összefogására, csupán elszigetelt kezdeményezések jellemezték. Az I. világháború alatt a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának és Főfelügyelőségének tevékenysége fokozatosan elhalt. 1922-ben véglegesen megszüntették.³²

A Tanácsköztársaság múzeumpolitikája – az első kezdeményezések a múzeumügy korszerűsítésére

A régi rend felszámolására irányuló törekvés, amely az I. világháború okozta borzalmakból fakadt, a kultúrára is vonatkozott.³³ A polgári demokratikus forradalom néhány hónapja nem hozott változásokat a múzeumügyben. A kormány főként az oktatásüggyel, az elemi és középiskolai reform végrehajtásával foglalkozott.³⁴ Ami a múzeumokat illeti, a legfontosabb teendők javaik megóvására redukálódtak.

Változást – legalábbis papíron és elvekben – a Tanácsköztársaság kultúrpolitikája hozott. A Tanácsköztársaság múzeumokat irányító szerve, a *Művészeti és Múzeumi Direktórium* 1919. március 21-én kezdte meg működését, ezzel egyidejűleg a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége megszűnt.³⁵ A Direk-

tórium létrehozásának és funkciójának alapját a Forradalmi Kormányzótanács által hozott „A műkincsek államosításáról” szóló rendelet jellegű határozat rakta le. A Vörös Újság tudósítása tette egyértelművé az új célokat: „A proletárdiktatúra rátette kezét a múzeumokra is, hogy azokat a népművelés szolgálatába állítsa. [...] Közkincssé válnak és a munkásság céljait fogják szolgálni. [...] A múzeumok összehordott anyaga [...] furcsaságok és ereklék tömkelegéből áll és csak nagy ritkán bukkann elő az emberiség történetére igazán fontos adalék. [...] Közönös történethamisítás volt minden múzeum, ahol pompázó termek mutatták be az egyes korok »kultúráját«, valójában pedig a kizsákmányolók dúslakodó életéről vettünk csak tudomást. [...] A királyi és grófi, püspöki paloták mellé ne szégyelljék odaállítani az ugyanabból a korból való páriák »szemétdombféle lakhelyeit«.”³⁶

A Direktórium tevékenysége nem csupán a műkincsek felkutatására és állami tulajdonba vételére vonatkozott (bármilyen kárpótlás nélkül). A múzeumok tudományos tevékenységét és belső struktúráját is felülvizsgálták, s népművelő szerepük átalakítását, az intézmények zárt jellegének megszüntetését akarták elérni. A testületet először Pogány Gábor, később Antal Frigyes vezette.³⁷ A Direktórium olyan fiatalemberekből állt, akik a kulturális élet reformját akarták megvalósítani.

A múzeumi terület átszervezése a Nemzeti Múzeum egyes osztályainak önállóodását és belső szerkezetének átalakítását jelentette.³⁸ A Magyar Nemzeti Múzeum elnevezést a Művelődéstörténeti Múzeum váltotta fel, ami sértette az intézmény hagyományait.³⁹ A múzeum néprajzi osztályából kívánták létrehozni a Néprajzi Múzeumot, majd 1919 júniusától a Néptudományi Intézet és Múzeum terve került elő.⁴⁰ A Direktórium Budapesten kívül Újpesten, Óbudán és Rákospalotán is tervezte múzeumok felállítását. Ezen kívül egy kommunista proletármúzeum alapítását is tervbe vette, sőt létrehozását meg is kezdte.⁴¹

A múzeumi népművelés bevezetésének érdekében tett első intézkedés a múzeumok nyitvatartási idejének megváltoztatása volt; elrendelték a délutáni nyitvatartást. A szervezett múzeumlátogatás csírái is megjelentek; múzeumi munkástanfolyamokat rendeztek, tárlatvezetéseket tartottak, tanulmányi kirándulásokat indítottak üzemi dolgozók részére.⁴²

A műkincsek államosítását a március 26-án életre hívott Műkincseket Társadalmassító Bizottság végezte vidéken és Budapesten egyaránt. Zár alá helyezték a Nemzeti Múzeumban és a Szépművészeti Múzeumban lévő letétes⁴³ tárgyakat, sőt a bankok széfjeinek értékeit is begyűjtötték. 1919 júniusában az államosított tárgyak

számát 6000–7000 darabra becsülték.⁴⁴ Ezekből a műkincsekből a Műcsarnokban rendeztek kiállítást,⁴⁵ amelynek második fordulójára – az iparművészeti tárgyakból – már nem kerülhetett sor, a Peidl-kormány közoktatásügyi minisztere 1919. augusztus 5–6-án elrendelte az 1919. március 21-ét megelőző állapotok visszaállítását. A Tanácsköztársaság bukását követően a múzeumi élet szereplői ellen is megindultak a fegyelmi eljárások és kezdetét vette a „tudósüldözés”.⁴⁶

A Tanácsköztársaságban a műkincseket, a múzeumot, a kultúrpolitikát állami ügynek tekintették. Ekkor jelent meg Magyarországon az állami múzeumpolitika, centrális formában, de ugyanakkor szakmai alapokon nyugvó decentralizált múzeumirányítással (szakmák szerinti szétválasztással) karöltve. A mintát az MSZDP által kidolgozott kultúrpolitikai elvek szolgáltatták.

Gróf Klebelsberg Kuno

Klebelsbergi kultúrpolitika: az 1922:19. törvénycikk és az 1929:11. törvénycikk

Klebelsberg Kuno 1922-ben, a vallás- és közoktatásügyi miniszteri székbe kerülésekor⁴⁷ új kultúrpolitikát vezetett be, ami stratégiai ágazattá vált. Klebelsberg kulturális programja nagy jelentőséget tulajdonított a közgyűjteményeknek: „Hangoztatják, hogy napjainkban a múzeumoknak egyik főhivatása, hogy a tömegek műveltségét, ízlését emeljék. Magam sem zárkózom el e törekvések jogossága elől, de túlzott optimizmusától óva intenek. Nagy múzeumaink szintje és a tömeg átlagos műveltsége között túl nagy ahhoz a távolság, hogy a múzeumokban látottak az alsó néprétegek valódi szellemi tulajdonává lehessenek.” „...a nagy múzeumok igazi közönsége ellenben (a népmúzeumok ellenében) a szakembereken kívül az intelligencia, amely a tudósokkal együtt képviseli a nemzetek mindenkori művelődését.”⁴⁸

A miniszter tisztában volt a kor szakmai kihívásaival, igényeivel, az ország múzeumainak lemaradásával: „...a múzeum- és könyvtárügynek legújabb fejlődése úgy a könyvtár embereivel, mint a muzeológussal szemben mindig nagyobb igényeket támaszt. A szakszerű gyűjtés, a gyűjtött anyagnak tudományos feldolgozása, instruktív és tetszetős kiállítása kimeríti az egész munkaerőt...” „Vidéki múzeumaink annyira el vannak forgácsolva, annyi a törpe és oly kevés az igazi múzeum, hogy csak kevés főhivatású állást lehetett szervezni. Ha elforgácsolt anyagunkat sikerülne néhány nagyobb regionális múzeumban egyesíteni s ezek anyagát az illető vidéken tervszerű gyűjtéssel kiegészíteni, akkor további állások rendszeresítésére nyíl-

nék indokolt alkalom.”⁴⁹ „Művelődési politikánk égető feladata lenne továbbá a Nemzeti Múzeum természet-tudományi és néprajzi gyűjteményeinek, meg régiség-tárának önállósítása s az így létesülő külön múzeumok számára egy-egy külön palota emelése.”⁵⁰ Válasza a kihívásokra az Országos Magyar Gyűjteményegyetem felállítása lett.⁵¹

Az intézmény szervezetébe tartozott a Magyar Királyi Országos Levéltár, a Magyar Nemzeti Múzeum az Országos Széchényi Könyvtárral, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum.⁵² A Gyűjteményegyetemmel akarták megvalósítani a közgyűjtemények központi irányítását.⁵³ A szervezet tanácsának összetétele a következő volt: az intézetek első tisztviselői és a Nemzeti Múzeum osztályainak vezetői, öt évre meghívott, összesen tíz egyetemi vagy műegyetemi tanár, öt évre meghívott öt műértő.⁵⁴ Szigorú előírások vonatkoztak az intézetek személyzetére. Az állomány a tudományos tisztviselők, a tudományos és műszaki segédszemélyzetből és a közigazgatási személyzetből tevődött össze. A tudományos tisztviselők mindegyikének valamilyen egyetemi doktorátussal kellett rendelkeznie. A segédszemélyzetben belül alkalmaztak már restaurátorokat, konzervátorokat, fényképészeket is.⁵⁵ A törvény megkövetelte könyvtárnoki, levéltárnoki és múzeumi tisztviselői gyakorlati tanfolyam elvégzését és szakvizsga letételét: „A törvény életbelépte előtt három évvel s azután alkalmazott tudományos tisztviselők kötelesek a tanfolyamot látogatni és a záróvizsgát, mely egyben gyakorlati szakvizsga, sikeresen letenni. Aki e kötelességnek két év alatt nem felel meg, a szolgálatból elbocsátandó.”⁵⁶ A törvény vegyes és átmeneti rendelkezései között található egy lényeges megállapítás: „A vidéki közgyűjtemények ügyeinek rendezéséről a vallás- és közoktatásügyi miniszter köteles külön törvényjavaslatot a nemzetgyűlés (országgyűlés) elé terjeszteni.” Erre azonban csak hét évvel később, 1929-ben került sor.

A gondok a Gyűjteményegyetem felállítása után is megmaradtak, maga Klebelsberg is több esetben emlegette őket: „Nemzeti Múzeumunk helyszűke miatt kritikus helyzetbe került.”⁵⁷ Vagy: „Szépművészeti Múzeumunk [...] el van néptelenedve.” „...értékes, szép anyag felállítása még mindig késik.”⁵⁸ 1926-ra sem javult sokat a helyzet: „Mindig vérzik a lelkem, ha látom Nemzeti Múzeumunk egyes tárainak derék, nagytudású tisztviselőit teljesen lehetetlen elhelyezési viszonyok között küszködni, ahol nemcsak a kiállítási tárgyakra nincs megfelelő hely, hanem ahol nagy, rendszeres gyűjteményt sem lehet felállítani és ahol nincsenek laboratóriumok a tudományos munkára...”⁵⁹

Hiába fordították a GDP 9–10%-át a kultúrpolitikára, a növekvő infláció miatt a költségvetésből az 1920-as években nemcsak a gyűjtemény gyarapítására, hanem fűtésre sem futotta.⁶⁰ Klebelsbergnek hathatóan kellett érvelnie a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetéseinek megszavazásakor.⁶¹ Az autonómiát kapott intézmények a közös gazdálkodás miatt a

gyakorlatban csak kevésbé érvényesíthették önállóságukat. A folyamatos költségvetési hiány és a felhalmozódott adósság miatt a Tanács több, csatlakozni kívánó intézményt elutasított, maga az önkormányzat pedig a gazdasági világválság után fenntarthatatlanná vált. Ráadásul a Gyűjteményegyetem Tanácsa csak a tudományosság és szakszerűség felett örködött, részletkérdésekben nem volt illetékes. Az 1930-as évek elején a Gyűjteményegyetem nevét Magyar Nemzeti Múzeumra változtatták, megszüntették a tanácsüléseket és az önkormányzatot (egyben az autonómiát és a bírói jogvédelmet is).⁶²

A nem az országos Gyűjteményegyetem szervezetébe tartozó közgyűjtemények helyzetét szabályozta az 1929:11. törvénycikk a múzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdéseinek rendezéséről. Már a törvény neve is arról árulkodik, hogy ez nem egy átfogó múzeumi szabályozás volt, viszont kifejezetten szakmai jellegű; ez tekinthető az első szakmai múzeumi törvénynek. A törvény az 1881:39. tc. mulasztásait (ingó javak) és az 1922-ben megszüntetett Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelőségének tevékenységi körét volt hivatott pótolni, meglehetősen sok idő – 41, illetve 7 évnyi kihagyás – után.

A törvény a szakmai felügyeletet megosztotta a vallás- és közoktatásügyi miniszter, az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa és a Gyűjteményegyetem „közgyűjtemények felügyeletére hivatott szervei” között. Az ezzel kapcsolatos ügyviteli tennivalókat a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójára bízta. A közgyűjteménnyé nyilvánítást csak a vallás- és közoktatásügyi miniszter végezhetette, ha pedig a tulajdonos veszélyeztette, vagy a nyilvánosság elől huzamosabb ideig elzárta gyűjteményét, a miniszter vezető kirendelését, súlyosabb esetben a gyűjtemény állami kezelésbe vételét rendelhetette el (az intézkedés ellen a tulajdonos panaszt emelhetett a bíróságon, de gyűjteményét megfelelő biztosíték mellett visszakaphatta anélkül is).⁶³ A törvényhatóságok és községek kötelességei között szerepelt a gyűjtemény őrzése, a leltározás, évi munkaterv és részletes jelentés készítése. A közgyűjtemények fejlesztésére a Nemzeti Múzeum által kezelt Közgyűjtemények Országos Alapja szolgált.⁶⁴

A törvény biztosította a múzeumoknak a folyamatos ásatás és a kisajátítás jogát. A tulajdonost minden esetben kárpótlás illette, még a földterületén talált muzeális javak lefoglalása esetén is.⁶⁵ A lelet-bejelentési kötelezettség nem csak a (szakértő közeggel vagy anélkül végzett) ásatás során, hanem az „egyébként” talált tárgyakra is vonatkozott, ezzel is igyekeztek visszaszorítani a nagyarányú leletpusztítást. Szabályozták a kivitt (kiviteli engedély) és az eladást (a Tanács két napig elővásárlási joggal rendelkezett),⁶⁶ mindezt pedig a Tanács által összeállítandó nyilvántartási lista alapján.⁶⁷ A törvény megsértése – az 1881. évi törvénycikkénél jóval súlyosabb – pénzbírság mellett akár 6 hónapig terjedő fogsággal volt büntetendő.⁶⁸ A közérdek tehát fontosabb szemponttá vált, mint a magánérdek (hasonlóan az 1848–1849-es felfogáshoz és az 1881:39. tc.-hez).

A klebelsbergi törvények jelentősége az, hogy az amatőriséget szakszerűség váltotta fel, és új tudományos generációt nevelt ki.⁶⁹ Elérte, hogy a tudományos munkát megbecsüljék, elismerjék.⁷⁰ Megteremtette a fővárosi intézmények összefogását, egységbe tömörítését, a tudományos élet intézményesítését. Az államhatalom kultúrához való viszonya is átalakult, az állam irányító szerepet vállalt, beavatkozása az 1920-as években erősödött.⁷¹

A gondokat az okozta, hogy mindezen csak a jogi háttérét alkották meg, a megvalósításra és finanszírozásra már nem futotta. Vidéken mindössze 27 múzeum működött. Csak két új múzeum épült: Debrecenben és Keszthelyen.⁷² Az intézmények helyhiánya egyre aggasztóbbá vált és a korszakban végig megoldatlan maradt. A múzeum hármas funkciója közül továbbra is a tudományos munka állt az első helyen, megelőzve a gyűjteményi és prezentációs (népművelési) feladatokat.⁷³

Hóman Bálint

Hóman Bálint kultúrpolitikája és az 1934:8. törvénycikk

Hóman Bálint, miniszterségét megelőzően, a Gyűjteményegyetem alelnöke, irányítója, majd 1923-tól a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója volt. Tudománypolitikájának lényege a tudomány elsődlegessége. A kultúrfölény eszméjét Hóman is politikai alapnak tekintette, de „túlméretezettségével” nem értett egyet, csökkentette a kulturális kiadásokat (már az első évben 10%-kal). Szerinte a múlt politikájának nagy tévedése az volt, hogy a tudományt „fényűzési cikknek” minősítette.⁷⁴ Hóman a Gömbös-kormányban lett vallás- és közoktatásügyi miniszter. A nemzetnevelés híve volt, majd 1939-től kezdve politikája jobbra tolódott.⁷⁵

Hóman rendkívül tájékozott volt a múzeumok területén. Tudta, hogy a múzeumi munka nagy szakképzettséget igénylő feladat, ismerte a vele szemben támasztott társadalmi igényeket, a múzeumok „népművelő hivatását”,⁷⁶ ez azonban a gyakorlatban az ő minisztersége alatt sem valósult meg. Ennek az lehetett az oka, hogy miközben ismerte a kor elvárásait, a tudománypolitikai irány, az öncélú, tiszta tudomány híve volt a közművelődés-politikai iránnyal szemben, amely fő feladatának a népszerűsítő tudományos munkát, a népművelést és a gyakorlati képzést tekintette. Hóman ezt kifejezetten veszélyesnek ítélte, szerinte ez a politika a magyar nemzeti kultúra és közművelődés teljes csődjéhez vezetne. A tiszta tudomány nélkül nincs alkalmazott tudomány.

Az állami beavatkozásnak fontos szerepet szánt. Az 1934-es törvénnyel megmaradt a központi szervezet, a centralizáció. A változás abban állt, hogy a Gyűjteményegyetem, mint jogi személy megszűnt, vagyonát a Magyar Nemzeti Múzeum,⁷⁷ jogait pedig a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa vette át, alárendelve

a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A Tanács az egyes részkérdések tárgyalásakor kisebb tanácsokra oszlott: igazgatótanácsra, szaktanácsra és gazdasági tanácsra. A pénzek felosztását a Magyar Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatala végezte.

Az átszervezés tulajdonképpen sem nagy változást, sem anyagi többletet nem hozott, s nem adott több jogot az intézményeknek. Ellenkezőleg, a kereteket szűkítette. A Magyar Történeti Múzeumban időszakos kiállítások nem készültek,⁷⁸ a múzeum állandó kiállítása 1938-ra készült el, de igazából II. Viktor Emmanuél olasz király látogatása alkalmából gyorsultak fel a munkálatai.⁷⁹

Az átmenet (1945–1948)

A II. világháború után, 1945 és 1948 között a kultúrpolitikán belül a múzeumügy háttérbe szorult, az oktatásra fektettek nagyobb hangsúlyt. Ez a szemlélet mindhárom vallás- és közoktatásügyi miniszter tevékenysége alatt érvényesült. A másik meghatározó szempont a művelődéspolitikai gyökeres átalakítása és az „elmúlt hibás rendszerrel” való szakítás volt. A kultúrpolitikának ezt az irányvonalát követte 1945-ben minden politikai párt; az SZDP ki akarta irtani a „selejt és mérgező álkultúrát”,⁸⁰ a Nemzeti Parasztpárt népbuhtítás elleni küzdelmét hangoztatta programjában.⁸¹ Az FKGP 1947-es programja tartalmazza, hogy az államnak intézményesen kell gondoskodnia a tudósok munkalehetőségeiről, és meg kell teremteni a kutatómunka előfeltételeit. De ebben a három évben a tárcák közül a VKM-nek jutott a legkevesebb pénz.⁸² Jellemző volt a kulturális öntevékenység.⁸³

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány kultuszminisztériumában (VKM) az V. ügyosztály foglalkozott a tudományos és felsőoktatási ügyekkel. 1945. július 1-jétől kezdve az ügyosztály feladata lett a veszélyeztetett művelődési értékek (műtárgyak, könyvek, gyűjtemények) megóvásának megszervezése, a tudományos munka tervszerűségének biztosítása, az elhagyott javak gondozásában való közreműködés, az elkobzott művészeti értékek elhelyezése, a művelődési és tudományos intézetek állapotának felmérése, végül a háborús károk jegyzékének összeállítása.⁸⁴ 1945. júliusában született meg a 4450/1945 M.E. sz. kor-

mányrendelet a fontos magángyűjtemények őrizetbe vételéről. A Magyar Nemzeti Múzeumban létrehozták az Országos Gyűjteményügyi Bizottságot, amely a veszélyeztetett magángyűjtemények biztonságáról gondoskodott. Az Országos Gyűjteményügyi Bizottság körzeti bizottságok révén vidéken is (a visszacsatolt területeket beleértve) tevékenykedett. A Vallás- és Közügyügyi Minisztérium az Újjáépítési Minisztériummal rendkívüli, több millió pengős segélyeket juttatott egyes rászoruló múzeumoknak. 1945 októberében módosították a rendeletet. Ettől kezdve lehetővé vált a gyűjtemények hatósági őrizetbe vétele abban az esetben is, ha a tulajdonos a helyszínen tartózkodott. Megkezdődtek a helyreállítási munkálatok, de az Újjáépítési Minisztérium csak a legszükségesebb javításokat engedélyezte (például életveszély esetén).⁸⁵

1946-ban átalakították a szervezetet. A továbbiakban a VI. (korábban V.) ügyosztály feladatköre bővült a háború során elhurcolt, gazdátlanul vagy gondozatlanul maradt műkincsek összegyűjtésével. A Műemlékek Országos Bizottsága a VII. Művészeti ügyosztály alá tartozott. 1947-től a tudományos intézetek felügyeletét a V/2 ügyosztály látta el.⁸⁶

A koalíciós korszak és a Horthy-kor múzeumi intézményrendszerében kontinuitás áll fenn. A múzeumügyet a korábban létrehozott intézmények irányították: a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa, Elnöki Hivatala és Gazdasági Hivatala, a költségvetésileg közvetetten a Belügyminisztériumhoz tartozó⁸⁷ vidéki múzeumokat a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőisége és a Műemlékek Országos Bizottsága. Összesen 50 vidéki és fővárosi múzeum ügyeit intézték a Belügyminisztériumban, a városokban és megyékben.⁸⁸ 1946 és 1948 között működött a Köz- és Magángyűjteményekből elhurcolt Művészeti Alkotások

Miniszteri Biztosa, 1945 és 1950 között a Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztosa.

A Történeti (Nemzeti) Múzeumban a kiállításokat már 1943-ban lebontották, az értékeket elrejtették. A háború alatt a legnagyobb veszteség a művelődéstörténeti anyagot érte, amely a földszinti nagy rakárban – az oda menekített magángyűjteményekkel együtt – porig égett. Budapest ostroma után üveg nélküli helyiségekben, fűtőanyag nélkül indult meg a munka, 1946-ban nyílt meg az első kiállítás, az „Orosz–magyar kapcsolatok”. A hároméves terv keretein belül újjáépültek a kiállítási helyiségek, az osztályokat bebútorozták. 1948-ban nyílt kiállítás az 1848–1849-es szabadságharc centenáriuma alkalmából, amelyet Tildy Zoltán köztársasági elnök nyitott meg.⁸⁹ 1947-ben szerveződött önálló országos múzeum a Néprajzi és az Iparművészeti Múzeum. Az Iparművészeti Múzeum 1946-ban a nehéz körülmények ellenére nyitotta meg „Az Iparművészeti Múzeum mesterművei” című kiállítást.⁹⁰ A Néprajzi Múzeum épületét a három éves terv keretében állították helyre.

A többi múzeum is jelentékeny károkat szenvedett.⁹¹ a Szépművészeti Múzeum anyagának egy részét nyugatra szállították, ebből még 1945 során 95 db tárgy Szentgotthárdra, 1946-ban további 322 db tárgy Bajorországból érkezett vissza.⁹² A Természettudományi Múzeum növénytári és könyvtári anyagát 1944-ben vidékre szállították a bombázások elől, nagy része így is elpusztult. A múzeumban maradt anyagok a törmelékkel keveredve szétszóródtak az épületben.⁹³

A kastélyokat kifosztották, a műkincsek nagy része elpusztult, a szakemberhiány egyre súlyosabbá vált.⁹⁴ Hiányzott a múzeumi terület összefogása, átfogó törvényi szabályozása, egységes irányítása.

Jegyzetek

¹ A Magyar Nemzeti Múzeum története 1802-ben kezdődött, amikor Széchényi Ferenc felajánlotta képekből, metszetekből, címer- és éremgyűjteményből, fegyverekből és régiségekből álló gyűjteményét, illetve könyvtárát múzeomalapítás céljára Magyarországnak. 1803-ban (vagy más források szerint 1808-ban) Festetics Júlia felajánlása (ásványgyűjteménye) gazdagította tovább az anyagot. A gyűjtemény védnöke József nádor lett.

² A legelső, a nagyközönség számára is nyitott múzeum, a londoni British Museum (1759) után a Louvre volt a második, amely 1787-ben megnyitotta kapuit. Kelet–Közép-Európában a múzeumok alapítása, illetve nyitottá válása később zajlott le: a berlini Altes Museum 1830-ban, a Prágai Nemzeti Múzeum 1818-ban, a ljubjanai múzeum 1843-ban alakult. Ebben a folyamatba illeszkedik bele a Magyar Nemzeti Múzeum létrehozása. A fél évszázados késés ideológiai okokra vezethető vissza. Ebben a térségben a múzeumok megalakulása összekapcsolódott a nemzeti öntudatra ébredéssel, annak jelképe lett.

³ Európa más részein az államok már több múzeummal rendelkeztek, egyes országokban megjelentek a szakmúzeumok is: a müncheni Alte Pinakothek és a Glyptothek 1836-ban és 1853-ban, a szentpétervári Ermitázs 1840-ben, a bostoni Museum of Science 1830-ban jött létre.

⁴ 1807:24. tc. a Magyar Országos Széchényi Könyvtárról. „Hálás szívvel emlékeznek meg az ország karai és rendei gróf Széchényi Ferencz, királyi főkamarásmesternek azon bőkezűségéről s a közjólét gyarapítására irányzott igyekezetéről, mely szerint dicsé-

retes emlékeztető őseinek nyomdokait követvén, terjedelmes és válogatott könyvtárát, valamint kiváló gondossággal és költséggel gyűjtött ritka pénzérmeit s jeles családok czimereit, ugy-szintén földabroszait, képeit és kéziratait a magyar nemzet használatára, teljes joggal, átírta és ezekkel egy fölállítandó nemzeti muzeum alapjait dicséretes buzgósággal lerakta. Az ország karai és rendei ezen jeles és utánzásra méltó igyekezetnek, hogy emléke az ország köztörvényeiben is fönmaradjon, Ő szent felségének kegyelmes jóváhagyásával beczikkelyeztetését elrendelték.”

⁵ 1808:8. törvénycikk a Nemzeti Múzeum felállításáról és a magyar nyelv művelését előmozdító más intézkedésekről.

⁶ Fejős Imre–Körök József: *A Magyar Nemzeti Múzeum története* (Budapest, 1971, 7. p.)

⁷ 1827. évi XXXV. törvénycikk a magyar nemzeti muzeum javára tett ajánlatok beczikkelyeztetnek.

⁸ 1836. évi XXXVII. törvénycikk a Nemzeti Muzeumról

⁹ Körök József: *A muzeológia alapjai* (Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1988, 94. p.)

¹⁰ *Magyarország története a 19. században*. Szerk.: Gergely András (Budapest, 2005, 306. p.)

¹¹ Körök József: i. m., 94–96. p.

¹² A Műemlékek Országos Bizottsága a III. Művészeti csoporthoz tartozott. In: *A magyar állam szervei*. II. k. 1944–1950. (Budapest, 1985, 679. p.)

¹³ *Magyarország története a 19. században*, 473. p.

- ¹⁴ Magyar Múzeumok (Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1969, 78. p.)
- ¹⁵ Uo., 127–133. p.
- ¹⁶ Uo., 110. p.
- ¹⁷ A Néprajzi Múzeum formális önállóságát csak 1947-ben nyerte el, ekkor vált el szervezetiileg a Nemzeti Múzeumtól.
- ¹⁸ Erzsébet Királyné Múzeum a Várpalotában, Liszt Ferenc-szoba a Zeneművészeti Főiskolán, Deák Ferenc-szoba az Országházban
- ¹⁹ Szeged: 1883, Kecskemét: 1897, Debrecen: 1902, Pécs: 1904
- ²⁰ Pl.: Békéscsaba (1899), Gyula (1869), Kaposvár (1909), Szombathely (1872, 1900), Székesfehérvár 1873, 1910).
- ²¹ Korek József: i. m., 101. p.
- ²² Commission des Monuments, a Műemléki Bizottmány létrehozása az építészeti örökség számbavételére a forradalom után
- ²³ VII. Piusz pápa műemlékvédelmi rendelete 1802-ben a kulturális örökség megőrzésének egyik alapdokumentuma.
- ²⁴ Korábban az 1871:18. törvény (a községek rendezéséről) III. fejezete a községek jogairól és teendőiről kimondta, hogy minden olyan határozatot végrehajtásához, amely történeti vagy műemlék fenntartására, átalakítására, lebontására vonatkozik, törvényhatósági engedély kell.
- ²⁵ 1881:39. tc. I. fejezet A műemlékekről és azok gondozásáról
- ²⁶ 1881:39. II. fejezet A műemlék fenntartása céljából szükséges kisajátításról: „a kisajátítandó műemlék kártalanítandó értékének bírói becslése alkalmával annak történeti vagy művészeti becsé tekintetbe nem vétetik”, vagyis a tulajdonos az ingatlan valódi értékénél kevesebbet kapott.
- ²⁷ 1881:39. tc. III. fejezet Büntető határozatok
- ²⁸ 1881:39. tc. IV. fejezet A műemlékek országos bizottságáról
- ²⁹ Korek József: i. m., 98. p.
- ³⁰ A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelőségét 1897-ben, Wlassics Gyula minisztersége alatt, a VKM kezdeményezésére hozták létre (VKM 79.458 számú rendelete a működését tartalmazó alapszabály). A testület szakmai segítséget nyújtott a múzeumi anyag gyűjtésében és különböző gyűjtemények felállításában, módszertani kiadványokat jelentett meg és tanfolyamokat rendezett. Megindult a „múzeumi szakemberek” képzése.
- ³¹ Korek József: i. m., 102. p.
- ³² A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelőségének működésképtelenségét a klebelsbergi kultuszárca is elismerte, s ezt írásba is foglalta az 1929:11. törvény-cikkben: „...a tudományos és népművelő intézmények felügyeletének adminisztratív egybekapcsolása volt egyik oka a korábbi Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége életképtelenségének.” Később Hóman Bálint is bírálta, hogy az eredeti koncepcióval ellentétben a Főfelügyelőség nem működött együtt a Nemzeti Múzeummal.
- ³³ *Művelődéstörténet II. Tanulmányok és kronológia a magyar nép művelődésének, életmódjának és mentalitásának történetéből.* Szerk. B. Gelencsér Katalin (Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 2002, 696. p.)
- ³⁴ Hajdu Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom* (Kossuth könyvkiadó, Budapest, 1968, 292–296. p.)
- ³⁵ Gerelyes Ede: *A magyar műzeumügy a két forradalom időszakaiban* (1918–1919) (Budapest, 1967, 17. p.). Csak a Tanácsköztársaság idejére szűnt meg, utána 1922-ig létezett.
- ³⁶ *Vörös Újság*, 1919. márc. 28.
- ³⁷ További tagok: Leszner Manó építész; Berény Róbert festő; Kozma Lajos iparművész; Ferenczi Béni szobrász; Wilde Lajos művészettörténész.
- ³⁸ Régiségtár, Középkori és újkori művelődéstörténeti gyűjtemény, Történelmi képcsarnok metszet- és rajzgyűjtemény, Éremtár, Központi igazgatás.
- ³⁹ Gerelyes Ede: i. m., 27. p.
- ⁴⁰ Uo., 29. p.
- ⁴¹ „A Forradalmi Kormányzótanács a kommunista proletármúzeumot létesítő határozatával, még április 18-án szakemberekből álló direktóriumot alakított, amelynek kötelességévé tette a múzeum haladéktalanul való megszervezését, a gyűjtés munkálatainak gyors megindítását.” „A múzeum, amely kezdetben a külügyi népbiztosság egyik termében volt, átköltözött már végleges helyére, a Reviczky-utca és Baross-utca sarkán lévő Wenckheim-palotába...” (*Népszava*, 1919. május 29.). Az 1910-es években az SZDP vezetőségében már felmerült a múzeumalapítási terv, mert a munkásosztály és a parasztság történetére vonatkozó anyagot nem gyűjtöttek. A Kommunista Proletármúzeumot a Tanácsköztársaság bukása után feldúlták, irattárának és gyűjteményeinek töredéke maradt fenn, ezek nagy része 1945-ben az Országos Széchényi Könyvtárban, illetve 1956-ban az Országos Levéltárban pusztult el. Lásd: Gerelyes Ede: *Kommunista Proletár Múzeum 1919-ben*. In: *Legújabbkori Történeti Múzeum Évkönyve* (Budapest, 1959, 16–19. p.)
- ⁴² Gerelyes Ede: i. m., 42–43. p.
- ⁴³ Ez a fogalom akkor még nem létezett: „gyűjtők által megőrzésre elhelyezett tárgyak”. Gerelyes Ede: i. m., 39. p.
- ⁴⁴ Gerelyes Ede: i. m., 40. p.
- ⁴⁵ „A képeket tegnap kezdték átszállítani a Szépművészeti Múzeumból a Műcsarnokba, a hol már a jövő héten megnyílik az első kiállítás. Számokról beszélni ma még nem lehet, de több mint ezer kép fog bemutatásra kerülni. Minden proletár ingyen megnézheti, de a burzsoáziát sem zárják ki a műélvezetből.” (*Az Est*, 1919. ápr. 6.)
- ⁴⁶ *A Budai Naplónak* a cenzúra által törölt cikke: *Tudósüldözés*. (1920. június 26.). Lásd: Gerelyes Ede: i. m., 364. p.
- ⁴⁷ Gróf Klebelsberg Kuno 1922–1931 között töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot.
- ⁴⁸ Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa 1922. évi november 18-i alakuló ülésén mondott elnöki beszéd. In: Gróf Klebelsberg Kuno: *Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916–1926* (Budapest, Athenaeum, 1927, 125. p.)
- ⁴⁹ A Magyar Történelmi Társulat közgyűlésein tartott elnöki megnyitóbeszéd. 1917. április 26. In: Gróf Klebelsberg Kuno: i. m., 11. p.
- ⁵⁰ Indoklás a »nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetük minősítéséről« szóló törvényjavaslathoz, 1922. július 26. In: Gróf Klebelsberg Kuno: i. m., 92. p.
- ⁵¹ 1922:19. tc. nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről. A törvényt kiegészíti az 1923:1. tc. a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról. A tc. kimondja: 2. § Az Akadémia állandó alkalmazottainak a Gyűjteményegyetem személyzetének összlétszámába való felvétele és 3. § Az Akadémia részvétele a Gyűjteményegyetem Tanácsában.
- ⁵² Később több intézmény központosított szerve lett: Csillagvizsgáló, Tihanyi Biológiai Intézet, Pedagógiai Könyvtár, Föld-rengészjelző Intézet, később a Magyar Történeti Intézet és a külföldi Collegium Hungaricumok. A Tanács tagságának létszáma az intézmények csatlakozásával arányosan bővült.
- ⁵³ Az 1920-as évek végén a VKM III/a ügyosztályába tartozott a műemlékvédelem, a III/b ügyosztályba a Gyűjteményegyetem és a vidéki közgyűjtemények. In: T. Kiss Tamás: *A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867–1993)* (Budapest, 1993, 86. p.)
- ⁵⁴ A tanács hatáskörébe tartozott többek közt: jelölte az intézetek tudományos és közigazgatási tisztviselőit és a tudományos segéd-személyzet tagjait, megállapította az intézetek gyűjtési körét, megállapította az ásatások, továbbá a természettudományi és néprajzi gyűjtések rendszeres tervét és gondoskodott a program fokozatos végrehajtásáról, a fennhatósága alatt álló nagy közgyűjtemények számára a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával szervezeti és ügyviteli szabályrendeleteket alkotott, tárgyalta az intézetek vezetősége által összeállított költségvetéseket és zárószámadásokat, s ezekről jelentést tett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Képviselte az önkormányzati testet és nevében jogügyleteket kötött.
- ⁵⁵ 1922:19. törvénycikk nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről 4.§
- ⁵⁶ Uo., 6.§
- ⁵⁷ Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa 1922. évi november 18-i alakuló ülésén mondott elnöki beszéd. In: Gróf Klebelsberg Kuno: i. m., 125. p.)
- ⁵⁸ Uo., 127. p.

- ⁵⁹ Elnöki beszéd a Magyar Természet-, Orvos-, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus 1926. január 3-án tartott ünnepélyes megnyitói ülésén. In: Gróf Klebelsberg Kuno: i. m., 153. p.
- ⁶⁰ Korek József: i. m., 107. p.
- ⁶¹ „...taktikai okokból megtámadták a Gyűjteményegyetemet, mint egyik koncepciómat és úgy iparkodtak beállítani a dolgot, mintha ez sérelem lenne a nagy közgyűjteményekre. Mintha bizony sérelem lenne az, ha az ember valakinek autonómiát ad és ha a miniszter lemond arról a jogáról, hogy sok folyó ügyben maga intézkedhessék.” A vallás- és közoktatásiügyi tárca költségvetése alkalmából 1925. február 20. tartott beszéd. A kultusztárca programja. In: Gróf Klebelsberg Kuno: i. m., 526. p.
- ⁶² Tökécszi László: *Az országos magyar gyűjteményegyetem létrejötte és működési céljai*. In: Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete. Szerk. Klebelsberg Éva (Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány, Budapest, 1994, 38. p.)
- ⁶³ A törvény, amellyel, hogy szigorúan jár el a kulturális javak veszélyeztetése esetén, nagy teret biztosít a tulajdonosnak gyűjteménye visszaszerzésére. A tulajdonos tulajdonjoga semmilyen esetben sem sérül. (1929:11. tc. I. fejezet 7. §)
- ⁶⁴ A törvény magyarázata szerint a gyűjtemények fenntartása mindig a tulajdonos (fenntartó) feladata, a közérdekből szükséges tevékenység (ásatás, gyűjtőút, kiadványok, kiállítások, közművelődés) állami feladat volt.
- ⁶⁵ „A találat és a rejtő dolog tulajdonosát kártalanításként egyenlő arányban együttvéve a lelet értékének kétharmada illeti meg.” (1929:11. tc. III. fejezet 21. §)
- ⁶⁶ A törvény magyarázata szerint az eladáshoz, a kivitelhez, a nyilvántartáshoz és a büntető rendelkezésekhez olasz, osztrák és porosz mintákat használtak (Legge No. 364/1909; az osztrák Denkmalschutzgesetz; az 1923. évi Ausfuhrverbotgesetz; a porosz Gesetzentwurf zum Schutze der Denkmale). Ezekhez az államokhoz képest több éves lemaradásunk volt a törvényi szabályozásban.
- ⁶⁷ Az egyházi tulajdonban lévő ingóságokat is össze kellett írni, listájukat beküldeni.
- ⁶⁸ 1929:11. tc. VI. fejezet
- ⁶⁹ Pontosabban ennek alapjait, lehetőségét teremtette meg.
- ⁷⁰ Tökécszi László: i. m., 39. p.
- ⁷¹ T. Kiss Tamás: *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években* (Budapest, 1998, 14. p.)
- ⁷² Korek József: i. m., 111. p.
- ⁷³ A kor felfogása szerint a szorosan vett népművelő intézmények nem tekinthetők a törvényben körülírt közgyűjteménynek.
- ⁷⁴ *A magyar tudományosság jövője* (1920). Lásd: Hóman Bálint: *Művelődéspolitikai* (Budapest, 1938, 72. p.)
- ⁷⁵ Ujvári Gábor: *Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája*. In: *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században*. Tanulmányok (Pannónia, Pécs, 2003, 89–95. p.)

- ⁷⁶ *Múzeumok és könyvtárak* (1927). Hóman Bálint: i. m., 352–401. p.
- ⁷⁷ A Magyar Nemzeti Múzeum önkormányzati szervezetébe tartozott a Magyar Királyi Országos Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum, a Magyar Történeti Múzeum, az Országos Természettudományi Múzeum és a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége. 1934:8. tc. a Magyar Nemzeti Múzeumról: 3. § Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem neve Magyar Nemzeti Múzeummá változott, amely természetesen nem magát a múzeumot jelentette (amelyet akkor Magyar Történeti Múzeumnak hívtak), hanem magát a szervezetet.
- ⁷⁸ A Magyar Történeti Múzeumban sokáig nem volt állandó kiállítás, egy 1914-ben megkezdett kiállítás felállítására 1925-ig húzódtott, a látogatószám siralmas képet mutatott.
- ⁷⁹ Korek József: i. m., 107. p. Korek József a korszakot a szocialista történetírásnak megfelelően rendkívül sötéten ábrázolja. „Rövidlátó kultúrpolitikának” „visszalépésnek” nevezi a múzeumi területen tett intézkedéseket a Tanácsköztársaság programjához képest. Pedig a két világháború közötti rendszer nevelte ki azokat a fiatalokat, akik 1949-ben megteremtették Magyarországon a modern muzeológiát. A fejlődés nem állt meg, csupán lelassult, a szakutad, szakértelem jelen volt, de kellő pénzbeli ráfordítás nélkül.
- ⁸⁰ A Szociáldemokrata Párt programja. 1945. augusztus 20. In: *Magyarországi pártprogramok 1944–1988* (ELTE–Eötvös Kiadó, Budapest, 2004, 52. p.)
- ⁸¹ A Nemzeti Parasztpárt programja. 1945. szeptember 1. In: *Magyarországi pártprogramok 1944–1988*, 66. p.
- ⁸² Ständeisky Éva: *Kultúra és politika Magyarországon 1945–56*. In: *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században*, 124. p.
- ⁸³ Uo., 125. p.: Munkás Kultúrszövetség, Magyar Népi Művelődési Intézet, Magyar Művészeti Tanács.
- ⁸⁴ T. Kiss Tamás: *A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867–1993)*. (Budapest, 1993. 91. p.)
- ⁸⁵ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) XIX-I-1-h 33. d.
- ⁸⁶ *A magyar állam szervei 1944–1950*. II. k. 681–682. p.
- ⁸⁷ Költségvetésük a vármegyei, városi autonómiákba volt beágyazva.
- ⁸⁸ MOL XIX-I-19-c 6. d. Múzeumok és Műemlékek Országos Központ beszámoló az elvégzett munkáról. 1951. május 30.
- ⁸⁹ Fejős Imre–Korek József: i. m., 32–35. p.
- ⁹⁰ *Budapest múzeumai* (Corvina Kiadó, Budapest, 1984, 40. p.)
- ⁹¹ A Közlekedési Múzeumban 1951-ben indult meg az anyag számbavétele. A Mezőgazdasági Múzeum újjáépítése 1949-ben kezdődött.
- ⁹² *Budapest múzeumai* (Corvina Kiadó, Budapest, 1969, 20. p.)
- ⁹³ *Magyar múzeumok 1945–1955*. (Budapest, 1955, 1. p.)
- ⁹⁴ Korek József: *Gyűjtemények, múzeumok, muzeológia* (Tanácskönyvkiadó, Budapest, 1976, 80. p.)

A reformkorban fellépő új politikusi és alapvetően jogászai műveltségű nemzedék létfontosságúnak tartotta a magyar társadalom és állam, s benne az igazságszolgáltatás megújítását.

Az ország társadalmi és rendi szempontok szerint elavult, s területileg is tagolt jogszolgáltatásáról lesújtó képet festett a kortárs, a centralisták meghatározó egyénisége, báró Eötvös József 1844-ben megjelent *Reform* című tanulmányában. Mint írta, „nem ismerék Európában országot, hol a bírói hatóság ennyire céliránytalanul lenne elrendezve, mint nálunk. Határtalan lassúság, s hallatlan elhamarkodás; a bírónak attól, ki által választott vagy kineveztetett, füg-

Nánási László

Az államügyészség gondolatának megjelenése a reformkorban

gése; függetlensége a törvények irányában; egyrészt a bírói szokás vak követése, úgy, hogy ellenében világos törvényekre is hasztalan hivatkozunk; másrészt min-

den bírói szokás hiánya, úgyhogy ugyanazon egy tárgyban nemcsak különböző, hanem ugyanazon bíróság is egészen különbözőleg ítél. Az egyes bíróságok hatásköre iránti összeütközések, stb. szóval, alig léteznek, alig képzelhető oly hiány, melyet törvénykezésünk körében elő ne mutathatnánk”.

Megállapítása szerint a legfőbb hiba, hogy „a bíraskodási s közigazgatási tárgyak egymástól elkülönítve nincsenek. Ez összezavarásnak – melyet az udvari kancelláriától a szolgabírói hivatalig országunk minden hatóságainál találunk – egyik főoka megyei szervezetünkben fekszik. Miután alkotmányunk egyedüli garanciája megyéinkben kerestetik, természetes, hogy közéletünk minden ága a megyéhez vezetettik vissza, s ugyanazon testületek bíznak meg egyszerűs mind bíraskodással is, melyek követet választva s utasítást adva törvényhozásunkba oly nagy befolyást bírnak, melyektől az egész közigazgatás függ”.¹

A magyarországi jogszolgáltatás így éles ellentétben állt az Európaszerte kialakuló, a feudális kereteket Nyugaton már szétfeszítő polgári ideológiával, amely új rendet: központosított államapparátust, az államhatalmi ágak szétválasztását, világosan áttekinthető hivatalszervezetet, megbízható igazságszolgáltatást, az állampolgári jogegyenlőségen alapuló, egységes, kodifikált jogrendszert kívánt.²

„Hazánk nem maradhat jelen helyzetében” – szögezte le művében Eötvös, s hozzá hasonlóan a reformnemesség. Az ország átalakítására tudatosan készült e nemzedék. Megállapításait, törekvéseit tapasztalataik, olvasmányaik és úti élményeik alapján alakították ki. Felismerték, hogy parancsoló szükség a polgári állam intézményeinek bevezetése. De ezeket nem elég elvileg megismerni, hanem működésükben, hétköznapijaikban a helyszínen kell látni és megtapasztalni.

Mivel alapvető kérdésnek tartották az elavult jogrendszer felváltását a polgári állam jogával, így különös

Bárány Eötvös József

Szemere Bertalan

Tóth Lőrinc

figyelmet fordítottak a nyugat-európai megoldásokra és az ottani igazságszolgáltatásra. A reformkorban – majd az 1848–1849-es forradalomban – fontos szerepet játszó fiatal politikusok nyugat-európai útjaikon gyűjtötték az ismereteket, tapasztalatokat, annak érdekében, hogy azokat a haza javára kamatoztassák.

A kontinens vezető állama, Franciaország volt számukra a mérce, hiszen ott a nagy polgári forradalom és az azt követő kodifikációk eredményeként egész Európa számára modellként szereplő igazságszolgáltatási szervezet, valamint anyagi és eljárási jogi kódexek jöttek létre. Nagy figyelmet fordítottak a feudális formák között polgárosult Angliára is. Utóbbiról azt tartották, hogy „a magyar polgári alkotmány és egyéb intézmények a britekéihez igen hasonlatos”, s így hasznos tapasztalatokat adhat az átalakításhoz.³

A reformkor gazdag utazási irodalmában ezért felbukkantak a polgári igazságszolgáltatási szervezetek, így az – állampolgári jogok egyik legfőbb biztosítékának tekintett – esküdtbíráskodással, a humanizált büntetések végrehajtásával, valamint a kor vezéreszméjeként szereplő vádelvű eljárás letéteményesével, az államügyességgel kapcsolatos tudósítások is.⁴

Szemere Bertalan 1840-ben kiadott és hatalmas sikert aratott nyugat-európai útinaplójában részletesen beszámolt a francia igazságszolgáltatásról szerzett élményeiről is. Megállapítása szerint „nincs nagy ország, a világ egy részében sincs, hol a közigazgatás általában, s különösen az igazságszolgáltatás oly könnyű, tiszta, szabatos és sikerre számított szerkezettel bírma, mint Franciaországban”. Naplójában tudósított a párizsi tárgyalótermekben szerzett tapasztalatairól és az államügyeszek feladatairól is. Mint írta, „a királyi közügyvéd [...] a társaság orgánuma, melynek nevében köteleztetik a gyöngéket, milyenek az asszonyok s kiskorúak, pártolni, a közönséges érdekeket az egyesek törekvései ellen védeni, a bűnöket és vétket fényre hozni, törvényesen üldözni s meglakoltatni”.⁵

A modernizációt jelentő centralizmus következetes képviselője, Irinyi József úti tapasztalatai nyomán írt, s 1846-ban kiadott jegyzeteiben határozottan leszögezte, hogy a törvénykezésnek is „a ministeriumban kell összpontosulni”. Kijelentette, hogy állami igazságszolgáltatás esetén a „bírákat sem a megye, hanem a ministerium által tartom kinevezendőknék, [...] mivel csak köz és nem helyhatósági igazság és törvényesség van, s ennek a központból kell erednie”.⁶

A későbbi évtizedekben fényes bírói pályát befutó Tóth Lőrinc 1844–1846-ban megjelent *Úti tárcza* című sorozatában élményei alapján leírta és értékelte az egyes német államok, továbbá a holland, angol, francia törvénykezés megoldásait. A kor szellemének megfelelően a büntető igazságszolgáltatás központi elemének az esküdtbíráskodást tekintette, mivel „főképpen pártkérdéseknél s politikai bűnök-nél a legfőbb biztosíték önkényes elítélés ellen; ebben fekszik a polgárok megnyugtatója, hogy tulajdonuk, szabadságuk, s életük kellőképp védve van”. E rendszerben az állam nevében eljáró „status-ügyész” feladata, hogy „törvényes büntetést” kérjen az „eskütszék által elismert bűnre a törvény illető cikkelyét alkalmazván”. Művében a francia államügyészség felépítését is ismertette.⁷

A kialakuló hazai tudományos sajtó is nagy teret szentelt a nyugat-európai megoldások ismertetésének, részint önálló tanulmányokkal, másrészt külföldi kiadványokról szóló tudósításokkal.⁸

Egy, a francia esküdszéket ismertető írás megállapította, hogy „korunk műveltségének” (vagyis a vádelvnek) „megfelelőben minden törvényhatóságban a vétkes törvényes idézésűl, rendes és nyilvános vádtevők, statusügyvédek kötelezettek a vádtevői eljárásra és az előleges vizsgálatra”.⁹

A reformkor politikai viszonyai az 1839–1840-es országgyűlésen kínáltak lehetőséget a magyar büntető jogrendszer megújításának felvetésére. A hazai jogszolgáltatásban uralkodó zűrzavar megszüntetésére, az akkori kormányzat által indított politikai perekből is ösztönözve, több vármegye is utasításba adta követeléseket, hogy szorgalmazza az egységes, modern büntetőkódex megalkotását. Az országgyűlés ennek érdekében felirattal fordult az uralkodóhoz, arra hivatkozva, hogy a hazai börtönök és a rabkezelés sokfélesége, az ugyanazon bűn eltérő megítélése miatt lehetetlen az igazság alkalmazása; ezért büntetőkódex kidolgozása és megfelelő börtönrendszer kialakítása céljából egy választmány kiküldését kérték a rendek.¹⁰

A felirat nyomán született 1840:5. tc. ki is rendelte a választmányt azzal a céllal, hogy a legközelebbi országgyűlés számára a külföldi tapasztalatokra figyelemmel készítsen tervet a célszerű büntető- és javítórendszer iránt.

E törvény megszületése után a kibontakozó modern

Szalay László

magyar jogtudomány kimagasló alkotásaként jelent meg a reformkor politikai, jogi küzdelmeinek jeles alakja, Szalay László által írt és 1841-ben kiadott *A büntető eljárásról különös tekintettel az eskütszékekre* című monográfia, mint a kodifikáció irányát alapvetően meghatározó munka.¹¹

A mű alaptétele, hogy a bűncselekmény elkövetésével a közösség egészét éri sérelem, így az azt képviselő „status kötelességében és érdekében áll a törvénybontókat kinyomozni, s hogy a vétkesek büntetése vagy büntetlenül maradása nem függhet az egyesek önkényétől”, ezért közbírói eljárásra van szükség. Szalay ezzel el is vetette az

Angliában szokásos magánvádli rendszert.

A szerző megállapítása szerint Magyarországon is létezett csírája a vádhatóságnak a vármegyék által választott tisztí ügyészek személyében, de belőlük „jelesebb vádoló rendszer nem keletkezett”.

Szalay felvázolta a külföldi utazásai során megismert megoldásokat, köztük különös súllyal a francia államügyészség intézményét, mint a „központosítás szellemében” tevékenykedő napóleoni jogalkotás eredményét. Eszerint a vádhatóság a kormány szerveként működő, az igazságügy-miniszter irányítása alatt álló hierarchikus szervezet, amelynek „kötelességében áll: minden büntettet, vétséget és áthágást kinyomozni, és törvény elébe idézni”. A vádoló hatóságot meg kell hallgatni minden bűnügyben, s az ő feladata az ítéletek végrehajtása is, így „tetemes hatalommal” bíró tényezője a büntető jogszolgáltatásnak.

A szerző érzékelte annak veszélyét, ha az államügyészség „minden tagjai a végrehajtó kormány által neveztetnek ki, s ennek kénye szerint mozdíthatnak el hivatalaikból”. Mint írta, ezért „nem hiányoznak, kik főleg oldaltekintettel a politikai vétségekre, a vádoló hatóságot jelen szerkezetében a polgári szabadságra nézve veszedelmesnek tartják”. Ennek elismerése mellett azonban követelménynek tartotta, hogy „a statusügyvédség valóságos hatalommal is bírjon” a büntetőjog feladata, „a közrend megőrzése” érdekében. Az államügyészség ellensúlya pedig „más alkotmányos erő”, a „kormánytól független s elmozdíthatatlan bíróság”.

Szalay László művében kifejezetten nem foglalt ugyan állást abban, hogy milyen vádhatóság szerveztesse Magyarországon, de mint a centralizmus képviselője, az általa ismertetett francia államügyészséget tekintette irányadónak.

A tudományon túl a kodifikáció politikai megalapozását adta, hogy a municipiumok jelentős része az 1841–1842-ben tartott közgyűléseiken a polgári jogelveknek megfelelő utasítást adott országgyűlési követi számára a kidolgozandó törvényjavaslatokat illetően. A kezdeményezés Szatmár vármegyéből indult, amelynek követutatisítása szerint cél a „büntető-törvénykönyv új szerkezete, esküdtszék föllállítása, a faggató per megszüntetése, a vádper behozatala”.¹²

A tervezetek elkészítésére létrehozott választmány 1841 decembere és 1843 márciusa között végezte munkáját. Ennek eredményeként a teljesen megújított magyar büntetőjog három kódexének, a büntető törvénykönyvnek, az eljárási, továbbá a börtönügyi törvénynek a javaslati készületek el. A választmány liberális és konzervatív tagjai éles vitákat folytattak a kialakítandó szabályozást illetően.

A – korábban Zala vármegye tiszteletbeli ügyészeként is tevékenykedő – Deák Ferenc vezette liberálisok több kérdésben különvéleményt fogalmaztak meg, amelyek alapvetően eltértek a többségi állásponttól. Az ellentétek csomópontját az esküdt-bíráskodás kérdése jelentette. Ez annyira megosztotta a választmányt, hogy az azt elvető, többségi véleményt tükröző javaslattal szemben, az 1843 novembere és 1844 januárja között az országgyűlés alsótábláján folytatott viták eredményeként a liberálisok korábbi különvéleményeik alapján egy saját elképzelést is kidolgoztak.

A választmány első ülésein az egyes kódexek felépítésének alapelveiről határozott. Mivel a hazai büntetőeljárást – legalábbis a nemesek ellenit – vádelvűnek tekintették, így nem okozott vitát annak elfogadása, hogy az „eljárásnak a vádoló rendszer elvei szerint kell szerkeszteni”.¹³

A vád hatóságai és eljárási jogosítványai azonosak voltak az I. és az esküdtszéki (II.) javaslatban, mivel e kérdésekben a két tábor egyetértett. Ennek megfelelően mindkét javaslat 3. §-a szerint „büntető keresetet csak a közbíró indíthat”.¹⁴

Az, hogy „ki teljesítse a közbíró tisztjét”, szintén nem váltott ki vitát, mivel a fennálló állapot, „az illető fiscális” mellett tette le voksát a választmány.¹⁵

Ez annak a hagyományos közjogi szempontnak az érvényesülését jelentette, amely szerint a fennálló államszerkezetben Magyarország Habsburg Birodalmon belüli különállásának és alkotmányos kormányzásának legfőbb letéteményese a municipium, a nemesi vármegye.

Ezt a nézetet szemléletesen fejezi ki a reformkor meghatározó politikusának, a büntető kodifikációs munkálatokban is főszerepet vivő Deák Ferencnek egy korábbi országgyűlési felszólalása. Eszerint „házánk alkotmányos lételének egyik fő kincse [...] a megyei municipium, hol nemcsak a közigazgatás minden tárgyai, a törvények teljesítése s minden önkényes

sértéstől megóvása, de maga a törvényhozás is a nemzet törvényesen egybegyűlő tagjainak szabad tanácskozása alá tartozik. Ezen municipiumok állanak őrt dönthetetlen morális erővel alkotmányunkért, innen forrásznak, s ide térnek vissza gyakorlatilag a nemzetnek minden jussai, s törvényhozási hatóságunk is innen ered, ezen alapul”.¹⁶

Ebből következett, hogy a saját felelős kormánnyal nem rendelkező Magyarországon az igazságszolgáltatás államosítása – s a központi hatalom szerveként működő államügyészség létrehozása – fel sem merülhetett.

Így mindkét javaslat az első fokú bíráskodást a kialakult gyakorlatnak megfelelő formájában kívánta fenntartani: a 8. §-ok szerint a büntető hatóság a vármegyét, kiváltságos kerületeket és meghatározott városokat illette volna. Ebből következett a magán bíráskodás szerveinek, az úriszékeknek a megszűnése.

A javaslatok a másik alapvető kérdésről, a bíráskodás és a közigazgatás elválasztásáról nem szóltak. E vonatkozásban a diétán a törvényhatóságok egy részére kidolgozott, de végül el nem fogadott törvényjavaslatok tartalmaztak rendelkezést: így a királyi városokról szóló javaslat 317. §-a szerint „a bíráskodás minden városban a közigazgatástól egészen elválasztandó; a bírák a törvényszékeken kívül semmi más közigazgatási ügyekben részt nem vehetnek”. Ugyanígy rendelkezett a kiváltságos Hajdúkerület belső szerkezetét tárgyaló javaslat 115. §-a is.¹⁷

A korábbi elvi döntésnek megfelelően mindkét javaslat (29. illetve 24. §) szerint a „közbírási kötelessége” az „illető törvényhatóság tisztí ügyészi hivatalát illeti”.

Az I. javaslat 52. §-a szerint a gyakorlat továbbélését jelentette az is, hogy a tervezett büntető törvénykönyvben már pontosan meghatározott négy bűncselekmény – felségsértés, hűtlenség, pénzhamisítás és a király személye elleni sértő kifejezések használata – esetén első fokú bíróságként továbbra is a Királyi Tábla járt volna el. Mellette, a hagyományoknak megfelelően, a 29. § szerint a királyi ügyek igazgatója, mint a „szent korona ügyvéde” látta volna el a közbírói feladatokat.

Ezt a hatáskört viszont csökkenteni kívánta a liberálisok „a pénzhamisítás eseteinek bírósága iránti” különvéleménye. Eszerint a korábbi gyakorlattal szemben a büntető törvénykönyv (Btk.) javaslata a hűtlenség esetei közül kiemelte és külön szankcionálta a pénzhamisítást, így „elenyészik tehát azon ok, melly miatt annak megítélését az illető közbíróhatóságok bíráskodásától elvonva, egyenesen a Királyi Táblára bízta eddig a törvény”.¹⁸

Ennek nyomán, az alsótáblai vita eredményeként megszületett határozat megállapította, mivel „az orsz. Választmány megyei bíróság elébe tartozandónak vélte a hamis papírpénz készítését, s nincs ok, hogy a bíráskodás alól kivéssék az ércpénzek hamisítása, mi könnyebben fölfedezhető, a közbírási is következetesen csak azon hatóság ügyvédére bízathatik, melyet a bíráskodás joga illet”.¹⁹

A II. javaslat 52. §-a szerint viszont minden bűncselekmény felett az illetékes törvényhatóság „ítélő eskütszéke” járt volna el, megszüntetve így az állami bírósággént működő Királyi Táblának az állam és uralkodó elleni bűncselekmények elbírálására irányuló hatáskörét. (A Deák által szorgalmazott különvélemény e bűncselekményekre eredetileg az országgyűlés tagjaiból alakított különbíróságot javasolt felállítani.²⁰) Ezen javaslat 111. §-a annyiban különböztette meg a felségsértést, hűtlenséget és a király személye elleni sértő kifejezéseket, hogy esetükben továbbra is a „szent korona ügyvéde” járt volna el közzvádlóként.

A javaslatok (30, 25. §) az addigi szabályozatlansággal szemben a közzvádlói tiszt betöltését pontos kvalifikációhoz kötötték: betöltött 24. életév, ügyvédi vizsga és a Királyi Tábla (I. javaslat), illetve az ún. főigazítószerk (mint az esküdszerki javaslat 87. §-a szerint felállítandó országos bíróság) előtt tett büntetőeljárás vizsga, továbbá a magánpraxis tilalmának megkövetelése. Az állampolgári egyenlőség eszméjét kívánta szolgálni az az előírás, miszerint a tisztet „polgári jogállásra tekintet nélkül” be lehet tölteni.

Az elképzelések szerint a közzvádlók – az addigiaknak megfelelően, meghatározott időszakra szólóan – a törvényhatóságban közgyűlési választással nyernék el tisztüket. A javaslatok viszont semmit nem szóltak a kormányzat büntetőjogi képviselőjének, a Szent Korona ügyésze tisztségének elnyeréséről, mivel ez a királyi ügyek igazgatója kinevezését, vagyis az uralkodó jogkörét érintette volna.

* * *

A kodifikáció ügye országos érdeklődés mellett zajlott, s a nyilvánosságot kapott javaslatokra észrevételek is születtek. Így a kor egyik népszerű folyóiratában, a *Századunkban* figyelemre méltó elképzeléseket és megállapításokat tett Kolosváry Miklós – „Győr ’s több Vármegye táblabírája” – a közzvádlókat illetően.

A szerző szerint az ügyész feladata „a bűn esetét felfedezni, kikeresni, a vétkeseket befogatni vagy a törvények szerint a bírák elibe állítani, őket vádolni, meg-ítéltetni. A királytól rendeltetvén, fizettetvén, polgártársaitól úgy mint a bírától is független lévén, részrehajlás nélkül teljesíti hivatalát”.

Annak helyeslése mellett, hogy a közzvádló továbbra is a municipium keretében működjön, elképzelhetőnek tartotta, hogy őket „a főispány befolyásával a kormány nevezze, de hat évek után vagy más hivattal lássa el, vagy más megyébe tegye által. Ha hivatalával visszaélne, mindenki vádolhassa őt s az esküdti szék ítélete alól semminemű hatalom el ne vonhassa. Ezt két okból vagyok bátor javasolni: a kormány kinevezését azért, hogy emberi tekintést, polgári összeköttetést, megyei szabad választási tartalomért a bűn büntetlen ne maradjon; az elmozdítást azért, hogy hatalmát körén túl ne terjeszthesse, s pártokat ne szerezhessen magának a megyében. Az ellen fenhagyott vád s azt követő büntetés pedig a vétkes cselekedettől visszatartóztassa”.

A tanulmány rögzítette az eljárással és a közzvádló működésével kapcsolatos azon alapvető követelményt is, miszerint „a vádnak világosnak, értelmesnek, körülírttnak, a törvényekben gyökerezettnek kell lenni, hogy a vádlott tudja magát a vád ellen menteni, s ne legyen kénytelen egyéb cselekedeteinek okát adni”.²¹

A tiszt elnyerésének kérdése az alsótáblai vita előkészítése során, a II. javaslat tárgyalásakor az egyik kerületi ülésen is felbukkant. Egy követi hozzászólás szerint a „közzvádlók korlátlan kinevezési jogát a fejedelemnek” kellene gyakorolni, hiszen a központi hatalom esetleges túlkapásával szemben az esküdszerk biztosítékot képez.²²

A közzvádlókat illetően egyébként érdemi vita nem volt a javaslat alsótáblai tárgyalása során. Az eljáró elnök meleg szavakkal méltatta e szerepkört. Kijelentése szerint „én a közzvádlót egy oly morális személynek veszem, kinek minden elfogultság és pénz, személy érdeken kívül egyedüli kötelessége az igazságnak kipuhatólása [...] Ő a status érdekét védi, minél fogva a polgárokat békében, csendességben kell tartani; ki bünt követ el az, midőn magasabb szempontból véve a polgári rendet, leggyakoribb esetekben egyes embereket is sért meg, s mivel e kettőt egymástól elválasztani nem lehet, – ezen egyes emberek megsértését is védi a közzvádló”.²³

A közzvádló feladatait gyakorlatilag ugyanúgy jelölte ki mindkét javaslat: az eljárás a bíró által teljesítendő vizsgálattal indul, amely a tényállás megállapítását, a tettes felfedezését és a bizonyítás előkészítését célozza, annak érdekében, hogy a perbefogó szék (I. javaslat), illetve a vádesküdszerk (II. javaslat) dönthessen az eljárás megalapozottságáról. A vizsgálat során a bírónak rendszeresen értesítenie kell a közzvádlót az eljárás során történetekről, az eljárási cselekményekről.

A vizsgálat befejeződésével a közzvádló kapja meg az iratokat, annak érdekében, hogy a vádlott perbefogása vagy felmentése iránt írásban nyilatkozzon a bírói fórum előtt.

Ha a bírósági döntés amellezt szól, hogy megalapozottan vethető fel az eljárás alá vont felelőssége, akkor a közzvádló elkészíti vádlevelét, amely a bűncselekmény tényállását, törvény szerinti minősülését, s a vádat támogató bizonyítási eszközök megjelölését tartalmazza. Az elkészült vádlevellel egy példányát a vádlott részére kell kézbesíteni.

A javaslatok így eleget tettek a vádelv követelményének, vagyis pontosan meghatározott, a vádlott által előzetesen tudható, s így kivédhető tényállás felrovását követelték meg az eljárásban.

Az ítélobíróági eljárásban a közzvádlónak a fél szerepét szánták a kodifikátorok; mindkét javaslat szerint az elnök feladata a pervezetesen túlmenően a terhelő és mentő körülmények megállapításáról való gondoskodás. A II. javaslat 309. §-ának szemléletes megfogalmazása szerint „kötelessége mindent elkövetni, mit az igazság kivilágglására szükségesnek vél”.

A nyilvánosság előtt folyó tárgyalás megkezdésekor – miután a bíróság jegyzője a vádlevelet felolvasta – „a

közzvándló a vád tárgyát élő szóval kifejti, az illető bizonyosságokat előadja”, majd a tanúk jegyzékét átadja a jegyzőnek (I/312. §; II/321. §). A tárgyalás során az elnök, a bírák és az esküdtek mellett a közzvándlót is megillette a közvetlen kérdés jog a kihallgatottakhoz (I/321. §, II/330. §). A bizonyítás befejeztével elhangzó perbeszédében „a közzvándló keresetének támogatására szolgál minden bizonyosságot elősoroz”, s „a törvény értelmében ítéletet kér” (I/346. §, II/353. §).

A II. javaslat 384. §-a szerint, ha az esküdtszék szerint bűnös a vádlott, akkor az ezt kihirdető határozatot követően a közzvándló nyilatkozik a „törvény mikénti alkalmazása iránt”. Ha a sértett nem kért keresetet kára megtérítésére, akkor a közzvándló erre is nyilatkozhatott volna.

A javaslatok szerint az ítélet kihirdetését követően a közzvándló és a vádlott élhetett volna jogorvoslattal (I/403. §, II/397. §), mind anyagi, mind eljárási jogi okból.

Az I. javaslat 406. §-a meghatározott esetekben egyenesen kötelezte volna a közzvándlót a fellebbvitelre: ha indítványa ellenére a bíróság felmentette a vádlottat, öt évnél enyhébb büntetést szabott ki, illetve néhány bűncselekmény (pl. közpénztárak hűtlen kezelése) esetén.

A fellebbezett ügyekben a másodfokú eljárásokban ugyanakkor egyik javaslatban sem szerepelt semmilyen vádhatósági képviselő, ami egyenesen következett abból, hogy a politikai erők nem kívántak államügyész-

séget létrehozni, a választott tiszt ügyészeknek pedig a municipiumon kívül nem volt felettes hatóságuk.

Az országgyűlés alsótáblájának kerületi és országos ülései 1843. november 28. és 1844. augusztus 28. között tárgyalták, majd fogadták el az esküdtszéki javaslatot.

Az utóbbi napon jelent meg Szalay László cikke a *Pesti Hírlapban*. Megállapítása szerint „nem lehet nem sajnálnunk [...], hogy határozattá nem vált, egy időben az esküdtszékek behozatalával egy közzvándló-collegium alakítása, mely a *ministere public*, a *Staatsanwaltschaft* formáiban, a közállomány érdekében, mint a közállomány, nem mint egyes törvényhatóság képviselője követelje az igazság kiszolgáltatását a bűnösnek irányában”. Szalay leszögezte, hogy „a megválasztásuk után ismét és ismét tisztválasztás alá eső egyes közzvándlóknak sem méltóságot, sem függetlenséget, sem egységet nem lát”.²⁴

A későbbiekben a felsőtáblához átküldött törvényjavaslatot, néhány napi vita után, – noha itt is többen támogatták – a főrendek elvetették: az alsótáblához 1844. szeptember 18-án intézett üzenetük leszögezte, hogy „az esküdtszékek elfogadásához nem járulhatnak”.²⁵

Ezzel a döntéssel a kodifikáció elbukott, és a reformkorban már nem is került elő. A kérdések felvetésére néhány év múlva, 1848–1849-ben egy más történelmi helyzetben nyílt lehetőség, amikor megkezdődött a magyar állam polgári átalakítása, és új megoldások kimunkálására került sor a vádfunkció gyakorlatát illetően.²⁶

Jegyzetek

- ¹ Eötvös József: *Reform. In. Reform és hazafiság – Publicisztikai írások*. I. köt. (Budapest, 1978, 400–401. p.). A cikksorozat eredetileg a *Pesti Hírlapban* jelent meg 1844–1845-ben, majd kötetbe gyűjtve 1846-ban, Lipcsében.
- ² Varga Endre: *A királyi curia 1780–1850* (Budapest, 1974, 19. p.)
- ³ Csaplovics János *Angol- és Magyarországról* című, a Századunk 1840. évi 36–71. számaiban megjelent cikksorozatában részletes leírását adta az angol történelmi alkotmánynak, államberendezkedésnek és jogrendszernek.
- ⁴ Fenyő István: *A polgárosodás eszmevilága útirajzaikban 1848 előtt*. In: *Irodalomtörténeti tanulmányok* (1964, 5–6., 603–612. p.). A kor első nagyhatalmú írása Bölöni Farkas Sándor 1834-ben, Kolozsváron megjelent, *Utazás Észak-Amerikában* című műve volt, amely ismertette az USA államberendezkedését, jogi megoldásait. Lásd: Bölöni Farkas Sándor: *Napnyugati utazás – Napló*. Szerk. Maller Sándor (Budapest, 1984, 277–537. p.).
- ⁵ Szemere Bertalan: *Utazás külföldön* (Budapest, 1983, 147. p.)
- ⁶ Irinyi József: *Német-, Francia- és Angolországi úti jegyzetek*. 2. köt. (Halle, 1846, 28. p.; új kiad.: Budapest, 1998)
- ⁷ Tóth Lőrinc: *Úti tárcza* (Pest, 1844–1846, I. 86., 92., 94. p., VI. 64. p.)
- ⁸ Például: Toldy Ferenc: *A bűnhesztető rendszer az Egyesült Országokban* (Tudománytár, 1834, 4., 105–119. p.); Ugod: *Az esküdtszék Angliában* (Athenaeum, 1841, II. 19., 301–303. p.); Leue: *Der mündliche öffentliche Anklageprozess und der geheime schriftliche Untersuchungsprozess in Deutschland* (Tudománytár, 1843, VII. 6., 238–239. p.)
- ⁹ Sz. n.: *Esküdtszékekről* (Századunk, 1840, 70., 555. p.)
- ¹⁰ Varga János: *Deák és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete* (Zalaegerszeg, 1980, 4. p.)

- ¹¹ Szalay László: *Publicistai dolgozatok*. I. köt. (Pest, 1847, 105–173. p.)
- ¹² Fayer László (szerk.): *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. I. köt. (Budapest, 1896, 94. p.)
- ¹³ Szalay László: *Büntető eljárás*. III. In: *Publicistai dolgozatok*. II. köt. (Pest, 1847, 134. p.)
- ¹⁴ A kodifikáció szövegét közli: Fayer: i. m. I. köt., II. rész (r.): I. javaslat, 143–223. p., II. javaslat, 370–462. p.
- ¹⁵ Fayer: i. m., IV. köt. (Budapest, 1902, 238. p.)
- ¹⁶ Országgyűlési beszéd Wesselényi Miklós báró és a szólásszabadság védelmében. In: Molnár András (vál.): *Deák Ferenc – Válogatott politikai írások és beszédek*. I. köt. (Budapest, 2001, 107. p.)
- ¹⁷ A városokat illetően lásd a Századunk, 1844, 13–17., a Hajdúkerületet illetően uo. 1844, 26–30. számaiban közölt törvényjavaslatokat.
- ¹⁸ Fayer: i. m., I. köt., II. r., 329–331. p.
- ¹⁹ Fayer: i. m., IV. köt. (Budapest, 1902, 69. p.)
- ²⁰ Fayer: i. m., I. köt., II. r., 340–356. p.; Molnár: i. m., I. köt. 366–378. p.
- ²¹ Kolosváry Miklós: *Miképp lehetne a római és angol bírák s tisztviselők rendtartásait honunkban is létesíteni, a nélkül hogy ősi intézeteinket helyökből mozdítsuk?* (Századunk, 1843, 61., 486. p.)
- ²² Fayer: i. m., IV. köt., 69. p.
- ²³ uo., 101. p.
- ²⁴ Szalay László: *Pár szó két főfő ügyről*. In: *Publicistai dolgozatok*. I. köt. (Pest, 1847, 227. p.)
- ²⁵ Fayer: i. m., IV. köt. 183. p.
- ²⁶ Lásd: Nánási László: *A vád hatóságai 1848–1849-ben* (Jogtudományi Közlöny, 2000, 6.)

Az „ország megerősítése érdekében” kibocsátott Szent Márton-hegyi (pannonhalmi) bencés kolostor alapítólevele korában, a magyar állam-szervezet kiépítése során – a kor viszonyai között természetesen módon – nem, illetve csak közvetve került sor az oktatás és az állam viszonyának szabályozására. A hatalomszilárdító harcok befejeződését követően I. (Szent) István megkezdte a magyar állam hozzáalakítását a nyugati államok mintáihoz, amelynek szerves része volt a keresztény egyházszervezet – és annak részeként az oktatás szervezetének – kialakítása. A korai feudális patrimoniális-teokratikus államban az uralkodó, mint „szakrális személyiség, a klérus tagja”¹ egyházszervező tevékenysége keretében szabta meg az oktatás alapvető rendjét is. Ebben a rendben azonban az állam csak áttételesen vett részt az oktatás irányításában: „...a királyi iskolafelügyelet [...] az állam és egyház szoros kapcsolata idején nem különült el az egyházi iskolafelügyeletről, mert a király a maga jogát az egyházi hatóságok, püspökök útján gyakorolta...”²

Amíg az oktatás az egyház szervezeti keretei között működött, kizárólag klerikusok voltak képesek a bizonyos fokú műveltséget feltételező állami feladat ellátására, így az egyház egyrészt óriási feladatot vállalt az új állam építésében, másrészt megkerülhetetlen tényezővé vált, hiszen az új társadalmi rendnek a társadalommal történő elfogadtatása és bizonyos állami funkciók ellátása kizárólagosan hozzá kötődött.

Pannonhalmi bencés apátság

„Miként Nyugat- és Dél-Európa országaiban, úgy nálunk is a benedekrendi szerzetesek indítják meg a nemzet művelését”³. Az – elsősorban bencés – kolostorok komoly oktatói feladatot láttak el, hiszen falaik között nem pusztán belső – szerzetesi – életre készítették fel tanulóikat, de külső iskoláikban már világi munkára induló klerikusokat, illetve világi személyeket is képeztek. Bencés kolostorok létesültek a Szent Márton-hegyen (Pannonhalmán), Pécsváradon, Zalaváron, Bakonybélben és Zobor mellett,⁴ amelyeknek első lakói külföldiek voltak, akik magukkal hozták rendi szervezetüket és annak szellemi és erkölcsi tartalmát.⁵

A bencéseket követően számos más rend is betelepült hazánkba, amelyek szintén jelentős oktatási tevékenységet láttak el. Közülük már a korai feudalizmus éveiben is kiemelkedett a domonkosok (Győr), a karthauziak (segedelemvölgyi tárkányi kolostor), a ferencesek (Várad) és a pálosok (Gyula) rendje.⁶

A kolostori iskolák mellett a kor legjelentősebb iskolatípusát a hiteleshelyi feladatokat is ellátó káptalano-

Rigó Kinga

Pro stabilitate regni – Gondolatok az oktatási intézményrendszer és az oktatásban történő állami szerepvállalás történelmi gyökereiről

kon kiépülő ún. székes- (Bács, Bosznia, Csanád, Eger, Esztergom, Győr, Gyulafehérvár, Kalocsa, Kő, Nyitra, Pécs, Vác, Várad, Veszprém, Zágráb⁷), illetve társaskáptalani (Arad, Buda, Csázma, Dömös, Hanta, Háj-Szent-Lőrinc, Pozsega, Pozsony, Szepes, Székesfehérvár, Titel, Vaszvár⁸) iskolák jelentették.⁹

A káptalani iskolák élén az olvasókanonok, a *lector* állt, akit a *sublector* helyettesített. Az ének-zenei ismereteket az éneklőkanonok, a *cantor*, illetve annak helyettese a *succantor*¹⁰ tanította¹¹ – mindannyian az illetékes püspökség hatalma alatt állottak. (A *lector* a káptalan vezetőjének, a prépostnak a helyettese;¹² köteles volt bemutatni a *sublectort* az egyházmegye fejének és a káptalannak, majd gondoskodott annak ellenőrzéséről.¹³) Ezeket a káptalani, avagy más néven székes-egyházi iskolákat igen vegyes kö-

Pannonhalmi bencés apátság

zönység látogatta: aki világi pap akart lenni, aki egyetemi előtanulmányokat folytatott, illetve az is, aki ugyan továbbtanulni nem kívánt, azonban némi általános műveltségre szeretett volna szert tenni.¹⁴

Plébánia legalább minden tíz faluban létesült (ismeretes Szent István híres rendelkezése a falvak templomépítési kötelezettségéről), s az ezeken a plébániákon működő falusi papok – azon túlmenően, hogy a keresztény vallás gyakorlására buzdították a lakosságot – térítési feladataik során az írás-olvasásra, illetve alapvető szertartási-liturgikus ismeretekre is megtanították az ifjakat.¹⁵

Az idő előrehaladtával azonban megváltoztak a felvázolt iskolarendszer körül a körülmények: hanyatlott az uralkodó magánvagyonára épülő patrimoniális állam, a gregoriánus reform kiváltotta az uralkodói hatalom racionalizálását, kialakulóban voltak a rendek, majd a rendi állam. A körülmények változása az oktatás iránti igények átalakulásában jelentkezett elsőként, s ezen igények mentén fejlődött tovább az intézményrendszer.

A rendi tényezők (különösképpen a központi államhatalom, az államapparátus, a köznemesség és a városi polgárság) másfajta – sokkal inkább világi, pragmatikus – ismereteket igényeltek, mint korábban, és korántsem volt bizonyos, hogy mindenki, aki tanulni akart, feltétlen klerikus is szeretett volna lenni egyben (amit jelzett a *sola tonsura clericus* [borbély által lett klerikus] megjelenése^{16,17}), másrészt nem is volt feltétlen szükséges minden értelmiségi munkához klerikusnak lenni.)

Mivel a képzés intézményrendszere ekkorra már elkezdett leválni az egyházi köldökzsinóról, az állam szerepe is – legalábbis részben – átalakulni látszott. Míg a patrimoniális-teokratikus államban az uralkodó kifejezetten az egyházon keresztül gyakorolta felügyeleti jogait, a gregoriánus reform kiváltotta szekularizálódást követően körülbelül a rendi állam kialakulásának idejéig ez a közvetett irányítás is megkérdőjeleződött, hiszen a pápa magának követelte az egyházzervezés jogát. A rendi állam létrejöttével azonban ez a közvetítő közeg nemcsak újjáéledt, de megketőződött: az egyház mellé (a Luxemburgi Zsigmond által életre hívott királyi főkegyúri jog keretében a mindenkor magyar uralkodó nevezhette ki az iskolákat is működtető egyházi szervezetek vezetőit) felsorakozott a város,¹⁸ amelynek szerepe attól függően változott, hogy szabad királyi város (pl.: Buda, Esztergom, Kassa, Lőcse, Nagyszombat, Pest, Győr, Sopron), avagy mezőváros (pl.: Debrecen, Pécs, Váradi, Veszprém) volt-e, mivel az első esetében az oktatási intézmény felett a városi magisztrátus, míg az utóbbi esetében a helyi földesúr diszponált.

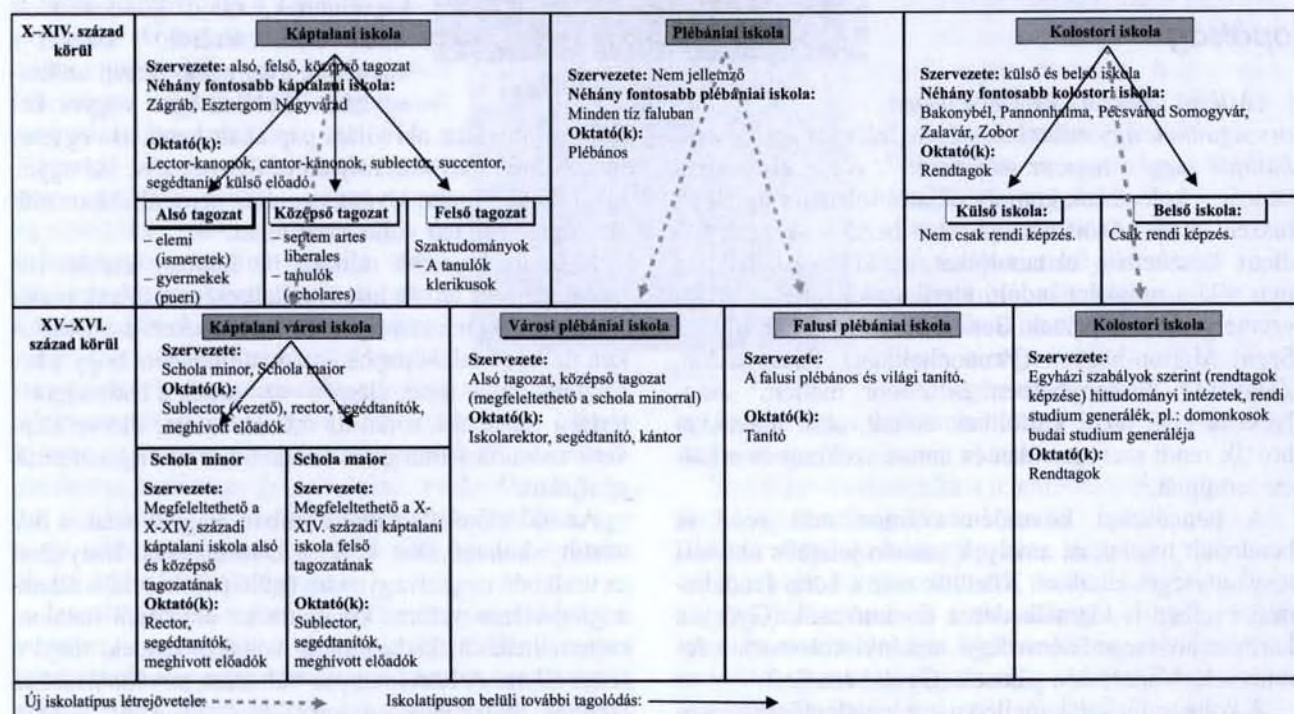
„...A városok ugyanis, vagyonosodásukkal egyidejűleg érezni kezdték a magasabb kultúra szükségességét és így mindig jobban és jobban áldoztak az iskolaiügyre.

Azon kívül a külön városi iskolák keletkezésének okát a városi lakosságnak a nemességtől és a nemesi vármegyétől eltérő közjogi helyzetében is kell keresnünk. A nemesek, a honfoglaló ősök leszármazottai bizonyos lenézéssel néztek az idegenből bevándorolt városi polgárra, amely viszont városának tornyai és kiváltságai közé besáncolva magát, élte a maga külön életét, mint állam az államban. Ez az elsáncolt élet külön oktatást is teremtett magának a saját fiai számára...”¹⁹

A város, szabadságának (és az átruházott kegyúri jogoknak a) keretében, maga volt jogosult felügyelni a területükön működő iskolákat – azzal, hogy pedagógiai értelemben az iskolák továbbra is egyházi irányítás alatt álltak.

Így a 14. század körül, a megváltozott igényekhez igazodó differenciálódás első jeleként, a káptalani iskolák három részre tagozódtak: alsó, középső és felső szintre, amelyekben sorrendben elemi ismereteket, latin grammatikát és kapcsolódó ismereteket, illetve a felső szinten szaktudományokat (pl.: csillagászat, aritmetika, filozófia etc.) tanítottak. Az oktatást már nem a *lector* és a *cantor* végezte, hanem helyetteseik, a *sublector* és a *succentor*, valamint megjelentek a segédtanítók (*socius/informator*: rátermettebb diákok, akik kisebb gyermekekkel foglalkoztak).²⁰

A gyakorlati ismeretek iránti igény életre hívta hazánk első egyetemét 1367-ben.²¹ Az egyetem alapítólevelét I. (Nagy) Lajos király terjesztette fel a pápához – a benedekrendi egyetemi tanár, s mint ilyen a tudományt pártoló V. Orbánhoz²² – jóváhagyásra. A pápa a jóváhagyáson túlmenően az egyetem feletti ellenőrzés jogát a pécsi püspök kezébe helyezte, jöllehet az egyetem anyagi javairól, a pápai helyben hagyó oklevél érvénye elvesztésének terhe mellett, a király volt köteles gondoskodni.

Az iskolarendszer átalakulásának vázlata a 10. századtól a 15. századig

A pécsi egyetem azonban sajnos nem volt hosszú életű, az ismert történelmi körülmények közepette lassú elhalásának legvégso időpontja 1543 körül kerekendő.²³ Az egyetemek általános felépítése ekkorra már kialakult: a bölcséleti fakultás (*facultas artium*) mint alapozó fakultás elvégzését követően volt lehetséges a jogi, teológiai, illetve az orvosi karra történő továbblépés.²⁴ Ez a rend évszázadokon keresztül meghatározta a felsőbb tanulmányok végzésének menetét.

A pécsi egyetemet követően egészen a 17. századig a magyar egyetemalapítási kísérletek kudarcba fulladtak; így a Zsigmond által 1395-ben alapított óbudai egyetem és a Mátyás által 1465-ben létrehozott pozsonyi universitas (amelyről nem lehet bizonyosan tudni, hogy mind a négy karral indult-e el a működése). Mátyás bőkezűségének köszönhetően híressé vált ugyanakkor a domonkos rendhez tartozó budai studium generale, a virágkornak azonban a király halála igen hamar véget vetett.²⁵

A rendi állam kialakulásának idejére az egyébként is átalakuló iskolarendszer tovább differenciálódott, sőt az államhatalommal együtt szekularizálódott; mint szervezeten kívüli forma megjelent a céhes nevelés. A káptalani és a plébániai iskolákra építkezve kialakult a városi-káptalani, illetve a városi-plébániai és a falusi-plébániai iskolák rendszere.

A székes-, illetve társaskáptalani iskolákra épülő városi-káptalani iskola ún. *schola minor* és *schola maior* tagozatai magukba olvasztották a korábbi hármas tagolódást. A *schola minor* vezetője a rektor, míg a *schola maioré* a *sublector* lett (lásd a táblázatot!).

Városi-plébániai iskolák jöttek létre a szabad királyi városokban, illetve a mezővárosokban, amelyekben az iskola vezetője az iskolarektor lett, tanítója a kántor, esetleg az orgonista és a segédtanító(k). Fizetésükről már nem az egyház, hanem a város gondoskodott, ami jelzi az egyházi befolyás folyamatos csökkenését.²⁶ A falusi-plébániai iskolák a falusi plébániák melletti iskolákból (egészen pontosan az oktatói feladatokat is ellátó falusi plébánosból) jöttek létre elkülönült intézményként. A 15. századra már megjelent a falusi tanító, aki már nem volt tagja a klérusnak, ugyanakkor csak a falusi plébános jóváhagyásával taníthatott, bár fizetését nem az egyháztól, hanem a helyi földesúrtól kapta. A városi, illetve falusi iskolák kialakulása értelemszerűen a kolostori iskolák funkciójának megváltozását is jelentette: tevékenységük lassan a rendi képzés irányába fordult.

A kolostori-káptalani iskolák talaján kialakuló oktatási intézmények mellett a rendi állam idejére kialakult még egy nagyon jellemző kvázi-iskolatípus: a céhes nevelés és oktatás. Az egyébként a 19. századig fennálló, a szak-

képzett munkaerőt különutas módszerrel képező céhes oktatás-képzés egyfajta oldalhajrásként jött létre az iparosok, illetve kézművesek érdekképviselői szerveinek tevékenységéből, mivel az érdekképviselő megkövetelte az azonos színvonalat, ami viszont képzést és nagyjából azonos követelményrendszert indukált. Az iparosok és

kézművesek (agyagosok, asztalosok, bányászok, cserepesek, csizmadiák, gombkötők, kőfaragók, kőművesek, kötélverők, kovácsok, pintérek, puskamívesek, szabók, szűcsök, tímárok, tűkészítők, vargák etc.) érdekvédelmi szervezeteiként működő céhek a városi magisztrátus joghatósága alá tartoztak, a város adta ki céhszabályzatukat, szabályozta működésüket,²⁷ ideértve az inas-, legény- és mesterképzés főbb állomásait, feltételeit („*Inasok nigi eszendeugh tartoznak tanulnj az mester-séghez...*”²⁸).

A céhes képzésben a céh vezetőjének, a céhet irányító céhmesternek,²⁹ az atyamesternek (a legények [inaséveket bevégezett tanulók] felügyelő-tanítójának), illetve a képzés végétől a tanulólevelet kiállító, a céh levelezését végző, jegyzőkönyvet vezető – esetlegesen létező – céhjegyzőnek³⁰ volt meghatározó

szerpe.³¹ A céhes képzés szakaszait az egymásra épülő inasévek, legényévek, majd a mesterévek jelentették.

A mesterség elsajátítására – a képzésben történő részvételre – az engedélyt a céhmester adhatta meg,³² helyenként azonban az inasként történő felvételtől szóló döntés az egész céhgyűlés jóváhagyásával történt.³³ Az inaskodás időtartama változó volt,³⁴ de általában 2–4 évig terjedt.³⁵ Az inasévek elteltét követően a tanuló legénnyé avathatóvá vált, ekkor kerülhetett sor a legénytársaságba való felvételre, amely az ún. avatással történt (szakmai-társadalmi esemény, kvázi vizsga, amelyen egyaránt helyet kaphatott a be-kötött szemmel történő borivás/vízivás és a szakmai kérdésekre történő válaszadás).³⁶ Mind az inassá, mind pedig a legénnyé avatás tényét a céhjegyző bejegyezte a céh könyvébe, amit a céh ládájában őriztek. A képzésnek részét képezte az általában évekig tartó (de céhenként különböző időtartamú)³⁷ gyakorlati tapasztalatok megszerzését célzó vándorlás.

A mesterlegénynek még egy ún. mesterévet a vándorlást követően le kellett töltenie valamely céhbeli mesternél,³⁸ majd ezt követően kerülhetett sor a mesterremek (pl.: pintéreknel boroshordó, csap, tímárdézsza, fürdőkád, puskamíveseknél céllövő puska, vadászfegyver stb.) elkészítésére, ami a tulajdonképpeni szakvizsgának felelt meg.

A céhes szakképzésben történő részvétel nem volt olcsó mulatság.³⁹ Minden fokozat, s az egyes fokozatok különböző fázisaiban is az inasnak, a legénynek, de

A brassói ötvöscéh jelvénye
(behívó tábla, 1556)

még a mesterlegénynek is az okításért, a vizsgáért és a céhbe történő felvételért fizetnie kellett. Jól jelzi a mesterképzés költségigényét a 'remekmester keserű pohara'. Ez a keserű pohár azt volt hivatott jelképezni, hogy az adott céh mesterei a remekmester házában töltötték a napokat, s itt, ettek a remekmester költségére – akinek ezt nem csupán tűrni és fizetni volt kötelessége, de saját jól felfogott érdekében még örülnie is kellett neki, nehogy a mesterremeken a bírálók szeme valami hibát véljen felfedezni.

A 15–16. századdal bezárólag tehát az iskolaszervezetet a plébániák, káptalanok, illetve a kolostorok alapjain létrejött iskolák, valamint az – egyébként tisztavirág életűnek bizonyult – egyetemek jelentették.⁴⁰ Az iskolarendszer azonban távolról sem volt képes átadni az élet megkövetelte gyakorlati jellegű ismereteket, a képzés inkább a latinnyelv-tanításra, írás-olvasásra,

illetve a szertartási-liturgikus ismeretek átadására irányult. A gyakorlati képzés – a szakképzés – a céhes képzés keretében, illetve az egyetemeken folyt, bár a 15–16. század környékén, a schola maior megjelenésével lassanként az egyes szaktudományok oktatása is megindult az iskolák falai között.

Az oktatási intézmények szakadatlan átalakulásával azok társadalmi-gazdasági jelentősége is folyamatosan nőtt. Ez azonban a vizsgált korban még sem a központi hatalom, sem a rendek számára nem jelent meg olyan érdekként, amelyért koordinált fellépést láttak volna szükségesnek. Így az állami jelenlét és a rendelkezésre álló eszközrendszer megmaradt a főkegyúri jog, a városi magisztrátus, illetve a helyi földesúr hármának szétszórta és esetleges tevékenységében. A történelmi feltételek még sokáig nem érték meg a központi hatalom megjelenésére.

Jegyzetek

¹ Magyar alkotmánytörténet. Szerk.: Mezey Barna (Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 50. p.)

² Csizmadia Andor: A magyar városok oktatásiügyi közigazgatása. In: Különlenyomat a Városi Szemle XXV. évfolyamából (Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1931, 4. p.)

³ Békefi Remig: Közoktatás (Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1898, 4. p.)

⁴ Békefi Remig, 1898: i. m., 4. p.; Bajkó M.–Komlós S.–Kosáry D.–Köpeczi B.–Mészáros I.–Orosz L.: A magyar nevelés története. I. (Tankönyvkiadó, Budapest, 1988, 9. p.)

⁵ Békefi Remig, 1898: i. m., 4. p.

⁶ Békefi Remig, 1898: i. m., 4. p.

⁷ Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1910, 66–190. p.). Lásd. továbbá: Bunyitay Vince: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig (Nagyvárad, 1883)

⁸ Békefi Remig, 1910: i. m., 190–239. p.; Békefi Remig: A magyarországi káptalanok megalakulása és Szent Chrodegang regulája (Szent István Társulat Tud. és Irod. Osztálya, Budapest, 1901, 25. p.)

⁹ A püspökségek mellett a nagyobb számú papság egyfajta közös szervezeteként, mint tanácsadó testületek jöttek létre a székeskáptalanok, majd más, nem püspöki székhelyeken, ahol tekintélyes számú papság élt, a társaskáptalanok.

¹⁰ A succentor azonban már nem feltétlen kanonok. Lásd.: Bunyitay Vince: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig (Nagyvárad, 1883, 22. p.)

¹¹ Békefi Remig, 1898: i. m., 10. p.; A magyar nevelés története I., 15. p.; Békefi Remig, 1901: i. m., 44. p.

¹² Békefi Remig, 1901: i. m., 45. p.

¹³ Békefi Remig, 1898: i. m., 10. p.

¹⁴ Békefi Remig, 1898: i. m., 11. p.

¹⁵ Amennyiben az egyház keretében folyó szervezett oktatást egyfajta 'iskolarendszerű' oktatásnak fogjuk fel, szükségképpen jelezni kell: e korban az 'iskolarendszeren kívüli' (pl.: lovagi jellegű oktatás, a nők háztartási teendőkre tanítása stb.) oktatási forma legalább akkora súllyal bírt, mint a szervezett, iskolai jellegű képzés. Ugyanakkor a történetiségében eltérő mértékű állami szerepvállalással járó oktatásirányítás, illetve az állam által elismerni rendelt oktatási intézmények alapjai elsősorban a szervezett formájú oktatásban rejlenek.

¹⁶ Hajnal István: Írásktatás a középkori egyetemeken. Ford. Mezei Mónika (Gondolat Kiadó, Budapest, 2008, 38. p.)

¹⁷ A sola tonsura clericus megjelenését az értelmiségi kényszerpályán túlmenően magyarázhatja a papi rend által bírt privilegium fori, az ítélkezési kiváltság, amelynek értelmében a klerikusok felett csak a szentszék ítéltethetett, a világi hatalom keze a klerikust

nem érthette el. Lásd: Magyar alkotmánytörténet, 2003, 58. p.; Szent István intelmei Imre herceghez, III. In.: A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény, Szerk.: Mezey Barna (Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 88. p.); II. András ún. papi bullája 1222. In: A magyar jogtörténet forrásai, 93. p.; II. András második dekrétuma 1231. 17., In: A magyar jogtörténet forrásai, 101. p.

¹⁸ Érdekességként érdemes megemlíteni a 18. században rendszeressé váló céhbiztosítási intézményt. A céhbiztos elsődleges feladata a céhek körül tapasztalható visszaélések megszüntetése volt. Tevékenysége ugyanakkor a céh tevékenységére teljes egészében kiterjedt, jelen volt tehát az inasok felfogadásától kezdve a mesterremeket elbíráló bizottságig bezárólag a céh szinte minden tevékenységénél. Lásd: M. Schindler Gyula: A selmecbányai céhek élete. In: Művelődéstörténeti Értekezések 31. szám (Selmecbánya, Joerges Ágost özvegye és fia nyomása, 1909, 155. p.)

¹⁹ Csizmadia Andor, 1931: i. m., 5. p.

²⁰ A magyar nevelés története I., 18. p.; Mészáros István: Az iskolai jogtörténet Magyarországon 996–1777 között (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 63. p.); Neveléstörténet. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Mészáros István–Németh András–Pukánszky Béla (Osiris Kiadó, Budapest, 2003).

²¹ Vélhetően a Pécsen működő nagybíró káptalani iskola alapjain, amelynek helyváltásával kapcsolatban azonban Békefi Remig a pécsi püspöki széket 1360-ban elfoglaló Vilmos pécsi püspöknek tulajdonít döntő jelentőséget: „Bizonnyára ez a nagy látókörű Vilmos pécsi püspök vitte keresztül Nagy Lajos királynál, hogy az egyetem színhelye Pécs legyen...” Békefi Remig: A pécsi egyetem (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1909, 30. p.)

²² Békefi Remig, 1909: i. m., 8. p.

²³ Petrovich Ede: Adatok a középkori pécsi egyetem történetéhez (Felsőoktatási Szemle, 1967, 9. sz., 522. p.)

²⁴ V. Orbán pápa a pécsi egyetemen nem engedélyezte a teológiai kar létesítését. Erre vonatkozóan Békefi Remig ad leginkább elfogadható magyarázatot, amikor a következőképpen nyilatkozik: „V. Orbán pápa Pécsért azért nem engedélyezte a teológiai facultas felállítását, mert – miként a többi pápák, különösen az avignoniak – arra törekedett, hogy Párisnak minél több theologus hallgatója legyen, s így a párisi egyetem minél jobban virágozzék; s mert a katolikus vallás tanainak épségét Magyarországon úgy látta legjobban biztosítva, ha a magyarok is a párisi egyetem teológiai facultasát hallgatják.” Békefi Remig, 1909: i. m., 36. p.

²⁵ Kardos J.–Kelemen E.–Szögi L. (szerk.): A magyar felsőoktatás évszázadai. (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000)

²⁶ Lásd. pl.: Zsigmond 1435. évi, Kassa város szabadságait kibővítő rendelete, melynek értelmében Kassa város kizárólagos jogosultságává teszi a plébános, illetve a rektorválasztást. Zsigmond, I. Károly és I. Lajos kiváltságait megerősítve kibővíti Kassa város szabadságát. Közl.: *A magyar jogtörténet forrásai*, 132. p.; Lásd még: Csizmadia Andor, 1931: i. m., 6. p.

²⁷ M. Schindler Gyula: i. m., 2. p.; A pozsonyi pékek céhszabályzata 1433. In: *A magyar jogtörténet forrásai*, 128. p.

²⁸ 1650: a lévai csizmadia cég a selmeczbányai csizmadia céhnek kiállítja a céhszabályzatot, Undecimus Articulus. In: M. Schindler Gyula: i. m., 218. p.

²⁹ Céhmester, legidősebb mester, Zech und Ältister-meister, Vater, Zunftmeister, Irtenmeister, Forsteher, Forgeher, Ältermann, Czömaster, cechmeister, archimagister, magister caehae. Lásd: M. Schindler Gyula: i. m., 76. p.

³⁰ M. Schindler Gyula: i. m., 88. p.

³¹ M. Schindler Gyula: i. m., 45. p.

³² A pozsonyi pékek céhszabályzata 1433. In: *A magyar jogtörténet forrásai*, 128. p.

³³ M. Schindler Gyula: i. m., 97. p.

³⁴ Mészáros-Németh-Pukánszky: *Neveléstörténet*, 261–275. p.

³⁵ A 16. században a selmeczbányai szűcs céhben 4 év, amiből egy elengedhető, de a mester fiának ennek csak a felét kellett kitöltenie, vagy még azt sem..., a fent idézett csizmadia cég esetében szintén négy év. Lásd: M. Schindler Gyula: i. m., 99. p.

³⁶ M. Schindler Gyula: i. m., 119. p.

³⁷ A vándorlás ideje kezdetben nem volt megszabva, a 17. század közepétől azonban már vannak az időtartamra vonatkozó szabá-

lyok. A selmeczbányai pintér céhszabályzat általában 2 évnyi vándorlást ír elő, a tímárok céhszabályzata szintén, a puskamíves céhszabályzat 3 évet, a kőműveseké 2 évet, a kötélverőké 4 évet. Lásd: M. Schindler Gyula: i. m., 128. p.

³⁸ A mesterév intézménye Mária Terézia 1766. évi rendeletével azonban megszűnt. Lásd: M. Schindler Gyula: i. m., 150. p.

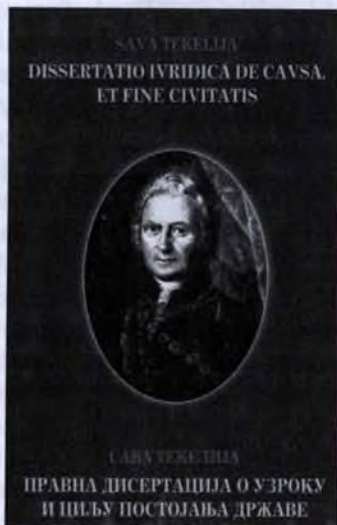
³⁹ A pozsonyi pékek céhszabályzata 1433. In: *A magyar jogtörténet forrásai*, 128. p.

⁴⁰ „Az iskolai hierarchia ebben az időben a következő volt: a legalsó fokozaton állottak az ún. plébániai vagy községi iskolák, a mai elemi iskolák. A középső fokozat a mai középiskolának felel meg. Ezek a káptalani, székesegyházi és monostori iskolák. [...] A nevezetesebb városokban az iskolai oktatás betetőzőeként olyan tanodák is voltak, amelyekben az összes tudományokat rendszeresen tárgyalták, ezeket az iskolákat a tudományok és a művészetek egyetemének hívták. Hazánkban az Árpádok alatt csak a veszprémi az egyetem...” (Csizmadia Andor: i. m., 5. p.) A veszprémi egyetemmel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy valóban híres volt jogi oktatása a 13. század második felében, de sajnos „...1276-ban elpusztult a tartományi harcokban a veszprémi székesegyház, az iskola és a gazdag könyvtár is 3000 aranymárka értékben. Pál prépost jogi doktornak is elpusztult ekkor 1000 márka értékű könyve, több jogi doktorátussal bíró kanonok könyvével együtt. Mindez arra utal, hogy Veszprémben megvolt a feltétele (személyi és tudományos) és háttere a felsőfokú jogi oktatásnak. A tartományi harcokban elpusztult iskola helyreállítását célozta Kun László 1276-ban (illetve talán még többet is)...” (Kardos J.–Kelemen E.–Szögi L.: i. m.).

A szerbség egyik legtekintélyesebb tudományos, kulturális és irodalmi központja, a Matica Srpska 2009-ben első alkalommal jelentette meg szerb nyelvre lefordítva Sava Tekelija-Popović (Tökölj-Popovics Száva, 1761–1842) eredetileg latin nyelven írott jogi doktori disszertációját. E könyv kapcsán – a dolgozat bemutatása mellett – nem érdektelen áttekinteni Tökölj életét és a kort, amelyben a jogászdoktori címét megszerezte.

A 18. századra a középkori, virágzó szerb állam már rég a múlté. A lakosság a 17. században szép számban állt katonának, és közülük sokan szereztek nemességet vitézségükért a Birodalom szolgálatában. Ez volt az alapja egy új szerb arisztokrácia felemelkedésének, amelyet a szerb történelemtudomány nem kékvérűnek, hanem a hadi eseményekre utalva vörösvérű arisztokráciának nevez. Az ő fiaik közül azonban néhányan a kardot pennára cserélték, így megfigyelhető a szerb nemzetiségűek között, hogy a 18. századra a katonai elit tagjainak leszármazottai alkották az értelmiség alapját. Ennek egyik

A könyv külső címlapja és az eredeti kiadás címlapja

KÖNYVEKRŐL

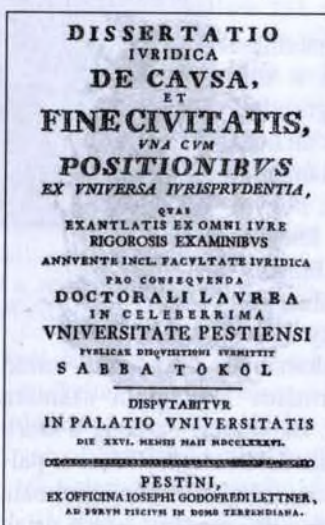
Tökölj Száva, az első szerb jogászdoktor

TEKELIJA, Sava: *Dissertatio iuridica de causa et fine civitatis / Pravna disertacija o uzroku i cilju postojanja drzave. Sa latinskog preveo Vladislav M.*

Novi Sad, MS, 2009, 189 p.

ISBN 978-86-7946-030-1

példája Tökölj Száva is, akinek egyik felmenője, Jovan Popović-Tekelija, Savoyai Jenő (Eugen von Savoyen) egyik ezredese volt, és 1706-ban a magyar nemességet is megszerezte. Tökölj Száva azonban már nem fegyvert forgatott, hanem – aradi és bécsi előtanulmányok után – jogot tanult Pesten, s 1786-ban, 25 évesen megvédte latin nyelven írt doktori disszertációját is (Az állam létének

okáról és céljáról címmel). Ez nem csupán számára volt hatalmas lépés, hanem az egész szerbség számára is, hiszen ezzel ő lett az első szerb nemzetiségű egyetemet végzett jogászdoktor.

A 18. század végén és a 19. század elején már sok gazdag szerb kereskedő és birtokos élt Magyarországon, közülük a legtöbben Pesten, Szegeden és a Felvidéken. Ők kiemelten fontosnak tartották, hogy a szerb nép megtanulja és elfogadja az európai közös értékeket, és közben ezzel párhuzamosan megmutassa Európa számára saját kultúrájának erejét és történelmét is. Ennek okán, az ő adományaikból alakult meg 1826 januárjában Pesten a Matica Srpska (Szerb Anyácska), amely a szerb kulturális megújulás fellegvárává vált. Működésének első időszakában könyvkiadással, könyvterjesztéssel foglalkozott leginkább, de az igazi fordulópontot Tököly Száva 1838. augusztusi elnökké választása jelentette. Az ő új koncepciója szerint – a Magyar Tudományos Akadémia mintájára – a Matica több funkciót is betöltő közművelődési központtá alakult, ahol könyvtár, tudós társaságok vitaestjei, folyóiratok, könyvkiadás szolgálta a szerb nemzet érdekeit. Itt érdemes megemlíteni, hogy a Matica Srpska mintáját alapul véve több hasonló intézmény is alakult a korszakban (többek között a Cseh Matica 1831-ben, a Horvát Matica 1842-ben, a Szlovák Matica 1863-ban vagy a Szlovén Matica 1864-ben), amelyek az adott nemzetiségek számára tudományos akadémiaként is szolgáltak.

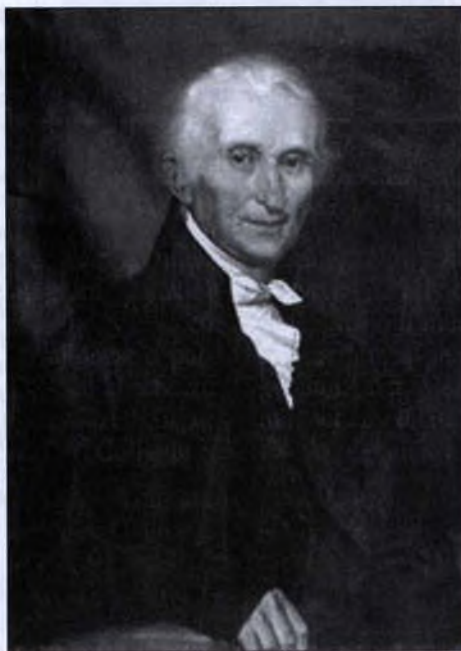
Tököly Száva emellett hatalmas adományokkal biztosította a kultúra fejlődését – felvilágosodott szellemi neveléséből adódóan nem csak a szerb kultúráét, hanem a magyarét is. Jól látta előre, hogy a színvonalas oktatás nem létezhet tudomány nélkül, és a tudománynak is az oktatás szolgálatában kell állnia. Ennek példája, hogy 1841-ben mind a Magyar Tudományos Akadémia, mind pedig a debreceni Református Kollégium számára bőkezű adományt juttatott. Belátta azt is, hogy a szerb nemzet számára a felemelkedést és a fejlődést a palérozott fiatal elmék jelentik, ezért 1838-ban létrehozta a Pesten tanuló tehetséges, de szegény szerb ifjak számára a jól ismert „Tekelijanumot” („Collegium

Tökölyanum”). Ennek az internátusnak – amely a román Gojdu (Gozsdu) Alapítvány mellett az egyik legfontosabb és legbőkezűbb korabeli nemzetiségi alapítványnak számított – az épülete ma is a budapesti belvárosban, a Veres Pálné utca 17–19. szám alatt található. Tököly így fogalmazott: „Pesten, a tudomány központjában alapítványt teszek, és közel mind az egy-

házhoz, mind az egyetemhez, létrehozok egy helyet, ahol tizenkét Pestre érkező szerb diák szállásra és 100 forint értékben ellátásra találhat.” Ennek az intézménynek a megalapítása volt saját véleménye szerint is az egyik legfontosabb, amit életében véghezvitt, így nem véletlen, hogy 1842-ben bekövetkezett haláláig az intézmény igazgatói posztját is betöltötte. A Tökölyanumban nem csupán szállást kapott a későbbi szerbiai értelmiség és politikai élet színe-java, de felügyelőként az akkori szerb nyelvű irodalmi élet olyan reprezentánsai vigyázták további sorsukat, mint például (1863–1869 között) a híres Petőfi- és Arany-fordító Jovan Jovanović Zmaj. Az 1848–1849-es események után azonban a szerbség kulturális központja Pestről Újvidékre (Novi Sad) helyeződött át, s így a Matica Srpska is 1864-ben átköltöztette a székhelyét. E befogadás volt az egyik oka annak, hogy a köztudatban Újvidék a „szerb Athén” megnevezést kapta. Ekkortól már – Tököly Száva eredeti koncepcióját is figyelembe véve – a Matica Srpska könyvtára a szerb nemzeti könyvtár státuszával is rendelkezik, így az összes szerb nyelven megjelent könyv, folyóirat és publikáció kötelezpéldányai megtalálhatók benne.

Tököly mindezen cselekedeteinek mozgatórugói doktori disszertációjában is megtalálhatók. Sokat olvasta a felvilágosodott nyugat-európai írókat, enciklopédistákat, filozófusokat, ezáltal az új francia szabadságizmeket megismerve nevelkedett, így természet-

szerűleg elfogadta azoknak az emberiség fejlődésére nézve jelentős hatását. Írása így lett az egyik első jelentős szerb jogi munka. A korszakban az egyetemi disszertáció mást jelentett, mint manapság; maguk a dolgozatok jelentősen rövidebbek voltak a ma megszokottnál, néhány ötletet és alapvetést tartalmaztak csupán. A fókusz ugyanis a dolgozat orális megvédésére helye-

Tököly Száva portréja (Than Mór festménye)

A Collegium Tökölyanum épülete mai állapotában, a budapesti V. kerületi Veres Pálné utcában

zódott, ezért sokszor a rövid szöveg mögött briliáns, bár legtöbbször fel nem jegyzett szóbeli érvelés és vita állt. Így Tököly is későbbi cselekedeteiben folyamatosan alakította, javította, továbbfejlesztette művét. Mindezek alapján nem meglepőek sem filantróp cselekedetei, sem pedig az, hogy Tököly a szerb–magyar egyetértésnek, a közös érdekérvényesítésnek is elkötelezett támogatója volt egész életében.

A dolgozat nem csupán klasszikus jogi tételeket sorakoztat fel kelléktárában, hanem jogfilozófiai, jogszociológiai és még jogi antropológiai eszközök-höz is nyúl érvelése alátámasztását segítő, azaz olyan jogterületeket is felhasznál, amelyek a szerb jogban még ma sem számítanak kiemelt fontosságúnak. Tököly olvasottságát és

műveltségét támasztja alá, hogy nem csupán kora legjelentősebb gondolkodóitól (Hobbes, Rousseau) idézett, de klasszikus görög és római gondolkodók (Platón, Arisztotelész, Horatius, Ovidius, Cicero) munkáit is felhasználta.

Kiindulópontja a Jean-Jacques Rousseau-nál is megjelenő társadalmi szerződés elmélete volt. Ha ugyanis az állam létének okáról és céljáról akarunk beszélni, akkor a legősibb, legkisebb közösségeknél kell kezdenünk a vizsgálódást. Ennek a legősibb, egy férfiból és egy nőtől álló közösségnek a leszármazottai már egy komplexebb társadalmi berendezkedést hoztak létre, ám még abban is az egyének békében és biztonságban éltek, mindenféle kiváltságok, privilégiumok nélkül. Tököly egyetért az általa a legnagyobb filozófusnak tartott Rousseau-val abban, hogy egy hatalmas szerencsétlenség volt a kormányzás megjelenése az emberiségre nézve, hiszen a „szabadságot felváltotta az irányítás, a természeti állapotot pedig a kormányzás”. Kimondja, hogy az első embert, aki kijelentette, hogy „ez az én országom, ez az én fám” az emberiség érdekében azonnal meg kellett volna ölni. Tököly is a magántulajdon megjelenéséből vezeti le az állam kialakulását, így egyértelmű számára, hogy az állam alapja is csak az emberek közötti egyenlőtlenség lehet. Ennek hosszú távú következményei között pedig a

szegénységet, az irigységet és a tulajdon utáni sóvárgást találhatjuk meg. Így a rivalizálás, a lopás és a vitatkozás gyorsan terjedt az emberek között „mint mag a szélben”. A visszatérés a természeteshez hasonló állapothoz pedig csak egy társadalmi szerződéssel lehetséges Tököly szerint, hiszen – ahogy kulcsmondatainak egyikében kifejti – „ha minden

gonoszság forrása a dolgok tulajdonlása, akkor a tulajdon megjelenése az állam kialakulásának fő oka”. Ezzel egyértelműen elutasítja azon nézeteket, amelyek az isteni akaratból vezetnek le az államok kialakulását.

Az állam megjelenésének oka után az állam célját keresi disszertációjában. Itt K. A. de Marini, korabeli osztrák jogfilo-

A Matica Srpska épülete Újvidéken (képeslap)

zófus munkásságára támaszkodik, és kijelenti, hogy az állam célja a biztonság garantálása polgárai számára. Ennek egyik megjelenési formája maga a jogrendszer is. Így Tököly is annak az álláspontnak a híve, hogy a társadalmi szerződés nem csupán polgár és polgár közötti relációban, hanem a polgár és az állam közötti kapcsolatban is értelmezhető. Eszerint maga az állam szükséges ahhoz, hogy ezt a biztonságot meg tudja teremteni az emberek számára. Mivel csak az állam tudja ezt garantálni, cserébe a polgárok lemondanak természetből fakadó jogaik egy részéről az állam számára. A felvilágosodott államokban ezért a fő kérdés mindig az lesz, hogy milyen módon juthatnak el a társadalmak egy olyan egyensúlyi állapotba, amikor a polgároknak nem szükséges túl sok jogról lemondaniuk, de az állam mégis meg tudja számukra teremteni a biztonságot.

Tököly Száva hatalmas életművet hagyott hátra: halála után szerb, latin, német és román nyelvű széleskörű levelezés, versek és színvonalas esszék jelezték útját. Mindezzel olyan maradandó nyomot hagyott a szerb kultúrán és jogrendszeren, hogy munkásságát nemcsak a szerb, hanem a magyar olvasók és kutatók számára is érdemes felidézni.

Gosztonyi Gergely

Szociálpolitika a két világháború közötti Magyarországon – Egresi Katalin monográfiájáról

Egresi Katalin:

Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok
és törvények 1919–1939

Budapest, Napvilág Kiadó, 2008, 372 p.

ISBN 978 963 9697 07 2

Egresi Katalin közelmúltban megjelent első monográfiája a két világháború közötti Magyarország szociálpolitikájának világába kalauzolja el az olvasót, végigvezetve őt a különböző szociálpolitikai nézetek, programok és törvények erdejében.

A kötet hét fő fejezetben tárgyalja témáját, amelyek közül az első kettő az 1920-as, illetve az 1930-as évek szociálpolitikai gondolkodását mutatja be, míg a további öt passzus a szociálpolitika részeit képező fontos kérdésköröknek szenteli figyelmét. Először a munkabér és élet-színvonal, a társadalombiztosítás, valamint a gyermekvédelem és egészségügy kérdéseivel, a két záró fejezetben pedig a lakáskérdés, illetve a mezőgazdasági szociálpolitika témakörével foglalkozik a szerző.

A kötet bevezetésében Egresi Katalin ismerteti a két világháború közötti szociálpolitika markáns globális előzményeit, illetve az azok mintájára tett hazai intézkedéseket. A szabadpiaci feltételek között működő tőkés gazdaság okozta különböző szociális problémákra adott eltérő megoldási javaslatok kialakítása három szinten ment végbe. Az első szintet az egyes európai államok törvényalkotása, a másodikat a korszak szakpolitikai, filozófiai és társadalomelméleti gondolkodása jelentette. Harmadik szintnek pedig az ipari munkásság szociális problémáival foglalkozó nemzetközi munkaügyi konferenciák sorozatát tekinthetjük, amelyek közül kiemelkedett az 1890. március 15–29. között ülésező berlini összese-reglés.

A magyar kormányok 1890-ig nem rendelkeztek határozott szociálpolitikai elképzelésekkel. Az első magyar szociális törvények a 19. század utolsó

évtizedében születtek, itt mindenekelőtt a betegségi biztosításra vonatkozó 1891-es, illetve a baleseti biztosításra vonatkozó 1893-as törvényre kell gondolnunk. Hasonló témájú törvényeket Európa nyugati részének államaiban már jóval korábban hatályba léptettek. Magyarországnak tehát jócskán volt mit pótolnia ezen a téren, hiszen az I. világháború után a legtöbb európai országban (és nemcsak a legfejlettebbekben, hanem pl. Lengyelországban, Portugáliában, Spanyolországban, Görögországban stb. is) jó néhány szociális jogot (8 órás munkanap, munkanélküli-betegségi, baleseti és nyugdíjbiztosítás, a kollektív szerződések rendszere, a szakszervezeti jogok elismerése) már törvénybe iktattak.

Az első fejezetben a szerző igen jól érzékelteti, hogy az 1920-as évek szociálpolitikájára a különböző nézetek, célok és szakmai összefüggések különösen nagy száma, valamint szociális törvények meghozatala volt a jellemző. Az egyes alfejezetekben részletesen megismerkedhetünk a konzervatívok, a liberálisok, valamint a szociáldemokraták szociálpolitikai nézeteivel.

Egresi Katalin részletesen bemutatja az egyes irányzatok legkiválóbb képviselőinek tevékenységét, s kellő gyakorisággal hangoztatott nézeteiket. A hazai keresztényszocialista mozgalom egyik megalapozója, s programjának meghatározó alkotója Giesswein Sándor volt. Javaslatai mögött az a konzervatív nézet húzódott meg, hogy az ember lényege nem az egyéni szabadság, hanem a közösségi kapcsolatrendszer. Rajta kívül az 1920-as évek konzervatív szociálpolitikai nézeteire a székesfehérvári püspök, Prohászka Ottokár is nagy hatással volt. Prohászka külön figyelmet szentelt a munkásmozgalmak szociális követeléseinek, s többször is hangot adott azon nézetének, hogy a létező szociális feszültségek oka

az egész Európát érintő erkölcsi válság. A szociális problémák mielőbbi megoldásának szükségességét a katolikus egyház mellett a protestáns felekezetek is megfogalmazták, amelyeknek bemutatására a szerző önálló alfejezetben tér ki.

Egresi Katalin az olasz fasiszta állam átsugárzó hatását a konzervatív politikai gondolkodásra gyakorolt befolyásában, s az egyébként jelentéktelen Fajvédő Párt nézeteiben érzékelteti, hogy azután megismertesse olvasóit a liberális nézetekkel, s azok képviselőivel, a két neves közgazdász, Földes Béla és Heller Farkas, rajtuk kívül pedig Hilscher Rezső munkásságával.

A mű külön érdeme, hogy óraműpontossággal láttatja az 1926-os országos szociálpolitikai értekezleten elhangzott javaslatokat. Kiemeli, hogy a háromnapos rendezvényen résztvevők sokszor nem csekély nézetkülönbségeik ellenére abban értettek egyet, hogy a szo-

ciálpolitika az ipari társadalom egyik különösen aktuális területe. A szerző az értekezletet egyfajta fordulópontnak tekinti, hiszen itt már voltak az állami szerepvállalásnak támogatói, s külön kiemeli, hogy a kormány tagjai közül a miniszterelnök és a népjóléti miniszter ekkor vizsgálta felül korábbi, kevésbé progresszív álláspontját.

Az 1930-as évek szociálpolitikáját bemutató, a kötet legterjedelmesebb második fejezete jól érzékelteti, hogy ebben az időszakban egyre inkább előtérbe került ez – a társadalom széles rétegeit érintő – szakpolitikai téma. A szerző ezt azzal indokolja, hogy a gazdasági világválság (1929–1933) nemcsak a gazdaság és a politika területére volt nagy hatással, hanem hatalmas erővel vetett fel a szociális kérdéseket a magyar politikai gondolkodásban. Az egyre nagyobb szociális feszültségek enyhítése intézményes megoldásokat követelt. Ezt sürgette XI. Piusz pápa a híres *Rerum novarum* kezdetű enciklika megjelenésének 40. évfordulóján, 1931. május 15-én kiadott *Quadragesimo anno* kezdetű pápai körlevele is. A világméretű válság mélypontján igazán aktuálisak voltak XIII. Leó pápa 1891-ben kibocsátott írásának szavai: „a legszegényebb sorsú emberek hamarosan és alkalmasan segíteni kell, mert az emberiség nagy része méltánytalanul szomorú és nyomorult viszonyok közt tengődik.” Az egyház fő hangsúlyozta, hogy az állam köteles a közjót előmozdítani, szociális törvényeket hozni. A szociális problémák megoldásának legalkalmasabb módszere tehát a pápai enciklikák szerint az állami beavatkozás, amely meggátolja, hogy „az isteni Gondviselés által az emberi élet megkönnyítése céljából alapított magántulajdon jogintézménye túrhetetlen állapotokat [...] teremtsen, s így önmaga sírját megássa.” A beavatkozásnak azonban megvannak a maga korlátai, nevezetesen az, hogy „az államnak nem szabad túlméretezett adókkal a magánosok tulajdonát tönkretenni”.

A szerző *A hivatásrendiség gondolatának és a totális diktatúrák „szociálpolitikájának” magyar reflexiója az 1930-as évek konzervatív nézeteiben* című alfejezetben figyelemmel kíséri a körlevél magyar visszhangját. Ebből megtudjuk, hogy a pápai enciklika meghirdetett programjával többek között Mikos Ferenc és Brandenstein Béla azonosult leginkább, akik a legmesszebbmenőkig támogatták a hivatásrendiséget, a közjót, a szolgálat és a felelősség elvének átvitelét az ipari társadalomba. A továbbiakban megismerhetjük, hogy melyik párt miként reflektált a válság által fokozott problémákra; a szerző ehelyütt tárgyalja a protestáns egyházak, a liberális gondolkodók, valamint az MSZDP szociálpolitikai nézeteit is.

Egresi Katalin kimerítően tárgyalja a falukutató népi írók többszörösen összetett mozgalmának szociálpolitikai nézeteit, külön is bemutatva az egyes irányzatok (Erdei Ferenc és a szegedi settlement-mozgalom, Kovács Imre és Pro Christo-kör, Szabó Zoltán és a Fiatal Magyarország Munkaközössége) nézeteinek sajátosságait, az azokat képviselő gondolkodókat. Ezt a fejezetet a két világháború közötti magyar politikai gon-

dolkodás utolsó állomásának, az 1939. február 8–23. között megrendezett, a vármegyei és községi szociális előadók pécsi konferenciájának bemutatása zárja.

A szerző műve harmadik fejezetétől kezdve rátér a szociálpolitika részeit képező egyes kérdések részletes elemzésére. Az igen terjedelmes *Munkabér és életszínvonal* című fejezetben ábrák, grafikonok segítségével követhetjük nyomon az egyes társadalmi rétegek, foglalkozások életszínvonalának alakulását. A tárgyalt időszak kezdetén a gazdasági depresszió a lakosság fogyasztóképeségének és életszínvonalának csökkenésével, valamint a munkanélküliség növekedésével járt együtt. A legtöbb politikai párt programja gyors életszínvonal-javító lépéseket követelt a Bethlen-kormánytól. A fejezet második alfejezetében részletesen végigkövethetjük a kormány tevékenységének két irányát, a külföldi kölcsön és az autonóm vámtarifa kérdésének ügyét. A külföldi kölcsön felvételének hatására egy rövid stabilizációs folyamat indult el, azonban ennek is gátat szabott az 1929-ben kezdődő gazdasági világválság. Egresi Katalin fontos megállapítása, hogy a „kibontakozó gazdasági válságot, valamint az ezzel járó életszínvonal-csökkenést és növekvő munkanélküliséget ugyanazok a társadalmi rétegek kényszerültek elviselni, amelyek az 1920-as évek gazdasági folyamatait is. Az ipari és a mezőgazdasági munkásság, továbbá a szellemi alkalmazottak jelentős része komolyabb erőtartálék nélkül érkezett a gazdasági világválságba.”

Mindezt jól láttatja a gazdag forrásanyagra épülő monográfia, midőn részletes képet ad az ipari munkásság és a középrétegek életszínvonalának helyzetéről a gazdasági válság idején, valamint az azt követő időszak kormányzati politikájának eredményeiről. E körben külön is kiemeli a szerző, hogy előrelépés volt a Gömbös-kormány idején kiadott 1935. évi 6600. ME számú rendelet, amely felhatalmazást adott a 8 órás munkaidő egyes iparágakban történő bevezetésére. Ennek alapján először az asztalosiparban, majd 1936–1937-ben egy sor más iparágban (kártya-, sokszorosító-, cipész- és csizmadia-, textilipar) bevezették a 8 órás munkaidőt. Az 1937-es esztendő a szociális törvényhozás éve volt. A Darányi-kormány idején fogadta el a Parlament a munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1937:21. tc.-et, a következő évben a törvény végrehajtási utasításaként megjelent a 3000/1938. Ip. M. számú rendelet. Ez a rendelet szabályozta a minimális munkabérek, a fizetési szabadság intézményét és a 8 órás munkaidőt. A pozitívumok bemutatása után a szerző kiemeli, hogy a törvény nagy hiányossága abban rejlett, hogy kerettörvényként csak felhatalmazást adott a szociálpolitikai intézkedések bevezetésére, de nem rendelte el kötelező érvénnyel azok alkalmazását. Ezen túlmenően a mezőgazdaságra és a közlekedési dolgozókra a törvény hatálya nem terjedt ki. A minimális bérek megállapításának azokban az iparágakban volt nagy jelentősége, ahol egyébként alacsonyabbak voltak a bérek (pl. a textiliparban). Ennek sem volt egyértelműen pozitív ha-

tása, mert ettől kezdve számos helyen a minimális bérek egyúttal a maximális bérek is lettek. Egresi Katalin azt is hangsúlyozza, hogy az érintettek a szociálpolitikai előnyöket nem élvezhették sokáig, hiszen 1939 őszén, a háborús körülményekre való tekintettel, a kormány az 1939:2. törvény felhatalmazása alapján rendelettel felfüggesztette az összes munkaidő-korlátozást, s mindössze a túlmunkára vonatkozó magasabb bérek maradtak érvényben. Noha a fizetett szabadság intézményét nem szüntették meg, lehetővé tették, hogy a munkaadó pénzben kifizethesse annak ellenértékét.

Önálló fejezet foglalkozik a társadalombiztosítás kérdésével, amelynek ügyét 1922-től Vass József munkaügyi és népjóléti miniszter személyisége, valamint a szociális kérdéssel alkotott nézetei határozták meg. Ez az időszak, amikor mindegyik párt programjába bekerült a társadalombiztosítás akut kérdése. A szerző részletesen bemutatja az egyes parlamenti ciklusokban e kérdéssel folytatott pártvitákat, valamint az elért eredményeket. A fejezetből megismerhetjük a Nemzetközi Munkaügyi Konferenciák eredményeit, határozatait is.

A két világháború között a magyar társadalombiztosítás legjelentősebb intézkedésének kétségkívül az 1928:40. törvénycíkket tekinthetjük, amellyel az ipari dolgozók számára bevezetésre került az öregség, a rokkantság, az özvegyesség és az árvaság esetére szóló kötelező biztosítás. Ebben az időszakban az igazgatási és adminisztrációs teendőket az I. világháború előtt szétforgácsolt pénztárak helyett az Országos Munkásbiztosító Intézet (1928. október 1-jétől Országos Társadalombiztosító Intézet) látta el. Külön biztosító intézete csak néhány nagy, főként állami tulajdonban lévő vállalatnak (Posta, MÁV, Dohányjövődék), illetve a bányáknak volt. Az ipari munkavállalókon kívül a magán- és a háztartási alkalmazottak biztosítása is megoldott volt. Egresi Katalin kiemeli, hogy ezek a rendelkezések továbbra sem vonatkoztak a mezőgazdasági alkalmazottak nagy tömegére, akik így továbbra is sokkal kedvezőtlenebb helyzetben maradtak. A fejezetvégi rövid összegzésben a szerző jogosan állapítja meg, hogy „hiába fogalmazta meg a magyar politikai gondolkodás számos képviselője ennek a helyzetnek a tarthatatlanságát, az 1930-as évek kormányai nem pótolták a korábbi hiányosságokat”. Szintén probléma volt, hogy teljesen hiányzott a munkaviszony törvényes szabályozása (8 órás munkaidő, minimális bér, fizetett szabadság stb.). Amikor 1928 tavaszán az MSZDP országos akciót indított a 48 órás munkahét bevezetésére, Európában Magyarországon kívül már csak Törökország és Albánia küzdött ugyanezzel a súlyos problémával.

A szerző önálló fejezetet szentel a „gyermekvédelem és egészségügy” témakörének is, amely a szociálpolitikai gondolkodás és a gyakorlati szociális munka szerves részének számított. Az 1920-as évek folyamán indult el az egészségügy állami feladattá válásának izgalmas pályája, s ezzel párhuzamosan kezdett kiépülni a szülészeti-kórházi hálózat. Fontos kiemelni a

Stefánia Szövetség munkáját, hiszen az ő érdemüknek volt tekinthető, hogy számos városban szülőotthont, illetve tüdőbeteg-gondozó intézetet tartottak fenn. Mellettük azonban nem hanyagolható el a Magyar Vöröskereszt, a Gyermekszertet Egyesület és a Magyarországi Munkások Gyermekbarát Egyesületének munkája sem. Tevékenységük révén az 1920–1930-as évek fordulóján már öt árvaház működött a fővárosban. A kiemelten fontos anya- és csecsemővédelem kérdésével számos civil szervezet és szakmai konferencia foglalkozott. A szerző megállapítása szerint jelentős előrelépésnek számított a hazai egészségügy fejlődésében az 1925:31. tc., amelynek köszönhetően 1927-ben megalakult az Országos Közegészségügyi Intézet. A nagy gazdasági világválság azonban, mint oly sok más terület, a gyermekvédelem és az egészségügy továbbfejlesztését is visszavetette.

A könyvben külön fejezet foglalkozik a lakáskérdéssel, amely a tárgyalt időszakban a szociálpolitika egyik legsúlyosabb problémája volt, s vizsgálata elengedhetetlenül szükséges az egyes társadalmi rétegek szociális helyzetének tanulmányozásához. Fontosságát az is bizonyítja, hogy a nagymértékű lakáshiány az 1926-os országos társadalmpolitikai értekezleten önálló napirendi pontot kapott. Az I. világháborút követően, s különösen Budapesten az építkezések apátja miatt igen nagy volt a lakáshiány. Ennek köszönhetően az egyes pártprogramok egyik alapkövetelése volt a lakásépítkezések megindítása, állami beruházások ösztönzése. Egresi Katalin kiemeli, hogy „a lakásépítkezésekkel kapcsolatos legtöbb törvény a Bethlen-kormány idején született. Ezt a korszakot a kormány tevékenysége mellett az MSZDP „lakóvédelmi akciója” határozta meg”. Az egyes alfejezetekben a szerző bemutatja az ipari munkásság és a polgári középrétegek lakáskörülményeit, valamint a kormányzat lakáspolitikáját, majd megvonja annak mérlegét.

A monográfia záró fejezete a „mezőgazdaság és szociálpolitika” kérdéseinek szenteli figyelmét. Az avatott tollú szerzőtől megtudhatjuk, hogy a korszak politikusai, pártjai az 1920-as években a magyar mezőgazdaság szociális problémáját kizárólag a földbirtokreform hiányában látták. Ám gyakorlati lépések ez ügyben nem születtek, annak ellenére, hogy a már említett 1926-os társadalmpolitikai értekezlet több napirendi pontban is tárgyalta a magyar mezőgazdaság helyzetét. A kormány a nemzetközi egyezmények közül mindössze a gyermekek mezőgazdasági alkalmazásának alsó korhatárára vonatkozó dokumentumot ratifikálta az 1927:2. törvényben. Egresi Katalin kiemeli, hogy a nagy gazdasági világválság szociális szempontból legkomolyabb hatása a mezőgazdasági munkanélküliség ugrásszerű megemelkedése volt. Ekkor több agrárreform is elkészült, amelyek a szociális problémák fő okaként a földbirtok helytelen eloszlását jelölték meg. Az MSZDP 1930-ra készítette el agrárprogramját, amely széles körű kulturális, oktatási és szociális javaslatokkal egészült ki. Az 1930-as években az ipari szociálpolitika terén elért szerény, de mégis sok újdons-

ságot tartalmazó eredmény még élesebben vetette fel a mezőgazdasági szociálpolitika feltűnően aránytalan elmaradását. 1938-ban a falusi szociális segítő hálózat felállítása mellett a legfontosabb szociálpolitikai jogalkotás a mezőgazdasági munkavállalók öregségi biztosításáról szóló 1938:12. tc. volt.

A kötetet összegzés, a forrásokat és a felhasznált szakirodalmat felsoroló irodalomjegyzék, illetve a nagyon hasznos személynévmutató zárja.

Egresi Katalin könyvének vitathatatlan érdeme, hogy a két világháború közötti magyarországi szociálpolitikát nemzetközi összefüggésben, átfogóan, minden fontos kérdést érintve tárgyalja. Jól látható a korabeli forrásokban, valamint a szakirodalom ismeretében mutatott jártassága. A kötet bátran ajánlható az egyetemi oktatók, a diákok, a két világháború közötti magyar történelem iránt érdeklődő nagyközönség számára is.

Révész T. Mihály

A llamalapításunk idején I. István azt az elvet vallotta, hogy „az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő” (*István király intelmei*, Kuncz Agnes fordítása). Századokkal később Széchenyi István kijelentette: „nyelvében él a nemzet.” Nemcsak nemzet és ország viszonyában helytállóak ezek a kijelentések, hanem a mindenkor nemzeti és etnikai csoportok számára is. A hazánkban élő nemzetiségek számára identitásvállalásuk és identitásképzésük egyik eszköze volt tehát a nyelvhasználat, amelyre az oktatásban is joggal tartottak igényt.

Magyarországon a nemzetiségi vagy kisebbségi kérdés a 20. században sem hagyta pihenni a jogalkotót. Nemcsak a második világháborút megelőző, revíziós és esetenként irredenta eszméket sem nélkülöző politikai gondolkodók és politikai csoportok foglalkoztak a problémával, hanem az 1945 utáni új berendezkedés államférfiainak is sok fejtörést okozott az, hogy nemcsak az országhatárainkon túlra kerültek magyarok, hanem a hazai kisebbségek jogállását is rendezni kellett. A második világháborút lezáró békeszerződések belpolitikai hatáskörbe utalták a nemzetiségek jogaival kapcsolatos reglementációt, azonban a Kárpát-medencei sajátosságok miatt a kodifikáció során az anyaországokra is figyelemmel kellett lennie a jogalkotónak.

Föglein Gizella könyve az oktatási igazgatással kapcsolatos jogalkotásról nyújt kimerítő ismertetést azáltal, hogy 1945-től 1985-ig, tehát a hatályos, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény (Nktv.) megalkotását megelőző időig jogszabályok és az állami irányítás egyéb eszközeiként fennmaradt források (miniszteri utasítások, törvényerejű rendeletek, iskolai tantervek) felhasználásával mutatja be a közoktatásban gyakorolható nemzetiségi jogokat. A jelentős levéltári forráskutatáson alapuló mű érdeme, hogy a legalsóbb fokú oktatási intézmények működésébe is betekintést enged, az olvasó szinte átélheti, hogy milyen nehézségekkel vagy éppen lehetőségekkel kellett szembenéznie egy rendszerváltás előtt gyermekét nemzetiségi oktatásban részesíteni kívánó szülőnek vagy egy nemzetiségi ismereteket tanító pedagógusnak.

Nem szabad megfélemednünk a forrásismertetést bevezető, lényegretörő, mégis informatív fejezetről sem, amelyben a szerző áttekinti az állam és a Magyarországon élő kisebbségek kedvezően változó viszonyát:

A magyarországi nemzetiségi oktatás állami szabályozása 1945 után – Föglein Gizella könyvéről

Föglein Gizella:

Etnikum és educatio. A magyarországi nemzetiségek és alsó fokú oktatásuk állami szabályozása, 1945–1985

Politikatörténeti Füzetek XXII.

Napvilág Kiadó, Budapest, 2006

ISBN 963 9350 71 0

azt, ahogy a világháborút követő kitelepítési hullám után lassanként „felenged” az állami vezetés gyanakvása, és szélesíteni kezdi a kollektív jogok gyakorlásának lehetőségét. A könyv egészére jellemző a statisztikai évkönyvek adatainak lelkiismeretes felhasználása (főleg a népesség anyanyelvi megoszlásával kapcsolatos táblázatok, adatsorok értékesek). További – eddig ismeretlen – információkkal árnyalhatják a kisebbségpolitikáról alkotott képet azok a levéltári forráskutatás eredményeként ismertetett párháztárazatok, zárt jelentések, amelyekben az állami irányítás a hazai nemzetiségek társadalmi-szociális megoszlását kívánták feltérképezni. Nemzetiségenként külön-külön vizsgálták ugyanis, hogy körülbelül milyen arányban dolgoznak képviselőik a mezőgazdaságban, az iparban (bányászatban és egyéb gyáriparban), vagy éppen azt, hogy milyen arányú soraikban az értelmiség jelenléte. A korszak kisebbségeit is jellemzi azonban az az 1956. május 21-i MDP KV határozat, amely leszögezte: „A nemzeti kisebbségek számát csak becsléssel lehet megállapítani. A KSH adatai – különösen német vonatkozásban – nem megbízhatóak, mert a legutóbbi népszámlálás alkalmával a nemzeti kisebbségekhez tartozók nagy része magyarnak vallotta magát.”

A nemzetiségi oktatás biztosítása azonban folyamatosan jelen volt a rendszerváltást megelőző jogalkotásban, sőt a világháborút követően pl. Szeged környékén

már közvetlenül a front elvonulása után, 1944 novemberében megindult a szerb tanítási nyelvű oktatás. Nem sokkal ezután megkezdődött a román és a szlovák nyelvű közoktatás szervezése is, és 1945-től a szovjet katonai parancsnokságok is támogatták az iskolai oktatás igények szerinti újraindítását. Jogszabályi kereteket azonban csak a 10 030/1945. ME rendelet biztosított; az Ideiglenes Nemzeti Kormány ebben az 1945. október 24-én kelt dokumentumban már lehetővé tette, hogy ott, ahol legalább tíz tanuló szülei kéri, szavazással dönthessenek arról, hogy a nemzetiségi szülők a gyermekeiket az általános iskolában anyanyelvükön kívánják-e taníttatni (a magyar nyelv tantárgyként meghagyásával), vagy pedig a magyar tannyelvű oktatás mellett igénylik anyanyelvük tantárgykénti oktatását. Hasonló szabályokat kívántak bevezetni a középfokú oktatásban is, de megnyugtatóan ekkor még nem sikerült rendezni a helyzetet: 1946-ban és 1947-ben ismét jogi szabályozásra volt szükség.

Változást az Alkotmány jelentett, amely kimondta, hogy hazánk „a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét.” Ugyanakkor állandó problémát jelentett a nemzetiségi oktatási intézmények, illetve a nemzetiségi oktatásban résztvevő tanulók alacsony száma, ezért 1951-től már 15 szülő igénybejelentése esetén is lehetőség nyílt a nemzetiségi nyelven való oktatásra. Ehhez természetesen a megfelelő képesítéssel és nyelvi ismeretekkel rendelkező pedagógusokra is szükség volt (tovább-, illetve átképzésüket is ki kellett dolgozni a minisztériumokban), de gondot okozott már az is, hogy bár a tanulóknak lehetővé tették az anyanyelvű oktatásban való részvételt, az

iskolában tanítási nyelvként használt irodalmi idegen nyelv eltért a gyerekek „otthonról hozott”, sokszor tájlellegű nyelvismeretétől. Ezzel kapcsolatban a Köznevelési Minisztérium Kollégiuma arra a – szerző által is idézett – keserű megállapításra jutott, hogy, jóllehet a minisztérium biztosítja a nyelvhasználat jogát az oktatásban, a tanulók azonban „döntő többségében két-nyelvűek, az irodalmi nyelvet nem beszélik, nyelvük a telepítés idejét, tehát általában a 18. századi állapotot tükrözi.”

Részben ezért is következett be, hogy 1960-tól minisztériumi utasításra a nemzetiségi tannyelvű iskolákban is magyarul tanították a reáltárgyakat és a testnevelést. Kétnyelvű iskolatípus született tehát az addigi nemzetiségi tannyelvű intézmények helyett, de megmaradt az ún. nyelvtanító iskolák típusa is. Ezt a képet árnyalta az 1961. évi oktatási törvény is, valamint az, hogy az iskolák körzetesítése miatt a hatvanas évek közepére jelentősen lecsökkent a nemzetiségi anyanyelvet tanulók száma. Csak 1985-ban indult újra a nemzetiségi tannyelvű oktatás, de – az előző évtizedek tapasztalataival ellentétben – sikeresnek is bizonyult: 1989 őszén több mint 58 ezren részesültek nemzetiségi oktatásban, de valószínűleg még ez a létszám is alulmúlta a nemzetiségi önanonosság megőrzéséhez szükséges, optimális létszámot.

A könyvet mintegy harmincoldalas, levéltári dokumentumokat tartalmazó válogatás zárja, amely nagy segítséget jelenthet a kisebbségi oktatással és a kisebbségi joggal foglalkozó hazai és határon túli szakemberek számára is.

Kiss Bernadett

A magyar alkotmánytörténet egyes kérdéseiről – főként külföldi kutatók számára

Ruszoly József:

Beiträge zur neueren Verfassungsgeschichte
Ungarische Rechtshistoriker-sorozat
Gondolat kiadó, Budapest, 2009, 627 p.
ISBN 978 693 693 128 5

A magyar jogtörténet fejlődését egyre gyakrabban értékelik a kutatók összehasonlító szempontból. Erre elsősorban akkor adódik lehetőség, ha az érdeklődő számára érthető nyelven hozzáférhetőek a források. A magyar jogtörténészek egyre nagyobb számban dolgoz-

nak idegen nyelvű forrásokkal, elsősorban német és angol anyagokkal, de egy-egy érdekesség a környező országok szláv nyelveit beszélők számára is megismerhető már. A külföldi kollégák hasonló érdeklődését azonban igencsak szűk körben lehet kielégíteni, mivel Magyarországon még mindig nagyon ritka a magas színvonalú kutatómunka idegen nyelven történő publikálása. Többek között ezt a hézagot kívánja kitölteni a magyar jogtörténészek műveit német nyelven megjelentető „Ungarische Rechtshistoriker” sorozat a Gondolat Kiadó gondozásában. Máthé Gábor és Stipta István műveit követően 2009-ben Ruszoly József írásainak válogatása látott napvilágot német nyelven.

Ruszoly professzor a szegedi egyetem jogi karán szerzett diplomát, s tudományos munkásságának kezdeteitől majd két évtizeden át – amely időszak alatt egyetemi docensi fokozatig emelkedett – ezen intézmény jogtörténelmi tanszékén tevékenykedett. 1981-ben költözött át Miskolcra, hogy az ottani felsőoktatási intézményben létrehozza, megszervezze és hét éven keresztül vezesse a jogtörténet-tudomány tanszékét. Később visszatért alma materébe, ahol 1986 óta egyetemi tanárként a szegedi jogtörténelmi tanszék vezetője.

Mindeközben 1995-től aktív szerepet vállalt a debreceni egyetemen a jogi oktatás újjászervezésében, s különösen a jogtörténeti tanszék létrehozatalában. Ezen munkásságáért az intézmény 2006-ban díszdoktorrá avatta. Szakmai kutatómunkáját illetően Ruszoly professzor érdeklődése rendkívül széleskörű, írásaiban számos területre kitér, amelyek némelyikén egyedülállónak mondható munkássága. Különösen jelentős a magyar jogtörténetben a reformkort követő száz évet illetően végzett kutatómunkája, amelyből a választójog, a munkásmozgalmak és a parlamentáris berendezkedés alapvető kérdésköréit érintő írásai jelen német nyelvű gyűjteményben is vezető szerepet kaptak.

A *Beiträge zur neueren Verfassungsgeschichte* tematikusan szerkesztett kötet. Hét témakörre tagolódik, amelyekből az első kettő teszi ki a több mint 600 oldalas mű közel felét. Az első, *Alkotmány és képviselő* címet viselő részben a szerző európai összehasonlításból kiindulva, pontosabban a német szövetségi rendszer berendezkedéséhez hasonlítva kezdi el a magyar népképviselői berendezkedés fejlődésének bemutatását, részletesen kitérve a honi választójogi szabályok fejlődésére, szélesedésére. Szintén ebben a részben kap helyet a reformkor fontos, külföldön is tapasztalatot szerzett magyar politikusa, Szemere Bertalan Borsod megyében végzett tudományos tevékenységének bemutatása, amely mintegy esettanulmányként konkrétumokon keresztül ismerteti az állami szintű szabályozások helyi megvalósíthatóságának nehézségeit és Szemere proaktív munkásságát. Új fejezetben mutatja be Kossuth Lajos *Pesti Hírlapjának* szerepét a reformkor időszakában. Ebben az írásban különösen jelentős, hogy a szerző magyarázatot ad a magyar történeti alkotmány mibenlétére, amely a külföldi olvasók számára alapvető fontosságú lehet. A kronológiai rendet követve az első rész eljut az „új magyar alkotmányként” aposztrofált áprilisi törvényekhez, azok részletes bemutatásához, ismertetéséhez. A válogatás ezután ismét visszatér korábban felvetett témájához, a választójog – ezúttal egyaránt az aktív és a passzív – kérdéseire, s bemutatja a széles körű parlamenti viták részleteit. Egy újabb esettanulmány levéltári kutatások alapján Selmezbánya, Besztercebánya és Körmöcbánya választójogi szabályozásának 1848 és 1874 közötti alakulását foglalja össze. Az első rész záróakkordjaként az erdélyi országgyűlés alakulásának története olvasható az 1866 és 1872 közötti években.

A második részben, amely a *Nemzet és nemzetiség* címet kapta, Ruszoly az 1849. július 28-iki szegedi nemzetiségi törvény létrejöttét, körülményeit, történelmi háttérét és tartalmát mutatja be, amelyhez szervesen kapcsolódik a második írás az első magyar nemzetiségi törvényről a közép-európai alkotmányfejlődés tükrében, a szabadságharc időszakában. A harmadik tanulmány a közjogi fejlődés történetét ismerteti, különös tekintettel Deák Ferenc szerepére az 1867. évi kiegyezés felé vezető úton. A kötet harmadik (*Munkások és a választójog*) részében – bár kisebb terjedelemben, de hasonló részletességgel – foglalkozik a munkásmozgal-

mak megjelenésével, követeléseikkel és azok gyakorlati megvalósulásával, bemutatva a 20. század előtti európai trendeket és az 1938-ig vizsgált magyarországi időszakot. Itt is mintegy a kronológiai elrendezést követve, a negyedik rész (*A történelmi alkotmány megszűnése*) első írásában a magyar országgyűlés, az ezzel kapcsolatosan gyakorolható államfői jogkör és a választójog alakulását mutatja be a második világháború végéig. A második írás az 1944 és 1946 közötti időszak kodifikációs eseményeit követve elemzi a második magyar köztársaság létrejöttét. Ezt követően Csekey István életművének – a magyar alkotmányfejlődés aspektusából történő – bemutatását olvashatja az érdeklődő. Az ötödik rész (*Országgyűlési választási felülvizsgálat*) mind az európai, mind pedig a magyar területeken bemutatja és elemzi az országgyűlési választási felülvizsgálat intézményét, sőt egészen a rendszerváltozáskor az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásai során felmerült változtatásokig végigkísérve ismerteti azt. A hatodik részben a szerző a *Kisajátítás* jogintézményéről ír Magyarországon 1836–1944 között. Az utolsó, hetedik részben (*Három jogtörténetész*) pedig Hajdu Lajos, Both Ödön és Bónis György életművébe enged rendkívül rövid betekintést Ruszoly József.

Összességében a kötet átgondolt, tematikus válogatás, amellyel valamennyi külföldi jogtörténész könnyen tud dolgozni, ismereteit bővíteni. Stílusát illetően könnyen olvasható, pontos, és – még a nehezen fordítható történeti magyar jogintézmények terminus technikusait is – megfelelően kifejező a német szöveg. Tartalmát tekintve a Ruszoly professzortól megszokott pontosság és részletesség jellemzi az írásokat. Különösen kiemelendő, hogy a kötet számos függelékében eredeti jogszabálysövegeket, jegyzőkönyveket vagy sajtótermékeket ismertet pontos német fordításban, ezzel is elősegítve az idegen nyelven kutató kollégák mélyebb ismeretszerzését. Formai szempontból kellően tagoltnak mondható a szöveg; a csupán egy-egy témakör iránt érdeklődő olvasó is el tud igazodni benne. Az irodalomjegyzék az összegyűjtött tanulmányok eredeti megjelenési helyeit rögzíti, igazi forrásokra inkább a lábjegyzetek utalnak, miként ez egy tanulmánykötetnél megszokott. A részletes és pontos névjegyzék a kötet végén rendkívül hasznos segítséget nyújt valamennyi kutató számára.

Nem véletlen, hogy szinte valamennyi neves jogtörténész manapság is együttműködik külföldi partner-egyetemekkel, kollégákkal. Az *Ungarische Rechtshistoriker* sorozat valóban fontos előrelépés a nemzetközi összehasonlító jogtörténet-tudomány fejlődése szempontjából. Ruszoly József írásainak gyűjteményes kötetét remélhetőleg még sok hasonló színvonalú mű követi majd a sorozatban. Így lehet ugyanis a legkönnyebben kiegyenlíteni a jelenleg meglehetősen felemás viszonyt, amely a külföldi és a magyar jogtörténész kutatók között jelenleg még fennáll.

Egy jogi regulagyűjtemény margójára

Nótári Tamás: A jognak asztalánál... 1111 jogi regula és szentencia latinul és magyarul
Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 291 p.
ISBN 978-963-9722-36-1

Napjainkban sokan megkérdőjelezzik a latin nyelv ismeretének szükségességét, sőt még a római jog oktatásának létjogosultságát is a jogászok egyetemi képzése során. Bizonyos mértékig talán érthető is lenne a felvetés egy holt nyelv végleges eltemetésével, valamint egy jogtörténeti tantárgy feleslegesnek nyilvánításával kapcsolatosan, ha nem éppen a latinról és a római jogról lenne szó.

Véleményem szerint a római jog letisztult és egyértelmű meghatározásai jelentik az első, meghatározó lépcsőfokot a joghallgatók megfelelő felkészítéséhez választott hivatásuk elsajátítását illetően. A római jog emellett vitathatatlanul a jogtörténet és a jogi kultúra gyökereit jelenti, ezért az ókori gondolkodók és jogtudósok megállapításainak, a tógát viselő szenátorok és nagynevű szónokok beszédeinek, valamint a császárok és *praetorok* jogszolgáltatási „eljárásának” bemutatását jelentő stúdiumnak minden korban a jogi egyetemek alapozó tantárgyai közé kell tartoznia.

A római jog többet és mást is nyújt az első évben oktatott egyéb jogtörténeti és jogelméleti tantárgyakhoz képest, hiszen nem csupán történeti áttekintést biztosít, hanem részletesen tárgyalja a korabeli „hatályos jogi szabályozást”. Magyarázatot és értelmezést jelent a későbbiekre vonatkozóan, mert megismerteti a hallgatókat, olvasókat a polgári anyagi jog alapvető jogintézményeivel, továbbá a mai értelemben vett kereskedelmi és gazdasági jogi, büntető anyagi és eljárásjogi alapvetéseket tisztázza.¹

E diszciplína teremti meg a „jog” mint tudomány elméleti értelmezéséhez és gyakorlati alkalmazásához szükséges pótolhatatlan, szilárd alapokat a joghallgatók számára. Ezen intézmények elsajátítása révén válik a laikus, érettségizett diákból egyetemista joghallgató, aki a római jogon keresztül ismerkedik meg leendő szakmájának nyelvezetével, dogmatikai rendszerével.

Ezen ismeretek befogadásához azonban nélkülözhetetlen a latin nyelv legalább alapfokú ismerete. Ennek oka, hogy még a legkiválóbb magyar fordítás sem tudja

visszaadni a latin nyelv árnyalt kifejezéseit egy-egy definícióra, jogintézmény magyarázatára vagy éppen az idők során szállóigévé vált idézetre vonatkozóan. Ehhez ismerni kell a latin bonyolult nyelvtanának szabályait, ragozási rendszerének felépítését és a legfontosabbat: szótárazási módszerét és szókészletét. Tévednek azok, akik a jogi szakzsargonban az elméleti tudás fennhéjázó fitogtatásának, esetleg oktan tudálékosságnak tekintik a latin terminus technicusok alkalmazását.

Tény, hogy a mindennapokban – és különösen egy joghoz nem értő személlyel való hétköznapi beszélgetés során – zavaró lehet *res iudicatá*, *expressis verbis* és *clausula rebus sic stantibus* emlegetni, azonban egy jogász számára vitás esetben általában a latin precízen definiált fogalmai jelentik az adott dolog egyértelművé tételét. Az más kérdés, hogy a latin fogalmak és kifejezések helytelen használata valóban nevetség tárgyává teheti alkalmazóját, és már csak ennek elkerülése érdekében is indokolt Cicero nyelvének jogi egyetemeken történő oktatása.

Nem szabad elfelejtenünk egy örökbecsű szentenciát sem, amely szerint: „*Scientia nobilitat*”.² Ennek fényében elmondható, hogy egy magára valamit is adó jogász számára még ma is elképzelhetetlen a szakmájának gyökereit jelentő római jogi instrumentumok, valamint a latin nyelv legalább alapfokú ismerete. Erre egyébként akkor is szüksége van, ha ezek használatára később csak nagyon ritkán, vagy egyáltalán nem kerít sort.

A szükséges tudás megszerzéséhez nyújt segítséget Nótári Tamás 2008-ban megjelent művével, amelyben 1111 darab, legtöbbször máig érvényes ókori regula, szentencia, maxima, *adagium* és *proverbium* összegyűjtésével a római jogi gondolkodásmód megértését, valamint a latin nyelv kifejezőképességét igyekszik elélni tární.³

A szerző idéz többek között Gaius, Paulus, Ulpianus és Papinianus műveiből, a iustinianusi törvénytől, Cicerótól és Publius Syrustól, emellett helyet kapott gyűjteményében számos névtelen szerzőtől fennmaradt bölcsesség is.

A válogatás önmagáért beszél: a szerző által kiemelt általános érvényű megállapításokat olvasva egyértelműen kiderül, hogy miért elengedhetetlen ezen ismeretek ápolása és átadása az újabb nemzedékek részére. Tudvalevő, hogy a polgári jog minden területe merít az ókorban lefektetett szabályok közül, legyen szó a személyek jogáról (*Mater semper certa est; pater est, quem nuptiae demonstrant*⁴), dologi jogi (*Res accessoria sequitur rem principalem*⁵), kötelmi jogi (*Subscribens consentire sunscriptis censetur*⁶), vagy éppen öröklési jogi (*In testamentis plenius voluntates testantium interpretamur*⁷) problematika megoldásáról.

A büntető anyagi és eljárásjog néhány máig ható alapelve is ebben a korban kristályosodott ki (*Nullum crimen nulla poena sine lege*,⁸ *Quilibet presumitur bonus, nisi probetur malus*⁹), emellett az általános jogelvek (*Executio iuris non habet iniuriam*¹⁰), valamint a jogbölcséleti tantárgyak fundamentumait jelentő (*Iudicis est ius dicere, non dare*¹¹) és a retorika művészetét¹² jellemző állítások (*Infamibus portae non pateant dignitatum*¹³, *Vox populi vox Dei*¹⁴) is megjelennek előttünk a könyvben szereplő regulákat és szentenciákat szemezgetve.

Köztudott, hogy a történelem folyamán a római jog – szabályait tekintve – elsősorban a polgári jog területén fejtette ki a hatását szerte a világon. Arról azonban keveset hallani, hogy mennyiben határozta meg más jogterületek – így például a büntető anyagi és eljárási jog¹⁵ – fejlődési irányát, hiszen mint a fenti, példaként kiemelt szentenciákból látható, nem csupán a civilisztika szférájában volt érezhető alapokat teremtő jelenléte. Továbbá a jogtudósok és szónokok öröksége is: nem létezik jó jogász a megfelelő érvelési technika elsajátítása, valamint jog- és állambölcséleti ismeretek nélkül. Nótári Tamás művében a teljesség igényével szemezgetett a római jog jelentőségét megjelenítő jogelvek, regulák és szállóigék közül, hogy széleskörűen bemutathassa e tantárgy, valamint a napjainkban kissé méltánytalan helyzetbe kényszerített latin nyelv fontosságát.

A regulákat és szentenciákat kísérő tanulmányok követik, amelyekben a szerző néhány, általa kiválasztott maximát vizsgál behatódobban, a regulák és szentenciák történetiségét mutatja be néhány példa tükrében.

A *Summum ius summa iniuria* című tanulmány ezen alapelv megjelenését és fejlődését vizsgálja. Először Terentius komédiájában találkozhatni e gondolattal, de a proverbium a Cicero¹⁶ által a *De Officiis*-ben¹⁷ megfogalmazott formában került be a jogi köztudatba. Nem maga a *ius* tehát az *iniuria*, hanem a látszólag jogos igény rosszhiszemű érvényesítése, azon eset, amikor a jogérvényesítés címe alatt jogtalanságot követnek el.¹⁸

A következő írás (*Summum ius summa iniuria* Rotterdami Erasmusnál) a nagy humanista tekintélyből fakadó, évszázadokon átívelő hatását vizsgálja a *summum ius summa iniuria* proverbium felhasználása és magyarázata kapcsán. E gondolat több változatával és magyarázatával is találkozhatni Erasmus életművében, amelyekhez antik *auctorokat* használ fel általában a forrás pontos megjelölésével, és azt szó szerint idézve, ám olykor azok behatódob tartalmi összefoglalása nélkül.

Az *interpretatio* kifejezés eredetét és jelentését vizsgálja néhány szöveghelyen keresztül Az *Interpretatio fogalma* című tanulmány, az *interpretatio* és az *interpretari* fogalom előfordulását és szöveghelyzetét görög alá véve Plautusnál, illetve az archaikus római irodalom egyéb, csak töredékesen fennmaradt szerzőinél. Plautus az *interpretari* tevékenységet a vallási misztériumok köré vonja, és *'megfejteti, rejtélyt feloldani'* értelemmel ruházza fel.¹⁹ A másik fél emlékezetének felfris-

sítését, egy adott esemény felidézését is lehet az *interpretari* igével jelölni, másutt egy kétséges tényállás kipuhatolóját, felderítőjét, illetve egy terv kivitelezőjét jelöli az *interpretatio* kifejezés, ezen utóbbi esetben az *internuntius* szinonimájaként. Az *interpretatio* bizonyos esetekben a szavak etimológiai analízisét, valamint görög *terminus technicusok* latin nyelven történő, pontos, elemző igényű visszaadását jelenti.²⁰

A soron következő tanulmány célja az egyik legalapvetőbb szentencia, a *ius est ars boni et aequi* kialakulásának bemutatása. Celsus híressé vált *ius est ars boni et aequi* kijelentése a iustinianusi *Digesta*²¹ nyitó gondolatoként szerepel, miszerint aki a joggal kíván foglalkozni, először tudnia kell, hogy honnan származik a jog kifejezés; a jog ugyanis az igazságosságról (*iustitia*) kapta a nevét, hiszen a jog a jó és a méltányos művészete. Ulpianus a gondolatot továbbfűzve megállapítja, hogy a jogászoknak szinte papi hivatásként kell foglalkozásukat űzniük, hiszen az igazságot kell tisztelniük, a jó és a méltányos ismeretét terjeszteni, a jogost a jogtalantól, a megengedettet a tilostól elválasztva.²² Utóbb Ulpianus az igazságot úgy határozza meg, mint állandó és örökös igyekezetet, törekvést arra, hogy az őt megillető jogot mindenkinek megadjuk; ezért a jog parancsai a következők: tisztességesen élni, más meg nem sérteni, az őt megilletőt mindenkinek megadni.²³

A *venire contra factum proprium*, vagyis a *'saját cselekményünkkel ellentétesen eljárni'* fordulat, igen hosszadalmas és ellentmondásoktól sem mentes utat járt be, amíg ma ismert formáját elnyerte. Ebben a formában, illetve értelemben ugyanis semmilyen törvényben vagy bírói ítéletben nem találhatjuk meg, s azt sem állíthatjuk, hogy szokásjogi úton került volna be az állandóan visszatérő jogi toposzok közé.²⁴ Első alkalommal hasonló jellegű megfogalmazással találkozhatunk egy Ulpianusnak tulajdonított töredékben, amely a következő tényállást taglalja: egy, az apai hatalom alól *emancipatio*-val hivatalosan ugyan el nem bocsátott, ám önálló életvitelt folytató *filia familias* végrendeletet készített, mintha *materfamilias* státuszban élne – ám hatalom alatt állóként természetesen nem végrendelezhetett volna érvényesen.

Az *Ubi tu Gaius, ego Gaia* című tanulmány a házasságkötés egy fontos mozzanatát mutatja be. A házassági szertartás során jövődől otthonukba érven a vőlegény megkérdezte a menyasszonytól: *„Quaenam vocaris?”*, amire menyasszony az *„Ubi tu Gaius, ego Gaia”* választ adta. A cicerói és quintilianusi szöveghelyek azt jelzik, hogy a rómaiak a *gaius* és *gaia* szavak személyneveknek fogták fel. A modern szakirodalom az antik *auctorokhoz* hasonlóan a *gaius* és *gaia* szavakat nomenként, illetve *praenomen*ként értelmezték, s a szertartás során egyfajta jelképes funkciót tulajdonítottak e formulának.²⁵

A kötet záró tanulmánya (*Magnum numen idem sententis senatus*) felfedi a *numen* kifejezés jelentéstörténetét, kialakulásának körülményeit. A *numen* az istenekkel, a *senatus*szal, a római néppel, valamint

átvitt értelemben az emberi elmével kapcsolatban mint önmagában ugyan emberfeletti, ám legtöbbször mégis valamely személyhez kapcsolódó erő kerül említésre. Augustus korában a *numen* már magát azt az istenséget is jelentheti, amelynek korábban inkább a funkcióját, tulajdonságát²⁶ jelölte.

A jogi bölcsességek áttekintését nagyban megkönnyíti a részletes, közel száznegyven jogi fogalom alapján összeállított tárgymutató, amely egyben az előfordulásuk gyakorisága alapján jól érzékelteti, hogy egyes terminusok és a hozzájuk kapcsolódó jogintézmények milyen fontos szerepet töltek be a római jogrendben.

Véleményünk szerint, a gyűjteményt áttanulmányozva, teljes bizonyossággal elmondható, hogy a latin nyelv és az ókori Róma doktrínái a mai napig a jogtudomány kikezdehetetlen alapkövét képezik. Vitán felül áll továbbá – még a kételkedők szemében is – e két diszciplína „szűrő hatása”: a római jogi és a latin vizsgákon való – az elsőéves joghallgatók számára komoly erőpróbát jelentő – megmérettetés szerepe, amelynek egyik lényeges célja (amint ezt már Brósz Róbert is megfogalmazta) a szakma elsajátítására alkalmatlan jelentkezők kiostálása.

Bárdos Zsuzsanna – Matura Tamás

Jegyzetek

- ¹ Lásd mindezt bővebben kifejtve: Földi A.–Hamza G.: *A római jog története és intézményei* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2008. 3. p. skk.)
- ² Magyarul: 'A tudás nemesít'.
- ³ A szerzőnek nem ez az első „szentenciagyűjteménye” – lásd: Dér T.–Nótári T.: *Exemplaria Graeca – Görög bölcsességek latin és magyar fordítással* (Belvedere Segédkönyvtár II. Belvedere, Szeged, 1999); *Görög bölcsességek. Tanuld és tanítsd a jobbat!* (Lectum, Szeged, 2005); *Sapientia liberat animum. Sententiae Graecae et Latinae* (Bibliotheca Latina IV. Societas Latina, Saarbrücken, 2008)
- ⁴ Magyarul: 'Az anya személye mindig biztos; az apa az, akit a házasság annak mutat.'
- ⁵ Magyarul: 'A járulékos dolog osztja a fődolog sorsát.'
- ⁶ Magyarul: 'Az aláíróról feltételezzük, hogy egyetért az aláírással.'
- ⁷ Magyarul: 'A végrendeleteket lehetőleg a végrendelezők akaratának megfelelően kell értelmezni.'
- ⁸ Magyarul: 'Nincs sem bűn, sem büntetés törvény nélkül.'
- ⁹ Magyarul: 'Mindenkit ártatlannak vélelmezünk, amíg bűnössége bizonyítást nem nyer.'
- ¹⁰ Magyarul: 'A jog végrehajtása nem lehet jogellenes.'
- ¹¹ Magyarul: 'A bíró feladata a jogszolgáltatás, nem pedig a jogalkotás.'
- ¹² A jog és a retorika kapcsolatának beható elemzését lásd: Nótári T.: *Jog, vallás és retorika* (Lectum, Szeged, 2008); uő.: *Law, Religion and Rhetoric in Cicero's Pro Murena* (Schenk, Passau, 2008); uő.: *Jogtudomány és retorika – Cicero pro Murena* 26. (Jogtudományi Közöny, 56. 2001/12. 470. p. skk.); uő.: *Cicero, Négy védőbeszéd* (Lectum, Szeged, 2004).
- ¹³ Magyarul: 'A becstelenség előtt maradjon a méltóság ajtaja zárva.'
- ¹⁴ Magyarul: 'A nép szava Isten szava.'
- ¹⁵ Ehhez lásd: Nótári T.: *Megjegyzések a modern büntetőeljárás alapelvei római előzményeihez*. In: *A Büntető Törvénykönyv és a Büntető Eljárás Törvény módosításának elméleti és gyakorlati kérdései*. Szerk.: Holé K. (KRE ÁJK, Budapest 2003. 97. p. skk.)
- ¹⁶ Hamza G.: *Cicero és a jogtudomány kapcsolatának kérdései*. In: *Jogtörténeti Tanulmányok V.* (Budapest, 1983. 59. p. skk.)

- ¹⁷ Cic. off. 1, 33.
- ¹⁸ Ehhez bővebben lásd: Nótári T.: *Summum ius summa iniuria* (Magyar Jog, 2004/7., 385. p. skk.); *Summum ius summa iniuria – Comments on the Historical Background of a Legal Maxim of Interpretation* (Acta Iuridica Hungarica, 45, 2004, 301. p. skk.)
- ¹⁹ Fuhrmann, M.: *Interpretatio – Notizen zur Wortgeschichte*. In: *Symptica Franz Wieacker* (Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1970, 82. p.)
- ²⁰ Ehhez bővebben lásd: Nótári T.: *Megjegyzések egy jogértelmezési maxima történeti hátteréhez* (Jogtudományi Közöny, 2004, 7–8., 221. p. skk.)
- ²¹ Hamza G.: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002)
- ²² Ulp. D. 1, 1, 1.
- ²³ Vö. Nótári, T.: *De summo iure summaque iniuria apud Cicero-nem* (Vox Latina, 43, 2007, 346. p. skk.)
- ²⁴ Ehhez bővebben lásd: Riezler, E.: *Venire contra factum proprium – Studien im römischen, englischen und deutschen Civilrecht* (Duncker & Humblot, Leipzig, 1912)
- ²⁵ Lásd bővebben: Nótári T.: *De matrimonio cum manu* (Jogtörténeti Szemle, 2005, 2., 52. p. skk.); uő.: *Remarks on Roman Marriage and Divorce* (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica, 48, 2008, 319. p. skk.); *De duabus caeremoniis iuris antiqui in Ciceronis oratione pro Murena* (Vox Latina, 45, 2009, 2. p. skk.); *The Function of the Flamen Dialis in the Marriage Ceremony* (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica, 44, 2004, 157. p. skk.)
- ²⁶ Lásd Pfister, F.: *Numen*. In: *Paulys Realencyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft XVII/2*. (Metzler, Stuttgart–München, 1937. 1273. p. skk.); Nótári, T.: *From auctoritas to Authority – Remarks on the Roman Concept of Numinosity* (Orbis Iuris Romani, Journal of Ancient Law Studies, 11 2006, 117. p. skk.); *Numen és numinózitás – a római tekintélyfogalom vallási gyökerei*. (Aetas, 2003, 4., 33. p. skk.); *On Some Aspects of the Roman Concept of Authority* (Acta Iuridica Hungarica, 46, 2005, 95. p. skk.)

A poitiersi egyetem Jogtörténeti Intézete 2004. június 3–4-én konferenciát rendezett a közigazgatási bíróságok elődjének számító „conseil de préfecture” (prefektusi tanács) intézmény történetéről. A rendezvény védnöki tisztségét az akkori miniszterelnök, Jean-Pierre Raffarin látta el, a szervezőbizottság pedig a poitiersi Jean-Maire Augustin, Eric Gojosso és a Versailles-Saint-Quentin-i egyetemet képviselő Catherine Lecomte professzorokból állt. A több szekcióban folyó tudományos megbeszélések szerkesztett anyagából 2005-ben jelent meg *A prefektusi tanács* címet viselő, francia nyelvű konferenciakötet.

A prefektusi tanács, a hazai jogunkban ismeretlen jogintézmény, 1953-ig létezett Franciaországban, ezt követően szerepét a közigazgatási bíróságok vették át. Bár érdekes módon a francia forradalom óta létező szervezetről van szó, hosszú ideig mégsem képezte jogtörténeti kutatások tárgyát. A 2004-es konferencián viszont tíz egyetemi oktató elemezte az intézmény történetét, szerepét, továbbélésének lehetőségeit. A kötetben összegyűjtött tanulmányaik hasznosak lehetnek az összehasonlító jogtörténeti munkát végző hazai kollégák számára is.

A bordeaux-i egyetem professzora, Bernard Pacteau a prefektusi tanács 19. századi működését mutatta be. Ebben az időszakban a tanácsok egyfajta helyi igazságszolgáltatási fórumként funkcionáltak, de vidéki jellegük miatt soha nem volt megbecsült helyük a francia jogrendszerben, és néhány jogtudós egyenesen az elmaradottság szinonimájának tartotta a szervezetet. Ugyanakkor a tanácsok hatásköre meglepően széles volt: akár építészeti vagy kulturális igazgatási kérdésben is eljárhattak, és tagjainak sötét talárja is biztosította az eljárás komolyságát. Nagyon magas ügyszámmal rendelkeztek – 1880 és 1900 között mintegy 360 000 ügyet zártak le –, és a prefektus számára egyfajta tanácsadó testületi feladatot is elláttak. A prefektusi tanács – ahogy azt a dijoni Université de Bourgogne képviselőjében előadó Jean-Jacques Clère előadásából, illetve tanulmányából megismerhetjük –, az ancien régime korszakának igazságszolgáltatásához képest sokáig modern intézménynak számított. Létrehozásával a vidéki Franciaországban is megvalósult a hatalmi ágak elválasztásának elve; ez a fórum, bár a közigazgatás problémás ügyeit dolgozta fel, mégis elkülönülten létezett, mert nem volt része sem a klasszikus értelemben vett adminisztratív közigazgatásnak, sem a végrehajtó hatalomnak. Ugyanakkor a tanácsok létesítésével az állam és annak polgárai között is közvetlenebb viszony alakult ki: egy új érdekérvényesítő fórum született, amely védelmet nyújtott az állampolgároknak a közigazgatás visszásságaival szemben.

A prefektusi tanács rendszere nemcsak Franciaországban épült ki: Piero Aimó, a páviai egyetem professzora szerint a Napóleon fennhatósága alá tartozó itáliai területeken is létezett 1800–1814 között. Itáliában a marengói csata után, Napóleon kifejezett utasítására vezették be az 1802-től funkcionáló tanácsokat. Bár eredetileg ideiglenes intézménynak szánták, amely-

A francia közigazgatási bírósági rendszer kezdetei

Les conseils de préfets

Collection de la Faculté de Droit et des Sciences sociales de Poitiers

Szerkesztette: Eric Gojosso

Poitiers, 2005

ISBN 2-275-02670 3

ben a hadsereg tisztjei látták volna el a tanácsosi feladatokat, a prefektusi tanács betagozódott a meglevő helyi jogrendszerbe. Ez illeszkedett abba a közigazgatási reformba is, amelynek során a francia fennhatóság alá tartozó vidékeken átszervezték a közigazgatási egységeket. Minden megye élére egy prefektus került, amelynek munkáját egy megyei szintű tanácsadó testület (Conseil général départemental) segítette, és mellettük igazságszolgáltatási szervként működött a hét tagból álló prefektusi tanács. Az intézmény azért is újszerű volt, mert elsősorban nem szankcionálásra törekedett, hanem inkább egyfajta mediációs szerepet betöltve, a felek egyezségkötését kívánta elősegíteni.

Ezt a fajta működési elvet illusztrálja a poitiers-i egyetemen tanító Jean-Marie Augustin tanulmánya is, amelyben egyes megyék prefektusi tanácsainak működését tekintette át. Érdekes adalék a rendszer működéséhez, hogy például Vienne megyében az első tanácsosokat mind idősebb, köztisztviselőben álló emberek közül nevezték ki; átlagéletkoruk 46 év volt, míg az 1800-as évek végére a harmincasok generációja került többségbe. Kifejezetten tanulságos, ahogy Augustin végigköveti egy-egy tanácsos életútját, hiszen így láthatjuk, hogy a szervezet sok esetben a vidéki arisztokrácia menedékeként is szolgált, miközben elősegítette a közigazgatás-tudomány új nemzedékének születését. A szintén a poitiers-i egyetemet képviselő David Gilles ugyanilyen helyi sajátosságokra világít rá a Charente-Inférieure megye prefektusi tanácsáról szóló írásában, és hasonló megállapításokra jutott a Deux-Sèvres megye igazgatását bemutató Anne Pelcran is. Pelcran összefoglalójából különösen az a táblázat keltheti fel a hazai érdeklődők figyelmét, amely a tanácsosok foglalkozását rögzíti. Megállapítható, hogy elsősorban a vidéki értelmiség számára jelentett előrelépési lehetőséget – és presztízszt – a tanácsosi kinevezés, hiszen jelentős részük helyi ügyvéd, orvos, képviselő, vagy éppen polgármester volt.

Ahogy az az orléansi egyetemen oktató Stéphane Goupil előadásából kiderül, a prefektusi tanácsok mellett kormánybiztosok dolgoztak, és a mai ügyészség is részben a prefektusi tanácsok igazságszolgáltatási tevékenységére vezethető vissza. A testületet azonban

az 1900-as évek elejétől egyre inkább korszerűtlennek tartották. Catherine Lecomte, a Versailles–Saint–Quentin egyetem tiszteletbeli dékánja szerint a francia jogalkotók kíváncsiabbnak látták egy közigazgatási bírósági rendszer bevezetését, amelyben már nem a helyi notabilitások, hanem a megfelelő jogi felkészültséggel rendelkező szakértők, tisztviselők kaptak helyet. Az új bírói fórum kisebb létszáma miatt anyagilag is kevesebb terhet jelentett az állam számára.

A prefektusi tanácsok átszervezése ezért nem sokat várattott magára. Az 1926. szeptember 6-i törvényerejű rendelet értelmében ún. megyék közötti tanácsokat hoztak létre, amelyek megnövelt illetékességgel rendelkeztek. Az így létrejött 22 új tanács egész Franciaország közigazgatási területét lefedte, azonban a törvényerejű rendelet furcsa szervezeti megoldásokat is

tartalmazott: Korzikát például Nizza prefektusi tanácsának illetékességi területéhez sorolta, és nem rendelkezett Elzász–Lotharingiáról. A kvázi regionális szintű rendszer nem volt sokáig életképes, 1953-ban végérvényesen megszűntek a prefektusi tanácsok, és helyüket a közigazgatási bíróságok vették át.

Ahogy azt a konferenciakötet záró tanulmányában Jean-François Lachaume megjegyzi, a prefektusi tanácsok története egyben a francia igazságszolgáltatás professzionalizálódásának története. Éppen ezért, a kiadványt nemcsak a jogtörténészek forgathatják haszonnal, hanem tanulságos lehet a hazai igazságszolgáltatási reform iránt érdeklődők, és a közigazgatásban tevékenykedők számára egyaránt.

K. B.

SZEMLE

Közrendvédelem a polgári államban – Konferencia az ELTE ÁJK-n

A Szemere Bertalan Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékeivel közösen, 2010. február 12-én egész napos tudományos konferenciát rendezett *Közrendvédelem a polgári államban* címmel. A hamarosan fennállásának huszadik évét ünneplő Társaság rendezvényén a központi téma ezúttal a csendőrség és a helyi közrendvédelem kihívásai voltak.

A napjainkban meglehetősen vegyes megítélésű csendőrségi szervezetről szóló előadások hasznos tudnivalókkal szolgálhattak nemcsak a civil, hanem a rendészeti pályán dolgozó érdeklődőknek is, ugyanis a helyi közbiztonság megerősítését célzó politikai törekvések között visszatérően találkozhatunk a csendőrség újrászervezésének témakörével. A Magyar Királyi Csendőrség tevékenységéről azonban nem könnyű objektíven állást foglalni. Egyrészt a testület tagjai helyi szinten nemcsak tiszteletnek, hanem – a legitim erőszak-monopólium birtokosaként – félelemnek és időnként ellenszenvnek is örvendtek, másrészt mintegy hatvanöt éven keresztül kétségbevonhatatlanul eredményes és hatékony bűnüldöző tevékenységet folytattak. Mivel a csendőrök a közrend és a közbiztonság helyi őreként látták el feladatukat, napjainkban könnyen párhuzamot vonnak a csendőrség és a körzeti megbízotti rendszer, netán a településőri szolgálat között. Árnyalja a képet azonban az, hogy a csendőrség

részben a Honvédelmi Minisztérium, részben pedig a Belügyminisztérium ellenőrzése alá tartozott, továbbá Budapesten és a törvényhatósági jogú városok kül- és belterületén, valamint a rendezett tanácsú városok belterületén nem rendelkezett illetékességgel: ezeken a helyeken az állami és az önkormányzati rendőrségek feleltek a közbiztonságért.¹

Azonban egy olyan államban, mint a második világháború előtti Magyarország, ahol a gazdasági és politikai válság hatására óriási szakadék alakult ki a társadalom legtehetősebb és legkevésbé jómódú csoportjai között, a csendőrség folyamatos konfliktushelyzetek résztvevőjévé is vált. Az éppen aktuális politikai hatalom szívesen mozgósította őket céljai érdekében – és nem is kell feltétlenül a második világháborús szerepvállalásra gondolni –, így például részt vettek választások „ellenőrzésében”, de akár adóbehajtás biztosításában is. Ezért bár a csendőrök szerves részét képezték a vidék mindennapjainak, esetleges házaságkötésük után is nehezen tudtak integrálódni a kis-közösségi társadalomba. A csendőrség továbbá csak egy szűk réteg számára nyújtott valódi perspektívát: egyrészt erősen behatárolt volt a csendőrnek felvehető köre (az ideális csendőr nőtlen, 20–40 év közötti, erkölcsös, lehetőleg nem szegény, de mégis földműves háttérrel rendelkező férfi, aki már volt katona, tudott írni-olvasni, anyanyelvén kívül legalább egy másik nyelven beszélt stb.), másrészt a szolgálattal együttjáró szigorú napirend és a biztos, de viszonylag szerény fizetés és nyugellátás gyakorlatilag csak az 1930-as évek második felétől, a gazdasági válság okozta kilátástalanság miatt tette vonzóvá a testületet. Mivel egy idő után – sejtetően – nem mindenki szakmai elhivatottságból választotta a csendőri pályát, a szolgálati szabályzat szigorú rendelkezései ellenére megtörtént, hogy a csendőrök a közbiztonság fenntartása érdekében néhány esetben jogsértő magatartást tanúsítottak.

Éppen ezért aktuális és hasznos volt a Társaság témaválasztása. Ahogy azt a konferencia délelőtti szek-

ciójában elnöklő Mezey Barna a megnyitó beszédében kifejtette: „a rendvédelem fejlesztése aktuális teendő, azonban a fejlesztéshez értékelhető tapasztalatokra van szükség. Ha rövid történeti áttekintést végzünk, beláthatjuk, hogy a rendészet nemcsak aktív, hanem passzív, preventív tevékenységről is szól, mivel a döntően jogkövető állampolgári mentalitás fenntartása és megerősítése a kitűzött célja.”

Az említett áttekintéshez jó kiindulópontként szolgált az első előadó, Parádi József összefoglalója a hazai csendőrségtörténeti források feltárásáról. Parádi három nagy csoportba sorolta az ilyen jellegű szakirodalmat: egyrészt már a szervezet megalakulásával egy időben születtek szabályzatok, tananyagok, periodikák, jogszabálygyűjtemények; másrészt pedig az ún. emigráns-publikációk és gyűjtemények (pl. Kövendy Károly, Rektor Béla művei), valamint napjainkban a Szemere Bertalan Társaság által kiadott *Rendvédelem-történeti Füzetek* jelenthetnek ismeretbővítési lehetőséget az érdeklődőknek.

Mezey Barna egy, a rendészettel együttjáró gyakorlati tevékenység, a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának történeti előzményét ismertette a dologház metamorfózisáról szóló előadásában. Álláspontja szerint a dologház, és az ebből kibontakozó, klasszikus értelemben vett BV-intézet gyökerei a középkori ispotályig nyúlnak vissza. A városi szegénység megnyugtató kezelése ugyanis már a korai időszakban gazdasági, logisztikai és rendészeti tevékenységgel párosult: ahol lehetett, nyilvántartásokat készítettek a gyámolításra szorulókról, osztályozták őket, és törekedni próbáltak arra is, hogy illetéktelenek ne részesedjenek a számukra kiosztott javakból. Az adakozás megszervezéséhez kapcsolódó rendészeti intézkedés volt a dologházak felállítása is, amelyek helyét azonban a 16. században a fenyítőház vette át. A fenyítőintézetekbe általában rendészeti és bírói eljárás végén fogadták be a delikvenseket, de indokolt esetben – pl. engedetlen tanonc, nevelhetetlen gyermek – magánkérelemre is elhelyezést lehetett nyerni. Bár az intézmény célja alapvetően a munkáltatás általi fegyelemre szoktatás volt, a fenyítőház a korszak büntetés-végrehajtási intézeteinek kapacitáshiánya miatt kriminalizálódott, és azzal, hogy gyakorlatilag felszívta a bűnelkövetők minden rétegét, a börtön előfutárává vált.

Kiss Bernadett a hazai cigányság példáján arra kereste a választ, hogy milyen megoldást találnak a mindenkori rendészeti szervek, ha egy általuk nem ismert, saját normákkal rendelkező kisebbség az életmódja miatt rendszeresen konfliktusba kerül a többségi társadalommal. Előadásában példákkal mutatta be azokat a hibás hatósági és jogalkalmazói lépéseket, amelyek ahelyett, hogy mindkét fél számára megnyugtató helyzetet teremtettek volna, csak a kölcsönös bizalmatlanságot növelték. Így például eredménytelen volt a felvilágosult abszolutizmusnak a cigány gyermekek nevelőszülőkhöz adását elrendelő intézkedése, mivel a gyökértelemné váló fiatalok gyakran egy új szubkultúra, a pástortársadalom és az ezzel összekapcsolódó

betyárvilág tagjaivá váltak. Az erőszakos letelepítési kísérletek ugyan a 20. századra meghozták az eredményüket, a cigányokat sújtó akkulturációs problémák (nyelvhasználat, etnikai adatkezelés, belső normák elfogadása, szociális körülmények megváltoztatása) azonban ma is megoldatlanok, és gyakran rendészeti konfliktusok kiindulásaként szolgálnak.

Boda József a török csendőrség kialakulását mutatta be. A szeldzsuk időkől származó alakulat 1864-től működött a modern kor igényeit kielégítő közrendvédelmi szervként, amit elősegített az is, hogy hatáskörét és felépítését 1879-ben angol és francia mintára alakították át. A szervezet, amelyben mintegy 70 000 fő teljesít szolgálatot, 1930-ban nyerte el mai közjogi státuszát. A klasszikus rendészeti feladatokon túl légi- és víziellenőrzést, valamint speciális készenléti feladatokat is ellátnak – utóbbira példa a Ciprus megszállásában való részvétel, vagy a kurdok lakta területeken 1990-ben tanúsított fellépésük.

Csóka Ferenc báró Kempen János (Johann Franz Kempen von Fichtenstamm) altábornagy pályafutását mutatta be. Kempen magasrangú rendőrtisztviselő volt, aki a magyar történelemben úgy vonult be, mint Batthyány Lajos golyó általi kivégzésének elrendelője, de 1849-től ő volt a császári csendőrség általános felügyelője, sőt 1850-től Bécs katonai kormányzója, majd rendőrhatalom vezetője lett. Naplója, amely értékes kordokumentum, kiváló forrás lehet az 1800-as évek rendészetével foglalkozók számára.

Kabódi Csaba a Magyar Királyi Csendőrség nyomozótevékenységét mutatta be az 1886:33. tc., azaz a Bünvádi Perrendtartás alapján. A törvény rendkívül részletesen szabályozta a csendőrtől elvárt cselekmények végrehajtásának módját, és a mai rendőrök számára tanulságos lehet az a törvény egészét átható jogalkotói rendelkezés is, amely már a múlt században a legkíméletesebb magatartás tanúsítását, az arányosság elvének követését írta elő az intézkedő csendőrnek.

Suba János a császári csendőrség tisztikarának létszámproblémáiról tartott elgondolkodtató és helyenként a jelenlegi rendőrségi helyzettel való összehasonlításra ösztönző beszámolót, id. Kocsis Tibor pedig a szombathelyi csendőrképző működését ismertette az érdeklődőkkel.

Zetényi Zsolt egy újra és újra napirendre kerülő témáról, a csendőrség 1945 utáni jogi megítéléséről beszélt. Véleménye szerint a második világháború alatt az előjárói parancsot maradéktalanul teljesítő csendőr a harcok után gyakorlatilag automatikusan büntetőjogi felelősségrevonás alanyává vált. Bár volt mód arra, hogy igazolják, hogy nem követtek el bűncselekményt, valójában a népbíróságok a kollektív bűnösség elve alapján szinte minden csendőrrel szemben eljárak. Eljárásuk – ha nem is járt minden esetben halálbüntetéssel vagy szabadságvesztés-büntetéssel –, a volt csendőrök társadalmi és vagyoni ellehetetlenülését idézte elő, ezért a rendszerváltás után az Alkotmánybíróság kimerítően vizsgálta az elítélésük jogsértő jellegét. Az Alkotmánybíróság arra az álláspontra

helyezkedett, hogy önmagában az, hogy valaki a csendőrség tagja volt, nem felróható magatartás, mivel a szervezetnek nem volt kinyilvánított jogellenes célja – ezért később, utólag sem érhet senkit hátrány pusztán amiatt, hogy csendőrként teljesített szolgálatot.

Hasonlóan nehéz objektíven megítélni a csendőrség két világháború közötti hálózatépítési és nyilvántartási tevékenységét, amiről Kovács Tamás tartott érdekes előadást.

Az utolsó előadóként felszólaló Fliegauf Gergely egy magyarul még nem hozzáférhető, de a helyi közbiztonság megteremtéséről érdekes részleteket tartalmazó művet, Roberto Bolano 2666 című könyvét ajánlotta a hallgatóság figyelmébe, amely a mexikói Ciudad Juarez városában elkövetett gyilkosságsorozat és az ehhez kapcsolódó társadalmi zűrzavar érzékletes leírása.

A konferencia zárásaként a délutáni szekció vezetője, Szakály Sándor a hallgatósággal együtt megállapította, hogy ugyanúgy, mint száz éve, napjainkban is szükség van jól képzett, kisközösségi szinten szolgálatot teljesítő rendészeti és bűnmegelőző feladatot ellátó személyekre. A szervezők reményei szerint a csendőri szolgálattal kapcsolatos pozitív és negatív információk áttekintése révén a konferencia hallgatósága árnyaltabb képet kaphatott egy többnyire misztifikált szervezetről, és a rendszert foglalkozók is tanulhattak elődeik hibáiból, ezáltal pedig eredményesebben láthatják el a jövőbeli feladataikat.

K. B.

¹ Kaiser Ferenc: *A Magyar Királyi Csendőrség* (Rubicon, 20., 2010, 202. sz. 4–10. p.)

A világ börtönmúzeumai: A félelem börtöne (Wicklow Gaol, Írország)

Az Ír Köztársaság keleti részén, Dublintól délre fekszik Wicklow városa, amely Európa történelmének egyik legkegyetlenebb helyszíne. A 18. század elején ugyanis egy börtönt építettek a város peremén, amelynek falai több mint két évszázadon keresztül rengeteg borzalmas esemény tanúi voltak. A korszak büntetés-végrehajtási szokásainak megfelelően a rabok embertelen körülmények között éltek, tetteikért, szabadságuk elvesztése mellett, gyakran emberi mivoltuk elvesztésével is bünhődniük kellett. Az elítéltek napokig nem kaptak ételt, szervezetük legyengült, így fogékonyabbá váltak a betegségekre, a tifusz és a kolera ezért gyakori látogató volt a börtön falain belül. A betegségek gyors terjedését elősegítette az is, hogy a higiéniai körülmények nem voltak megfelelőek, hiszen a cellákat gyakorlatilag soha nem takarították. Erre a helyre nem csupán a legelvetemültebb gyilkosokat zárták, több esetben előfordult az is, hogy ártatlan embereket koholt vádak alapján ítélték életfogytig tartó szenvedésre.

Wicklow börtönéről azért is érdemes szót ejteni, mert történelmi fejlődése kiválóan reprezentálja, hogyan változott a különböző történelmi korokban a büntetés-végrehajtási intézet rendszere, működése, valamint szervezetének felépítése.

A 17. század végétől kezdve a törvényszegők száma drámaian megnőtt Wicklow-ban és környékén, ám a város nem rendelkezett egy megfelelően elzárt, őrzött és biztonságos épülettel, ahová a veszélyes bűnözőket száműzni tudták volna. Ezért 1702-ben a külvárosban építkezésbe kezdtek, s néhány évvel később megkezdte működését „a félelem börtöne”.

Az első bejegyzett rab egy 72 éves pap, Owen McFee volt, akit azért ítélték el, mert a törvénynek ellenszegülve titkos misét tartott híveinek. Később több ezer férfi és nő élte át ugyanazokat a kínokat, amelyeket az idős papnak is el kellett szenvednie. Kezdetben borzalmas körülmények uralkodtak a börtönben, az erőszak és a korrupció hatalmas méreteket öltött. A börtönőrök könnyen megvesztegethetőek voltak, így számos fogollyal folytattak kétes ügyleteket. A rabok felügyelete sem volt megfelelő, ezért sokan sikeresen megszöktek a börtönből, így rövidítve meg büntetésük időtartamát.

A változásra irányuló törekvések csak az 1760-as években kezdődtek, mikor törvényi szabályozás írta elő, hogy a közegészségügyi állapotokat és a higiéniai előírásokat javítani kell, továbbá a foglyok életkörülményein is gyökeres változtatásokat kell végrehajtani. Az előírások ellenére a börtön nem

fejlődött az elvárásoknak megfelelően. Továbbra is uralkodott a korrupció, és gyakoriak voltak a vesztegetések is. A legnagyobb változás az volt, hogy az 1790-es években megerősítették az épület falait, ám olyan rossz minőségű anyagokat használtak, hogy az akkori leírások szerint a falakat csupán a „szentlélek” tartotta össze. A fegyelem hiánya és az épület rossz állapota „megfelelő” körülményeket biztosított a

raboknak egy börtönlázadás kirobbantására. A lázadást a börtönőrök sikeresen levertek, a megtorlás pedig nem maradt el. Rengeteg rabot felakasztottak a börtön falain belül, sokakat deportáltak, másokat pedig a legkülönbébb kínzási módszereknek vetették alá. A leggyakoribb kínzóeszköz az úgynevezett kilencfarkú macska volt. Ezt a jellegzetesen angol találmányt először a 17. században alkalmazták, kezdetben főleg hajókon, később azonban használata országsszerte elterjedté vált. A kilencfarkú macska egy kilenc hosszú kötélpázmából álló eszköz, amelynek hatásfokát növelték a fonatokba rögzített éles és hegyes szegecsek. Ezt az eszközt a büntetés végrehajtása után általában eldobták, mert a szegecsekre tapadó vér a következő használat során felszakadó sebekben súlyos fertőzéseket okozhatott.

A rabok lázadását követő véres megtorlás sem változtatott a börtön működésének rendszerén. Tényleges változást a börtön életében a „nagy éhség” időszaka hozott a 19. század közepén. Ebben az időben mindennapossá váltak a lopások az országban, így rengeteg embert ítéltek szabadságvesztésre. Az „éhség csúcsán” több mint 780 fogoly raboskodott Wicklow börtönének falai között. Az elítéltek számának óriási növekedése miatt a büntetés-végrehajtási intézet működési szabályai alkalmazhatatlanná váltak. A börtön vezetése

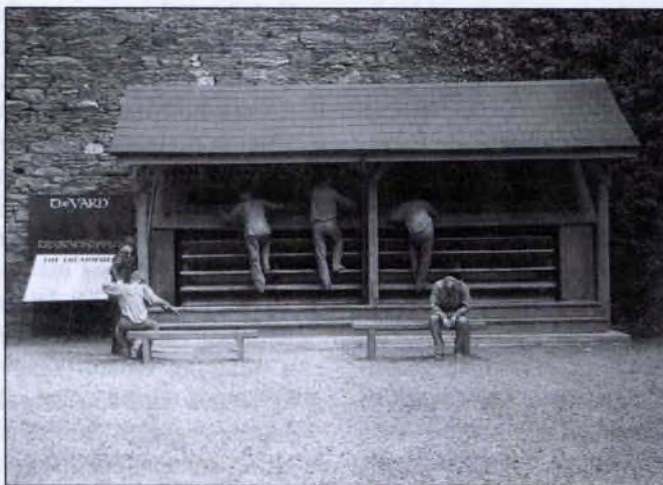
egy újabb lázadás kitörésétől tartott, ezért sor került az épület felújítására, melynek munkálatai 1843-ra értek véget. A felújításnak köszönhetően 77 újabb zárkával, 6 nappali szobával, 4 udvarral, mosodával és kápolnával is bővült az épület. Emellett egy újabb kínzási módszer alkalmazását is lehetővé tették, hiszen beépítették a kerékbetöréshez szükséges tartozékokat is. Az átalakításokat követő néhány évtizedben egyre több

börtön épült országsszerte, így a wicklow-i intézet háttérbe szorult, aminek következtében 1877-ben alacsonyabb büntetés-végrehajtási intézeti fokozatot kapott, 1900-ban pedig bezárta kapuit. 1918-ban ismét megkezdte működését, ám ez alkalommal csupán néhány évig, 1924-ig látta el eredeti funkcióját.

Az épület ezután már nem működött börtönként, a 19. században ugyanis múzeummá alakították át. A kíváncsi érdeklődőket ma raboknak öltözött színészek kísérik végig a börtön történelmének sötét évszázadain. A látogatók bebocsátást nyerhetnek az elítéltek celláiba, ahol a korhű előadások különböző szempontok szerint mutatják be a börtön életének mindennapjait. A színészek mellett életnagyságú viaszbábuk is reprezentálják, hogyan alakult a há-

romszáz évvel ezelőtt elítélt fegyencek sorsa. A bábuknak és a színészeknek köszönhetően sokan megismerkedhetnek egy számukra ismeretlen és sötét világgal, amely a mai ember számára távolinak, sőt akár fiktívnek is tűnhet. Néhány évszázaddal ezelőtt azonban a börtön falai egy valódi, kegyetlen világot zártak magukba, ahol nem volt remény a szabadulásra, nem volt esély a túlélésre, és amelyben azok a falak a rabok számára a kegyetlen borzalmak és a véget nem érő szenvedések szimbólumai voltak.

Andriska Zsófia

- **2010. január 12-én**, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának aulájában, a Magyar Történelmi Társulat szervezésében Deák Ágnes tartott előadást *Állambiztonság a Bach-rendszer idején (1849–1867)* címmel.
- **2010. január 17-én** türelemmel és méltósággal viselt hosszú betegség után elhunyt Dr. Tóth Béla, a Jogtörténeti Szemle 2003–2006 közötti évfolyamainak szerkesztője, a Magyar Országos Levéltár ny. főigazgató-helyettese. Családja, barátai, kollégái a Fiumei úti Sírkert dísztermében, 2003. február 3-án búcsúztatták.
- **2010. január 19-én**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácstermében, *A racionális döntésmélet alkalmazhatósága a közigazgatási jogérvényesítés vizsgálatában* címmel tartotta meg habilitációs tudományos előadását dr. Nagy Marianna.
- **2010. február 2-án**, a TIT Kossuth Klubjában, a Magyar Történelmi Társulat szervezésében Fedinec Csilla az MTA Etnikai – Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa *Van-e Kárpát-aljának története?* címmel tartott előadást.
- **2010. február 10-én**, az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében került sor Szűcs Zoltán Gábor *A rendszerváltás „antalli pillanata”. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban 1989–1993* című PhD-értekezésének nyilvános vitájára.
- **2010. február 12-én**, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Kari Tanácstermében, az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke és a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság rendezésében került sor a *Közrendvédelem a polgári államban* című tudományos konferenciára. Előadást tartott Parádi József nyugalmazott főiskolai tanár, a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság elnöke (A magyar csendőrségtörténeti feltárások), Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár (Rendvédelem és büntetés-végrehajtás. A dologház metamorfózisa), Kiss Bernadett PhD-hallgató (A kisebbségek és a rendvédelmi szervezetek konfliktusai), Boda József dandártábornok (A török csendőrség), Zetényi Zsolt jogász, Nemzeti Jogvédő Alapítvány kuratóriumi elnöke (A csendőrség 1945 utáni jogi megítélése), Csóka Ferenc, a Nemzetbiztonsági Hivatal ny. tisztje (Kempen János tábornok és a császári csendőrség alapítása), Kabódi Csaba tanszékvezető egyetemi docens (A Magyar Királyi Csendőrség nyomozó tevékenysége és az első bünvádi perrendtartás), Suba János, a Hadtörténelmi Intézet és

Múzeum Térképtárának igazgatója (A császári csendőrség tiszti kara), Hódos Gábor történész (Csendőrségi műveletek a sajtóban 1920–1944), Csóti Csaba történész (A csendőrség és a közigazgatási szervezetek viszonya Somogy vármegyében), Kovács Tamás történész, levéltáros (Hálózatépítés és nyilvántartások a két világháború közötti magyar rendőrségnél), id. Kocsis Tibor nyugállományú határőr tiszt (Szombathely, mint a csendőrképzés fellelője), Fliegauf Gergely bv.-őrnagy, főiskolai tanársegéd (Roberto Boleno 2666 című könyvének börtönvonatkozásai) és Elekes Edit rendőr alezredes (A vezetési módszerek 15 éves távlata a magyar rendőrségnél). (A konferenciáról beszámoló olvasható e számunk 70–72. oldalán, *Közrendvédelem a polgári államban – Konferencia az ELTE ÁJK-n* címmel)

- **2010. február 18-án**, az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatalának aulájában rendezte meg a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága, az Országos Igazságszolgáltatási Tanács, a Magyar Jogász Egylet és a Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Kara *A bírói hatalom gyakorlásáról – 1869: IV. tc. című tudományos konferenciát*. Király Tibor akadémikus megnyitója után Baka András, a Legfelsőbb Bíróság és az OIT elnöke (A bírósági szervezet aktuális kérdései), Paczolay Péter, az Alkotmánybíróság elnöke (Az alkotmánybíróság hatásköre és a bíróságok), Máthé Gábor tanszékvezető egyetemi tanár (A bírói hatalom alaptörvényei a polgári korban), Kozma György, a Legfelsőbb Bíróság Közigazgatási Kollégiumának vezetője (A közigazgatási bíráskodás jövője Magyarországon), Stipta István tanszékvezető egyetemi tanár (A magyar közjogi múlt üzenete: önálló közigazgatási bíróság) és Tamás András egyetemi tanár (Bíró és törvény – az ítélkezés szabadságfoka) tartott előadást.
- **2010. február 23-án**, az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékeének Eckhart-szemináriumában került sor Barna Attila *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon, különös tekintettel a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikk előzményeire és megalkotására* című doktori (PhD-) értekezésének kutatóhelyi vitájára.
- **2010. március 3-án**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara az ELTE alapításának 375. évfordulójának tiszteletére az ÁJK Aula Magnában rendezte meg az *Állam – Egyház és az egyetemalapító Pázmány* című konferenciát. Hudecz Ferenc rektor megnyitója után Szögi László, az Egyetemi Könyvtár főigazgatója (Az egyetemalapító Pázmány), Király Miklós dékán (Az egyházak és az Európai Unió), Kukorelli István egyetemi tanár (Egyházügyi törvény [1990. évi IV. tv.] évfordulója), Paczolay Péter, az Alkotmánybíróság elnöke (Az Amerikai Supreme Court és az állam-egyház kapcso-

lata), Antalóczy Péter egyetemi docens (Egyházalapítás joga és európai buktatói), Gellér Balázs egyetemi docens (Vallás és büntetőjog; kereszténység és büntetőjog ma Magyarországon), Csehi Zoltán egyetemi docens (Állam és vallási jog kollíziója magánjogi viszonyokban – az interperszonális kollíziós jog egyes kérdései), Simon István egyetemi docens (Az egyház finanszírozás struktúrája), Bitskey István akadémikus, egyetemi tanár (Pázmány Péter, a barokk kultúra mecénása), Szabó Péter egyetemi docens (Pázmány és az erdélyi fejedelmek), Török József egyetemi tanár (Pázmány Péter és korának tudománya), Hargittay Emil egyetemi tanár (Pázmány irodalomtörténeti értékei), Beke Margit (Pázmány kései hatása: a bécsi Pázmáneum a 19. században), Borsodi Csaba intézetigazgató (Jezsuita egyetemből királyi egyetem) és Rácz Lajos egyetemi tanár (A primások és a magyar közjog) tartott előadást.

- **2010. március 23-án** az ELTE BTK Kari Tanácstermében, a Magyar Történelmi Társulat szervezésében Szakály Sándor egyetemi tanár tartott előadást *Politizáló katonatisztek a Horthy-korszakban* címmel.

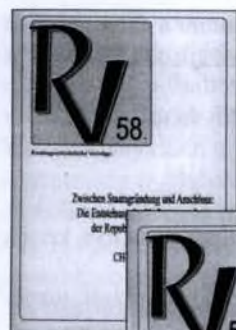
• **2010. március 25–27-én**, Pécsen rendezte meg a Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) a *Tavaszi Szél 2010* című angol–magyar munkanyelvű országos konferenciáját. Az eseményen megalakult a DOSZ Rendészeti Osztálya, amely a rendszettudománnyal foglalkozó PhD-hallgatókat – így a jogtörténészeket is – kívánja tömöríteni. Az új tudományos osztály szervezeti és személyi hátterét a Rendészeti Doktoranduszok Országos Egyesülete (RDE) képezi. Az RDE által rendszeresen szervezett tudományos konferenciákon, műhelyvitákon, előadásokon előadás-tartási, illetve publikációs lehetőséget biztosítanak más, a rendszettel határos tudományterületek (jogtörténet, büntetőjog, büntetés-végrehajtási jog, büntető-eljárási jog, kriminológia) kutatóinak is.

- **2010. március 29-én**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Kari Tanácstermében *Szürke-állomány. A munkaviszony és az önfoglalkoztatás közötti jogviszonyok Európában és Magyarországon* címmel tartotta meg habilitációs tudományos előadását Gyulavári Tamás.

Rechtsgeschichtliche Vorträge

Publikationen der Rechtsgeschichtlichen Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie für Wissenschaften an dem Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte Eötvös Loránd Universität
Herausgegeben von Prof. Dr. Barna Mezey

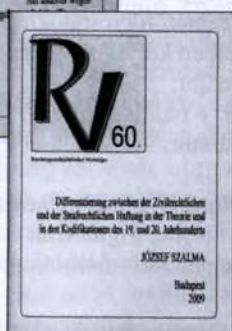
A sorozat újonnan megjelent füzetei:

58. Neschwara, Christian: Zwischen Staatsgründung und Anschluss: Die Entstehung der Verfassungsordnung der Republik Österreich 1918–1938 (Budapest, 2008, 21 p.)

59. Frey, Dóra: Auf anderen Wegen. Konfliktbewältigungsformen bei den Zigeunern in Ungarn (Budapest, 2009, 20 p.)

60. Szalma, József: Differenzierung zwischen zivilrechtlichen und der strafrechtlichen Haftung in der Theorie und in den Kodifikationen des 19. und 20. Jahrhunderts (Budapest, 2009, 24 p.)

E SZÁMUNK SZERZŐI

Andriská Zsófia, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Bárdos Zsuzsanna**, PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar; **Beke-Martos Judit**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Erdődy Gábor**, CSc., tanszékvezető egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék; **Fejtl Írisz**, tudományos segédmunkatárs, XVIII. kerületi Pedagógiai Intézet és Helytörténeti Gyűjtemény, megbízott muzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtár; **Gosztonyi Gergely**, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Kiss Bernadett**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Madai Sándor**, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék; **Matura Tamás**, PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar; **Nánási László**, főügyész, Bács-Kiskun megyei Főügyészség; **Révész T. Mihály**, CSc, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Rigó Kinga**, szakmai tanácsadó, Oktatási Minisztérium, Jogi Főosztály; **Simándi Irén**, PhD, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet; Prof. Dr. Dr. hc. **Szalma József**, egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék, az MTA külhoni köztestületi tagja; **Völgyesi Levente**, PhD, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék

Bibliotheca Iuridica

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos kiadványai

Miscellanea

30

HU ISSN 1587-5172

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásaikat e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az elesztosl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük feltüntetése mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programmal (6/95-ös mentéssel), 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a teljes mű (pl. recenzióban) vagy a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a lábjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredeti-ként postai úton kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

STUDIEN

ERDŐDY, Gábor: Schaffung der belgischen unabhängigen konstitutionellen Monarchie	1
MADAI, Sándor: Paradigmenwechsel – Kontinuität? Bestrebungen der Kodifikation in Ungarn in der 2. Hälfte des 18. und der ersten Hälfte des 19. Jh., den Betrug zu definieren	13
SIMÁNDI, Irén: Parlamentsdebatte im Jahre 1918 über das Wahlrecht der Frauen	19
SZALMA, József: Über das Allgemeine Vermögensgesetzbuch für das Fürstentum Montenegro (1888)	30
VÖLGYESI, Levente: Stadtpolizeiliche Regelung im Leben des Marktfleckens Kecskemét im 18. und 19. Jh.	33

WERKSTATT

FEITL, Írisz: Gesetzliche Regelung des Systems der Museen in Ungarn zwischen 1881 und 1949	39
NÁNÁSI, László: Erscheinen des Gedankens der Staatsanwaltschaft in der Reformzeit	47
RIGÓ, Kinga: Pro stabilitate regni. Gedanken über die historischen Wurzeln des Schulsystems und der Rolle des Staates in der Bildung	53

ÜBER BÜCHER

Sawa Tökölly, der erste serbische dr. iur. – GOSZTONYI, Gergely	57
Sozialpolitik im Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen – über die Monografie von Katalin Egresi – RÉVÉSZ, T. Mihály	60
Staatliche Regelung des nationalen Unterrichtswesens nach 1945 – Über das Buch von Gizella Föglein – KISS, Bernadett	63
Über einige Fragen der ungarischen Verfassungsgeschichte – für ausländische Forscher – über die Studiensammlung von József Ruzsoly – BEKE-MARTOS, Judit	64
Randbemerkungen zu einer juristischen Regelsammlung – über das Buch von Tamás Nótári – BÁRDOS, Zsuzsanna / MATURA, Tamás	66
Anfänge der französischen Verwaltungsgerichtsbarkeit – Studiensammlung über die Geschichte der Präfekturräte (erschienen in Poitiers) – K. B.	69

RUNDSCHAU

Schutz der öffentlichen Ordnung im bürgerlichen Staat – Konferenz an der Juristischen Fakultät der ELTE – K. B.	70
Gefängnismuseen der Welt: Gefängnis der Angst (Wicklow Gaol, Irland) – ANDRISKA, Zsófia	72

NACHRICHTEN

Die Autoren dieser Nummer	76
---------------------------------	----

Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie für Wissenschaften an dem Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte Eötvös-Loránd-Universität

Auf der Titelseite:

Sava Tekelija-Popović (28. August 1761, Oradea / Arad – 7. Oktober 1842, Pest):

* Der erste serbische dr. iur. Abkömmling einer sich im 17. Jh. in Ungarn angesiedelten serbischen Familie, engagierter Kämpfer für das Verständnis zwischen den Serben und den Ungarn. Für die in Pest studierenden serbischen Studenten gründete er das Collegium Tökölyanum, dem er bis zu seinem Tode vorstand. Vorsitzender der Matica Srpska, Mäzen der serbischen und der ungarischen Kultur, unter anderen der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und des Collegiums der Reformierten Kirche in Debrecin. Ihm wurde der ungarische Adel verliehen.

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srdan Šarkić (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István

Redakteur: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. 2. Stock Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität, und Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Izsák Lajos:

PÁRTOK ÉS POLITIKUSOK MAGYARORSZÁGON, 1944–1999

Izsák Lajos professzor több évtizedes történetírói munkásságának eredményeit összegzi e kötetben. A magyarországi polgári pártok történetére vonatkozó tanulmányok egységes művé állnak össze, sokoldalú képet adva Magyarország politikatörténetéről a 20. század második felében. A könyv első részében a Polgári Demokrata Párt, a kereszténydemokraták, a liberális és konzervatív irányzatok pártalakításáról, programjukról és első lépéseikről olvashatunk bővebben az 1945–1949-es időszakban, emellett a szerző egy-egy fontos problémát (a köztársaság kikiáltása, a békeszerződés aláírása, a választási pártok, a felvidéki magyarság jogfosztása stb.) alaposabban is megvilágít. Részletesebben szól a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt, a Magyar Kommunista Párt politikájáról és politikusairól, az 1956. évi forradalom időszakában alakult pártokról, az 1990 utáni első szabad választásokról is. A kötet második része a korszak fontosabb politikusainak életrajzeit tartalmazza.

ISBN: 978 963 9697 67 6 – Napvilág Kiadó, Budapest, 2010, 448 p.

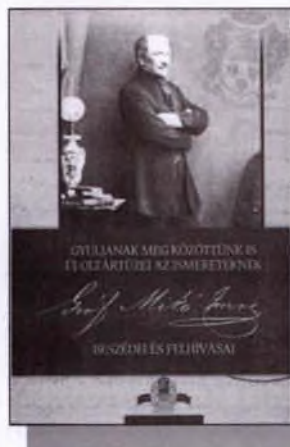

Pölöskei Ferenc:

A SZABADELVŰ PÁRT FÉNYEI ÉS ÁRNYAI (1875–1906)

A könyv a 19–20. századi magyarországi polgári pártok közül a leghosszabb ideig, 30 évig hatalmon levő, nyolc ízben parlamenti választást nyerő Szabadelvű Párt történetét, sikereit és kudarcait tárja elénk. A monográfia megállapítja, hogy – a kormányzatban egymást váltó pártokkal jellemezhető angolszász, illetve a többnyire nagy és változó koalíciók hatalmát eredményező nyugat-európai modellel szemben – Magyarország sajátos utat követett: többpárti parlamentarizmus jellemzi ugyan, de általában egy párt tartja kezében a hatalmat. Ennek a jelenségnek főként az az oka, hogy – a társadalom vegyes nemzetiességi összetétele, az egyes országrészek eltérő hagyományai, sajátosságai, a foglalkozások sokszínűsége mellett – a rendszer erős és szilárd tartóoszlopainak (nagybirtokosok, tőkések, a középrétegek egyes csoportjai, iparosok, kereskedők, állami és helyi tisztviselők, hivatalnokok) az egysége igen törekény, súlyos viták terhelik, de ezekben edződve a vezető párt képes a hatalmat hosszú ideig fenntartani. A korszak jelentős alakjai közül a szerző különös figyelmet szentel a két Tisza: Kálmán és István, Gorove István, báró Podmaniczky Frigyes, Wekerle Sándor, Széll Kálmán, báró Bánffy Dezső személyiségének, akik a Szabadelvű Párt elnökei, vezetői voltak.

ISBN 978 963 9862 18 0 – Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2010, 240 p.

Egyed Ákos – Kovács Eszter:

„GYŰLIANAK MEG KÖZÖTTÜNK IS ÚJ OLTÁRTŰZEI AZ ISMERETEKNEK”. Gróf Mikó Imre beszédei és felhívásai

Gróf Mikó Imre (1805–1876), „Erdély Széchenyije”, a 19. századi Erdély legismertebb és legelismertebb magyar vezető személyisége volt: az Erdélyi Főkincstár elnöke (1847), főkörmányzó (1848), a bécsi kormány foglya Olmützben (1848 december–1849 október). 1853-tól, Kolozsvárra hazatérve fő céljának az abszolutizmus által sújtott, szétesett magyar társadalom megszervezését tartotta, s kezdeményezte a betiltott intézmények újraindítását, újak alapítását: az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az Erdélyi Gazdasági Egyesület, a kolozsvári Nemzeti Színház, az Erdélyi Református Egyházkerület és a Nagyenyedi Bethlen Kollégium elnöke, ismét Erdély főkörmányzója (1861), Magyarország közlekedésügyi minisztere (1867–1868), a Magyar Történelmi Társulat elnöke (1867–1876), Kolozsvár országgyűlési képviselője (1866–1872) volt. Hatalmas levelezése és nagyszámú beszéde autentikus történeti forrásai működésének és Erdély történetének. A kiadott kötet 84 beszédét és felhívását gyűjti egybe és teszi közzé, intézményenkénti tömbösítésben.

ISBN 978 973 8231 86 3 – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2008, 345 p.

SELMECBÁNYA VÁROS KÖZÉPKORI JOGKÖNYVE

(Selmezbánya városi és bányaügyi kódexe) / Codex des Stadt- und Bergrechts von Schemnitz

Hasonmás kiadás. Magyar és német nyelven. A magyar fordítás Fuchs Péter munkája

Selmezbánya városi és bányaügyi kódexe nemcsak az évezredes magyar bányászattörténet, hanem a magyar jogtörténet egyik legfontosabb emléke is, egyben egyik legszebb, jó állapotban megmaradt kódexünk. Keletkezésének idejéről nincs pontos adat. Feltételezhetően a tatárjárás utáni időből származik, amikor „a második honalapító”, IV. Béla német bányászokat hívott az országba, a bányászat megindítása érdekében polgárokat különböző kiváltságokkal ruházta fel, és megerősítette a városi státútumokat. Ez képezte az alapját a város jogkönyvének. A kódex eredeti, latin nyelvű példánya 1442-ben elpusztult, de a későbbi lejegyzések két változata fennmaradt, amelyeket a Magyar Nemzeti Múzeum őriz. E most kiadott kötet a jogkönyv 1500-as évek elején készült változatát mutatja be eredeti állapotában (MNM 61.53C), német szövegének és magyar fordításának egyidejű közlésével. Az iniciálékkal díszített jogkönyv első része a városi magánjog közjogi és büntetőjogi szabályozását tartalmazza, második része a bányaügyi rendelkezéseket foglalja össze. A faksimile kiadás a kódexhez méltó művészi szerkesztéssel és tördeléssel, vászonkötésben jelent meg.

ISBN 978 963 8687 65 4 – Montan-Press, Budapest, 2009, 59 p.